

С 821 (477)
Р69

М. РОМАНІВСЬКА

МАРІЙКА

МАРІЯ РОМАНІВСЬКА

МАРІЙКА

ПОВІСТЬ

— Візьміть і Марійку в притулок, воно сирота,—
благала Катря, старша Марійчина сестра.
І дівчинку разом з іншими сиротами, що втратили
батьків під час громадянської війни, повезли в місто,
рятуючи від голодної смерті.
Але дитина, перелякана гомоном великих вулиць
і майданів, сірим громадям кам'яних будинків, ви-
рішила втекти назад у своє рідне село Веселе.
З цього й почалися лихі пригоди Марійки. Заблудив-
шись, вона потрапила в кубло бандитів і злочинців
і мало не загинула від їхніх рук.
Про те, як склалася дальша доля Марійки, про її зу-
стріч із сестрою ви прочитаєте, діти, в цій хвилюючій,
цікавій книжці.

МАЛЮНКИ В. ЄВДОКИМЕНКА

© Видавництво «Веселка», 1974

Р $\frac{0763-3}{M206(04)74}$ 153—74

ЧАСТИНА ПЕРША

МАРІЙКА-ЛЯЛЬКА

Сонячні зайчики

Раннє дитинство Марійки було сонячним. Пам'ятати почала себе Марійка дуже рано, певно, ще коли їй було 3—4 роки. Перші спогади її зовсім одірвані один від одного, розпливчасті, неясні, як легенькі розпатлані хмарки, що їх на сході сонця ганяє вітер. А далі вони вже набирають певних обрисів, або світлих, або темних.

Перші Марійчині спогади рожеві, як ранкові хмарки. Марійка пам'ятає окремі речі й окремі неясні обличчя. І всі вони сонячні й безтурботні.

Добре пам'ятає Марійка сонячного зайчика, що бігає по долівці старої хати. За ним женеться смішне сіре кошеня з «щербатим» вухом (вуха прищемили йому якимось дверима, з того часу й назвали кошеня Щербатим). Щербатий вигинає свою смугасту спинку й нишпорить лапками по долівці.

У Марійки клопіт: у кухлик з водою впав малесенький метелик, і вона витягає його на сонце, щоб висушити крильця. Марійка не помічає, що кошеня, залишивши сонячного зайчика, націлюється на метелика. Р-раз... і метка лалка з чорними кігтиками несподівано хапає жовту крилату комаху.

— А-а-а!— кричить Марійка і заливається слізьми. Вона заміряється на kota, щоб добре провчити його за несподіване втручання, але Щербатий моторніший і за хвилину ховається під лаву.

— Ти чого, дурна, ревеш? Га?— і чиясь тоненька постать схиляється над Марійкою. Чорні засмагли руки підлітка обережно витирають їй очі й носа і садовлять мале дівча на лаву.

Це Катря, Марійчина сестра. Катря зовсім велика: вона аж на шість років старша за Марійку. Вона вже господарює в хаті й доглядає сестричку.

І коли Марійка показує потрощені крильця і намагається щось пояснити, Катря сміється так дзвінко, що, здається, весь посуд на полиці біля печі ось-ось забряжчить і теж засміється.

— Та це ж міль, дурненька!— і сіпає матір.— Мамо! Марійка міль сушить! От чудне!

Мати, не припиняючи праці, гладить Марійку по голові.

Мати в Марійчиних спогадах — все, що є найпізнішого, теплого і... смачного. Мати гріє Марійку, як сонечко, збиває м'які подушки для її каштанової голівки, годує найкращим шматком. Марійці іноді здається, що без матері на світі нема нічого,— тільки холод і пуста.

— Мамо! Це ти нашу хату зробила?— якось запитала Марійка.

Ой і посміялися ж тоді з неї і тато, і Катря, і тітка Килина! А Марійці прикро було, чого сміються: материні руки ніколи без праці не бували — завжди рухалися, завжди щось робили. І борці, і книші, і сорочка — все цими руками зроблене,— не дивно, що, на Марійчину думку, вона могла збудувати й хату.

Марійка була тоді ще зовсім дурненька. Вона ще багато чого не розуміла. Вона б ладна була ганятися, як кошеня, за сонячним зайчиком, щоб спіймати його за хвіст.

Сонячні ласкаві зайчики тішать її в хаті, старій, але рідно-теплій хаті, вони, весело стрибаючи, кличуть Марійку в іншу частину її маленького світу — надвір, де на неї чекають її «вихованці».

— Пожени-но гусята до ставочка,— наказує їй Катря.

Жовті гусята, усі в пуху, смішно шкандибають своїми лапками. Вони лише кілька днів прожили на світі, а вже твердо чіпляються за землю. Величезна гуска Біла, яку Марійка дуже любить, гордо поглядає на свою численну сім'ю: гусят аж десятеро.

Зелена трава лоскоче босі Марійчині ноженята. Любо пробігти тепер на луки, де, певно, бавиться вже й мала Докійка, Марійчина подруга. Марійка ловить гуску і гладить її долонями по шийці.

— Підемо гуляти, Біла!

Малі гусячі лапки долають бур'яни у дворі і далі шарудять по стежці...

Марійка біжить за гусятами вулицею села і зустрічає Докійку. Вона білява, як жовте курча, і надто до всього цікава.

— Ось подивися,— тягне вона Марійку до паркану панської садиби, повз який вони проходять,— паненя вивели гуляти!

Обидві вилазять на паркан і, повиснувши, наче груші на гілці, заглядають на подвір'я.

— Ох, квітки!— шепоче Марійка.

Вона бачить перед будинком величезні клумби з квітами. По доріжці походить пані з малою дівчинкою. Пані така пемовірно гладка, що Марійка питається:

— Докійко! Чого вона така товста? Це вона справді чи павмисне?

Але Докійка не встигає відповісти на це глибокодумне запитання. Паркан під нею тріщить, і обидві сунуться вниз. А тим часом страховище,— величезна потвора, панський пес,— почувши шарудіння, мчить від клумби просто до дітей.

— Тікаймо!— шепоче Докійка, але вона не може так швидко злізти. Спідничка її зачепилася за кілочок, а розірвати шкода, бо лятиме мати...

— Гав! Гав!— стрибає біля паркану страховище. Марійка в одчаї тягне Докійку вниз за ноги, а гладка пані поспішає до них услід за псом:

— Ану, геть, мужичата!— кричить вона.— Квіти краси!

Нема вже часу думати про спідницю. Діти злазять з паркану й тікають геть, як під вітром перекотиполе.

...Докійка ладна заплакати — в неї подерта спідничка. Але Марійка, паздогнавши свої гуси, гукає:

— Ану, хто швидше!..

І вони обидві, обігнавши гусей, мчать до річки.

Гостро пам'ятає Марійка пахощі лук, білий гусячий пух і фіалкові квіточки, що ними ясніли береги річки.

Марійка підтикає спідничку, і вони з Докійкою заздро дивляться, як гусята човниками відпливають від берега. Дівчата хоробро входять у воду й кілька кроків бредуть за ними.

Дарма. Вони ще не вміють плавати... Прозорі з жилочками фіалкові квіти прикрашають їх голівки. Докійка тягне Марійку до дзеркала річки, на кладки, де перуть білизну.

— Подивись-но, як тобі гарно!

Але Марійка не встигає подивитись. Вона чує стривожене гелготання старої гуски і з жахом бачить, що двоє хлопчиків кидають з берега в гусят камінці.

Вся гусяча родина метушиться на воді. Метушаться й дівчатка — галасують, кричать і плачуть.

— Не смійте! Ми татові скажемо!

Хлопці показують язика і сміються. Становище робиться небезпечним. Але тут приходить визволитель. І вороги, підтягнувши штанці, негайно тікають геть.

А визволитель цей — старий дід Антін, Марійчин родич.

Дід, хитаючи білою, як хмара, бородою, вичитує втікачам і пливе до дівчат на своєму човнику.

Що то був за чудовий дід — і розповісти не можна, — це треба тільки глибше зазирнути в Марійчині спогади...

Лялька

...Коли потім Марійка пригадувала річку, вона здавалась їй дуже великою та глибокою. Маленька Марійка бачила світ не так, як дорослі, а ніби крізь лупу. Маленька річка була морем, човник — казковим кораблем, дід Антін — велетнем.

Сонячні зайчики прикрашають золотими спинками поверхню річки. Дідів Антонів човен плавно лине по її дзеркалі повз дівчат. Марійка пересипається на березі золотим пісочком і мріє спіймати бабку, що колишеться на тонкій очеретині. Бабка дивиться на Марійку пукатими очима й під самим Марійчиним носом пурхає в повітря.

— Мала ти ще, то й бабка тебе дурить, — шамотить старий, і не знає Марійка, чи то справді шепоче старий, чи то шумить очерет і тріпочуть крилами веселі бабки.

Бабки всіх кольорів танцюють повітряні танці. Дрібна мет-

ка рибка сновигає у воді. Золоте, синє, зелено-срібне — ціла райдуга кольорів природи обіймає маленьке дитяче тільце, сповнює його новими і незваними досі відчуттями світу.

Тим-то, мабуть, Марійці так весело, коли вона прибігає додому обідати і гострими зубками гризе скоринку хліба. Їй так весело, що вона не може не полоскотати під столом свою сестричку. Катря і так смішлива, а коли її лоскотати — пирсне дзвінким сміхом на всю хату. Так і тепер, Катря червоніє, не витримує, чмихає, впускає додолу шматочок хліба.

Тато сердиться. Тато у них мовчазний, суворий. Тато хороший, тільки... не такий, як мати. Тата не можна не слухатись, бо коли він сердиться, це дуже неприємно. Він тоді не озивається, а це найгірше. От мати — та нагримає, поб'є інколи навіть, але це зовсім не страшно, а батькового гніву діти бояться.

І Марійка намагається всидіти тихо. Тато страх як не любить, коли базикають за обідом! Але раптом Марійка помічає, що Катря щось ховає під кофтиною. Вона стиха показує Марійці цю таємничу річ, і та вмирає від цікавості.

Марійка не витримує. Вона простягає під столом руку й нишпорить там, намагаючись видерти в Катрі цікаву річ. Катря хапає сестрину руку й одсувається; її ложка летить на долівку.

— Ану, годі пустувати! — сердиться батько. — Скоро заміж видавати, а за обідом сидіти не вміє!

Катря червоніє. Обидві прикипають на місці. Та ось, нарешті, батько кінчає обід. Мати грюкає посудом, а діти котяться, наче пустуни-кошенята, в садок.

Марійка пищить так захоплено, що сусідська кішка, сидючи на тині й поважно чистячи собі шерстку, з переляку тікає в кропиву. Марійка пищить, бо не тільки сонце, мати, дід і сонячні зайчики дарують їй радість. Катря дарує їй свій витвір: це лялька з ганчірок, але з руками, ногами і вишитим обличчям.

Катря дивиться на Марійчину радість і сама радіє: сестричка матиме найкращу на селі ляльку.

А Марійка, поривчасто поцілувавши сестру, мчить похвалитися подарунком знову туди, до річки, де її подруги, де Докійка.

Лялька здається їй живою дівчинкою. Повишивані хрестиком ніс, рот і очі підморгують їй рисами справжнього людського обличчя.

— Яка вона вродлива!— каже Марійка.— Яка гарна!— за-
певняє вона Докійку.

Обидві лягають на кладках над водою і споглядають ляльку.

Докійка зачарована, але ж вона заздрить, смертельно заз-
дрить подрузі. Вона старша за Марійку і не бачить ляльку та-
кою надзвичайною, як та, хоч лялька їй дуже подобається...
І вона намагається розчарувати Марійку.

— А чого в неї немає носа, а якийсь хрестик?— цідить
вона кризь зуби,— та й рука одна коротша...

Докійчині рученята недбало обмацують ляльку, і гостра
образа заливає маленьке гаряче Марійчине серце.

— Не смій її сіпати! Віддай! Не твоя!

Докійка не віддає. Марійка зіщулюється в маленьку злючу
грудочку й кидається до неї. Момент і... чудова Катрина ляль-
ка летить з кладок у воду.

Вона розкидає руки і пливе за водою. Розгублені дівчатка
вмить замирюються. Вони простягають услід ляльці рученята
й безпомічно ревуть, мов дурні ображені телята.

— Е-е-е!..

Але ж дід Антін! Надзвичайний дід! Дід, що, на щастя,
дрімає тут на своєму човні!.. Дід чує плач і поспішає зарадити
справі. Його човник наздоганяє втікачку, і мокра від сліз Ма-
рійка тисне утоплену до грудей.

— Ти на сонечко її, на сонечко! — мимрить дід.— Ось тут,
на човник!

На човник! Дітей не треба довго просити... Вмить лялька
лягає на носі човна, а дівчатка сідають біля неї.

Дід жене човника в білі лілеї, показує дітям у сітях сріб-
лястих рибок і, похитуючи білою хмарою-головою, веде без-
конечні розмови.

Лялька сохне. Дід розповідає про величезну рибу дельфі-
на, яку бачив у морі. Багато чого бачив старий на світі,
і дітям він — найцікавіша книжка.

З цього дня лялька стає найулюбленішою іграшкою в Ма-
рійки. Лялька входить в її життя, як кіт Щербатий, як роз-
квітчана мисочка, з якої вона їсть кашу, як батькова сірячи-
на, куди вона ховає холодної ночі свої ноженята.

Ранні спогади Марійчині назавжди липаються веселими.
Марійка ще не знає горя. Її слези висихають так швидко, як
вранішня роса. Бо Марійка сама ще ніби маленька лялька,
яку пестять теплі руки рідних.

Її уявлення про світ ще не завжди правдиві. Марійка не

помічає, що їхня хата стара й темна, що батькова сірччина — полатана. Вона не знає, що то за війна, на яку женуть селянських синів. Марійка не бачить, що мати їсть саму картоплю, аби лишити дітям хліба, а батько сердитий тому, що шукає десь найняти конячку заволочити собі поле.

...Ранні спогади Марійчині — мов розірвані веселі хмарки. Її очі сприймали тоді тільки сонце. Тіні вони навчилися ловити пізніше.

Г р о з а

Минало літо. Цього року було воно таке пекуче, що здавалося, сонце розтопить лани і зробить із хліба золотий гарячий мед.

Марійчин батько косив хліб. Лан був поміщицький, панський, треба було заробляти — з половини. Мати жала. Катря господарувала і приносила на поле обід. Марійка з подругами збиралися десь під снопами, ловили тонконогих павуків, безжалісно одривали їм лапки і гралися в «косарів». Вони клали ще живі лапки на листячко і дивились, як ті рухалися, немов справжні маленькі коси.

Косарики молоді
На полі косили!..

Так виспівувала Докійка. Катря, що принесла обід, побачила розвагу. Вона була сердита, заклопотана і Марійчиного захоплення не поділила.

— Ви нащо їм ноги відриваєте! Адже їм болять. Взяти б вам і поодривати!

Марійка здивувалася: їм болять! Але ж звідки це Катря знає? Марійці здавалося, що павуки без ніг сновигали на листочку так само весело, як і раніше. Але вона пригадала міль, і це внесло в її міркування цілковиту неясність.

— А ти ж казала, що міль давити треба!

— Так то міль, вона шкоду нам робить, а павук... павук нічого!

— Вони гидкі! Я їх не люблю,— заперечувала Докійка.

...Пекуче поле, павуки-«косарики», колюча стерня і спітнілі обличчя батьків — усе ніби сфотографувалося в Марійчиній пам'яті. Цей останній день жнив Марійка пам'ятатиме завжди, бо він приніс їй перше тяжке горе.

Цього дня величезна грозова хмара непомітно відкраяла чверть літнього ясного неба. Хоч хутко працювали руки, а дожати вивку не встигли. В гарячому повітрі від страшної хмари повів холодний вітер. Зашаруділи колоски, заметушилися на межі волошки.

За кілька хвилин у чисте поле налетіла гроза. Затанцювали блискавки, покреслили небо, прокотився грім, і важкі краплі дощу впали на землю.

Всі, хто був на полі, покинули працю і побігли додому. До села було далеченько. Батько взяв Марійку на руки, загорнув у сірячину й побіг стернею.

Марійка боялася грому. Старий Аптін казав, що грім убиває. Вона заплакала і міцніше притулилася батькові до грудей, заховавши свою голову в шершаву сірячину.

— Цить, дурненька! — казав їй тато.

Марійка не знала, що цей день не закінчиться самою грозою, що чорна хмара затьмарить її безтурботні лялькові дні й перше горе відбере в неї тата.

Марійка чула, що десь була війна, знала, що Докійчин тато десь воював, а що воно таке — добре не розуміла. Була війна в її уяві гидкою злою бабою, в якій замість волосся стирчали багнети. Це їй так приснилося після того, як селом колись пройшли з багнетами солдати.

А коли прибігли всі додому і мокра Марійка радо вилізла з сірячини, стурбовані сусіди зайшли до хати й принесли її батькам якусь сумну звістку, і всі загомоніли, засумували, а мати закричала й закрила обличчя руками.

І знов Марійка злякалася.

Від грому, ляпотіння дощу застогнали віконця, а матінці на обличчі покотилися сльози. Тато побілів, мов крейда, а Катря заголосила.

— Ой тату, не йдіть на війну, бо вас уб'ють!

Марійка теж заплакала. Вона вчепилася в батькові штани і почала кричати:

— А-а-а!

Так і лишився в пам'яті Марійчиній страшний день: вітер завивав так страшно, що здавалося, трусив хату. Матінка й Катря плакали, і навіть Щербатий, якого забули нагодувати, надокучливо нявчав. З того дня Марійка стала боятися грози. Здавалось їй тоді, що то грім привіз страшну бабу-війну, ось-ось вона ввійде до хати й заколе тата багнетами.

Та ніякої баби не було. Ущухла гроза, знову забігали на

лаві сонячні зайчики, заглянули в діжу з тістом, що замісила мати на батькові проводи. Другого дня виряджала хата з піснями і сльозами Марійчиного батька на війну.

У Марійки від сліз розпухли очі. Плакала вона, бо плакала мати й Катря, бо злякалася війни. Проводжали батька аж за село, а як ішли назад, баба Килина й дід Антін взяли Марійку до себе в хату, щоб трохи розважити.

Стара була хата в Антона, як і він старий. Один бік у неї зовсім запав, як у кривобокого Івана, сільського шевця. У хаті стояли сіті й гралися з ними меткі, моторні кошенята.

— Тьху на вас! — лаявся дід. — Розчавлю вас, кляті!

Та це дід казав тільки так, дід любив усе мале: немовлят, кошенят, цуценят, курчаток.

Марійка швидко забула горе. Здалося їй, ніби тільки приснились гроза, материні сльози й проводи тата, так само, як і страшна баба-війна. Тато, певно, швидко повернеться!..

Дід Антін довго нишпорив по закутках і знайшов цяцю: то були копійчані цукерки. Вони були довгі й вимережані яскравими паперовими стрічками, як рябі версти, що стояли за селом. Дід таємниче тицяв цукерки Марійці й забавляв:

— Їж, мале! Дивись, яка цяця!

Марійка заспокоювалася і знову ставала малою лялькою, бавилася сонячними зайчиками та яскравими барвами.

Снігова фортеця

Лишилися малі з матір'ю без батька. Прийшла осінь, забрала літні розваги та сонячних веселих зайчиків. З тієї осені голодніше й непривітніше потекло життя. Матінка всю осінь проплакала за татом. Того року випала й осінь сльозлива — усе дощами хлюпала, і стеля дірява без руки хазяйської протекла.

Тільки Марійка своїм сміхом розганяла тугу. Марійка сміялась дощовими, сірими днями і зимовими довгими вечорами. З Щербатим і песиком Чорним, якого нещодавно притягла звідкись Докійка, вона веселою грудочкою качалася по долівні.

А як зростала зима на вікнах льодові ліси, як закидала

дороги білим, як гусячий пух, снігом, Марійка з санчатами, що торік зробив тато, віддалася зимовим забавкам.

Холодно в хаті. Немає грошей. Немає дров. Нікому їх привезти з лісу. Щербатий залізає в самісіньку піч і ховає свої лапки у пухнасту шерсть. Та Марійка безжалісно тягне його падвір гуляти.

Зима піби потовкла в ступі бите скло і розсипала його повсюди. Блищать сніжинки на сонці скляними порошинками; примерзаючи, вони аж колються на поверхні снігових наметів. Та ось зверху знову сипле сніжок, обгортає будівлі пухнастими ковдрами.

Ой, як весело! Розрізають санчата сніг. Перекидається Щербатий у санчатах, сердиться, пирхає на Чорного, Докійчиного собаку, що, здіймаючи хмари снігу, летить біля санчат і наміряється схопити kota за хвіст. Малі ноженята у валянцях провалюються в сніг, горять, мов у вогні.

Щербатий таки примудряється втекти, і Чорний, обурений з такої поведінки, обертається на дикого звіра й кидається його наздоганяти.

Аж ось Марійка натрапляє на великий гурт малечі. Зібралось ціле товариство: купка хлопчаків грає у війну й буде із снігу фортецю. Кілька дівчаток (серед них і Докійка) намагаються їм допомагати.

Хлопці котять снігові кулі й будують з них мури. Мури ростуть, і кругла фортеця підводиться з нечуваною швидкістю.

Забуто санки й Щербатого. Холоднуть і вогнем беруться рученята. Марійка поринає в снігових горах і з запалом працює.

Фортецю скінчено, «батальйон» озброюється дрючками й ховається за її мурами, а захоплені дівчата, з Марійкою па чолі, теж лізуть до гурту.

Але хлопці вирішують інакше.

— Ану, забирайтеся звідси! — гримас на них Микола, ватажок войовничих «батальйонів». — Це не дівчача справа. Дівчата на припічку сидять, а не воюють.

Дівчата обурюються. Як це: вони будували, а коли будівлю закінчено, так вони непотрібні? Марійка не може стерпіти такого глуму й починає лаятись:

— Горобці ви паршиві, та ми от як зберемося, так вас із фортецею розвалимо!

Починається справжня залекла війна. Дівчата засипають

кулями фортецю — беруть дрючки й луплять по мурах. Галас і крик затоплюють всю вулицю.

В Марійку весь час влучають кулі. Сніг залізає їй за шию і в рукава. Її вбога — Катрина — ватянка зовсім промокла. Але Марійці гаряче: вона вже пробила мури фортеці і починає битися з самим ватажком. Снігові кулі заліплюють їй обличчя, і вона падає, потопаючи в сніговій горі.

Мокру, побиту Марійку нарешті знаходять Катря й тягне додому...

— От шибайголова! З хлопцями битися! От шибайголова! — сердилась того вечора мати.

Снігова війна не минулася дівчинці даремно, Марійка застудилася й захворіла. Це була її перша серйозна хвороба.

Вона лежала на печі й спила гарячковими снами.

Марійці ввижалося, що її замкнули в сніговій фортеці. Даремно вона хотіла вийти — звідусіль на неї наступали крижані стіни, стискували її все міцніше...

— А-а-а! — кричала Марійка і прокидалась.

Тіні від каганця стрибали по стіні. У трубі вив вітер... Катря злізала з лави і йшла до Марійки.

— Тобі пече? Погано? — питалася вона і сполохано поблизкувала оченятами. Катрі було страшно: без батька вони всі стали самотні, а тут іще й Марійка захворіла. Їй здавалося, що Марійка вмирає, і вона злякано будила матір:

— Мамо, мамо! Марійка вмирає!

Мати брала на руки маленьке гаряче тільки й довго носила по хаті. Вона гріла в печі настій із трав і напувала донечку:

— Пий, моє маленятко, пий! — умовляла мати...

Марійка стихала. Теплі материні руки проганяли страшні привиди. А мати, щоб заспокоїти її, розповідала радісні, хороші речі...

От скоро зима минеться. Вигляне сонечко. Зазеленіє трава. Біла знов виведе гусяток. Піде Марійка на луки, буде віночки плести...

Пуховий сон оповивав Марійку. Вранці вона прокидалась веселою і немов дужою. Та коли йшли присмерки, коли фіалкові тіні бігли на стіни, а мати брала веретено й воно починало свою пісню... отоді, увечері, знову брала її гарячка і знову огортав жах.

Засумувала хата. А незабаром прийняли ще одного хворого. З Щербатим трапилася біда. Він, очевидно, упав з даху під

час однієї з небезпечних мандрівок і звихнув собі спину. Жалібно нявкаючи, спираючись на передні лапи, він таки доплазував до дверей хати. Половину тіла й задні ноги він тягнув за собою.

Щербатого нагодували й підсадили на піч до Марійки. Двоє хворих друзів переживали разом дні й ночі хвороби.

Одного дня тітка Килина привела до Марійки бабу-шептуху. Баба трусила старою головою і, помацавши Марійку, сказала, що зможе її вилікувати. Вона взяла чистої води, довго шепотіла над нею й хрестилась, а потім дала пити Марійці.

Але Марійці здалося, що баба туди наплювала. Вона тишенько сказала про це Катрі, і та любісінько вилила воду геть. Отак вони весь час дурили матір, а вона була переконана, що Марійка «лікується».

Тоді вже дід Антін — чудесний визволитель — привів до Марійки фельдшера. Марійка боялась фельдшера і ревля на всю хату, доки він мацав її та заглядав у рот.

Але фельдшер знав більше за бабу. Його ліки допомогли.

На Новий рік Марійка почала ходити. Бліда, вона злізла з печі, а з нею Щербатий уперше підвівся на задні ноги і кволо лапнув на долівці совячного зайчика.

Лапа була слаба, але зайчик стрибнув так весело, що друзі зрозуміли: вони видужували.

Ляльчина смерть

Як намисто, нанизувались дні у довгі місяці, а місяці в роки, один, другий. Підросла вишенька перед ганком Марійчиної хати і вже подарувала їй перші ягідки. Розвалилися паркани панської садиби, через які колись так кортіло заглянути Марійці. Від червоних прапорів революції, мов тумани від сонця, повтікали пани, і босі ноженята селянських дітей безбоязно тупотіли по пишних алеях панського парку.

Підросла Марійка, трохи витяглась, змарніла. Личко втратило округлість. Було воно, як сонях, а тепер наче довгенька грушка. Катря — так та зовсім доросла дівчина стала, і коса в неї виросла. Вона так споважніла, що глузувала з Марійчиної ляльки, яку колись подарувала сама.

— Викинь-бо її геть! Вона вже більше на жабу схожа, а ти нею граєшся! Велика вже, скоро до школи, а все з ляльками!

Марійка копилила губу і пильніше ховала від сестриних очей ляльку. Вона її й досі ніжно любила. Лялька була брудна, рот їй вицвів. Замість спіднички висіло шмаття, але Марійці вона так само мила. Вона й Щербатий спали поруч у Марійки під боком.

Постаріла не тільки лялька. В Марійчиної матері посіріло свіже обличчя, а під очима, як павутинки, розбіглися дрібненькі зморшки. Тяжко самій господарювати і дітей доглядати — усе самій. Пішов Марійчин тато на війну, то й спізнався там з вітрами революції. Понесли вони його по світу з панамі воювати.

Одного дня сиділи Марійка з Докійкою коло хати в садочку. Щербатий спіймав золотисту бабку, стиснув її в кігтиках і вже збирався нею смачно поснідати, коли його здобич побачила Марійка.

— Таку гарненьку, біднесеньку бабку!

І Марійка, надававши Щербатому добрих стусанів, видерла в нього бабку і почала її разом з Докійкою лікувати. Бабчине тільце перемили водою і перев'язали навхрест чистенькою ганчірочкою.

Але бабка не видужувала. Вона тріпотіла в Марійчиних руках і тоскно дивилася на неї круглими, як гудзики, очима. А Щербатий, підкравшись збоку, ехидно облизувався і чекав, що вона не мине його гострих зубів.

Раптом діти покинули свою забавку: загавкав Чорний, і якийсь військовий зайшов до двору. Марійка побачила чуже й близьке засмагле обличчя і відчула, що дужа рука її обіймає.

— Марійко! Крихітко!

...Це повернувся тато.

Ще хвилина і стара хата наповнилася сльозами, сміхом і дзвоном безконечних розмов. І тільки тоді помітила Марійка страшенне і незрозуміле. Замість лівої руки у батька теліпався порожній рукав, і тато був зовсім старий, з сивиною у волоссі.

Але татко був веселий. Він потішав матір і підбадьорював її.

— Нічого, стара! Адже це ліва. Якось та проживемо. Будемо нове життя будувати: тепер наша влада — влада Рад.

Мати всміхалася крізь сльози, тримаючи тата за порожній рукав, та Марійка плакала, аж поки Катрі це не набридло, і вона, всунувши сестрі в руку ляльку, за яку завжди гримала, виштовхала її надвір.

— Піди погуляй трохи!

Надута Марійка висунулася з хати. Вона згадала про бабку, і тут тільки побачила Щербатого, що, незважаючи на свій вже досить поважний вік, лежав біля дверей на спині і грався, як малесеньке кошеня. В пазурах у нього блищали бабчині крила: він з'їв її разом із перев'язкою.

Та Марійці не було часу карати Щербатого. У дзеркалі великої калюжі біля тину проти хати вона побачила цілу валку дітей, що, як цікаві горобці, обсіли тин і намагалися щось побачити. Вгледівши Марійку, вони, як дрібні камінчики, щубовснули з тину й оточили її з усіх боків.

— У тата руку одрізано? Він уже зовсім прийшов чи ні? Він — комісар?

А лінійвий Миколка, син багатія Степана, удаючи, що йому зовсім байдуже, скривив пику й процідив:

— Певно, він із голодранцями! Йому за це й руки поодривало!

Марійка образилася. Як він сміє так говорити? Ну, нехай вони голодранці, та нікого не обдурюють, як його тато-куркуль. Адже ж усі його клянуть!

Отакі пузаті й руку Марійчиному татові одірвали, ну, та нічого, ось тільки вона виросте, так усім батьковим ворогам віддячить!

— Не смій так казати! Не смій!

Миколка був товстий та міцний і відштовхнув Марійку. Її лялька полетіла в калюжу. Та дівчинці було не до ляльки, вона розмахувала руками й кричала:

— Не займай тата! Іди до свого!

Дитячий гурт розпався. Миколчині прибічники з презирством покинули береги калюжі й пішли геть, а Марійчині друзі заспокоювали її й довго розпитували за батька.

А як заховався в калюжі останній промінь, тато покликав Марійку до хати:

— Ти куди, мала, поділася?

...Затремтіли в хаті вечірні тіні, та не могла Марійка цього вечора спати. Вона довго сиділа біля дорослих і разом з Катрею, тіткою Килиною та дідом Антоном слухала батькові оповідання.

Маленький Марійчин мозок намагався розібратись у складному плетиві подій, про які розповідав батько.

Червоні й білі. Війна... Тільки вже не та війна, що ввижалась Марійці у щетині багнетів. Тут Марійка вже бачила певні малюнки й починала дещо розуміти. Батько казав про бідаків,

про їхню боротьбу та мрії, про землю, вільну від пана та куркуля, про владу Рад...

Батько оповідав, як боронив з кіннотою від білих місто, як куля розірвала йому руку й залила кров'ю прапор.

Так під його розповідь і заснула Марійка, притулившись до матеріної руки. Але й уві сні її думки працювали і спіліталися в гарячкові сні, де батько був велетнем-героєм, де слово «червоний» набувало великого значення.

Марійка виростала і з маленької ляльки робилась дівчинкою.

Її ганчір'яна лялька, про яку вона вперше забула, мокла в калюжі. А на світанку сусідська свиня в жартівливому настої потягла її зубами і покинула в рівчаку.

Там, у бур'янах, лялька й залишилася, доки вітри та дощі не згноїли.

Так прийшов кінець лялькам.

Золоті мечі

Досі плавко, як дідів човник на річкових хвилях, пливло Марійчине життя. Тиха річка не знає водоспадів, і часом тільки білі лілеї затримують просування човна. Лише інколи чіпляються весла за химерне баговиння. Отак і життя Марійчине тільки злегка порушували життєві знегоди. І так було аж до того лихого року.

Цей рік чорною хуртовиною налетів на життя Марійчиної родини. Страшні події викинули дівчинку з її затишного світу старої хати, дідових казок і забавок Щербатого. Та й не тільки Марійці був упам'ятку цей рік.

Батько Марійчин став тоді гуртувати бідноту, неможливіків, як тоді їх називали. Комітети неможливіків почали вирішувати, як краще гуртом обробляти поле, як боротися з куркулями.

Аж тут прийшла біда. На молоду Радянську країну впав голод. На Україну і Поволжя прийшла посуха. Тоді несподівані весняні морози побили озимі сходи. Не розцвіли вони пишним колосом, почорніли й припали до землі. Заплакали селянські очі, опустилися безсило руки, що так старанно обробляли поле.

Які були привітні сонячні зайчики, коли вони бігали по землі! А цієї весни сонячні зайчики були гарячі, як розпечені

залізні дроти. Здавалося, промені сонця обернулися на золоті мечі, що безжалісно стинали на смерть усе живе.

Дощу не було. Наче скляний гарячий ковпак, висіло над полями розпечене небо. Кволі яріві сходи марно ждали питва. Вони знесилено нахилились до землі й сохли від спраги. Порепана земля не мала живлющої вологи. Все вмирало.

І маленька Марійка, що безтурботно стрибала за батьком, коли той розгублено блукав полем, бачила, як чорні стріли зморщок розрізали батькові чоло. Бачила, з яким одчаєм він оглядав поле і з тугою дивився на небо. А небо було непохитно спокійне, і жодна хмарка не тьмарила небосхил.

Увечері, коли вся Марійчина родина зібралася на призьбі і до батька прийшли товариші, Марійка, кіпечкою пригорнувшись до матері, намагалася зрозуміти розмови старших... Були ті розмови сумні і навівали жах на мале Марійчине серце.

— Ой, буде голод. Уже й так порожньо по коморах... Буде голод!

Так казав старий дід Антін. Він зовсім згорбився, а сива борода трусилася, мов у пропасниці.

На небі сонце заходило червоною загравою і обливало обличчя кривавим світлом. Марійка відчула на своїх рученятах щось мокре і зрозуміла: то мати плаче.

Марійці зробилося зовсім моторошно. Їй здалося, ніби щось велике і чорно-страшне насунулося на село, охопило поле, їхню хату, обличчя рідних. Марійка заплакала тихо і болісно і щільніше притулилася до матері.

— Мамцю! А що ми їсти будемо?

Цього вечора не знайшлося у матері веселих слів, щоб заспокоїти доньку. Так і пішла Марійка спати, плачучи, і довго шепотіла Щербатому якісь сумні дитячі слова.

Другого дня старі баби й діди влаштували на полі хресний хід. Марійчина мати пішла теж і забрала дівча з собою.

Марійка дивилась, як колихалися в сухому розпеченому повітрі корови з тупими обличчями богів, як баби очманіло шепотіли молитви. Старенький піп із косою, як мишачий хвостик, виголошував незрозумілі Марійці слова молитов.

— Молися! — шепотіла Марійці мати, — боженька хороший — він нам дасть дощичку!

Марійка міряла босими поженятами гарячу землю, та молитись їй зовсім не хотілося. Але стільки було сліпої віри в очах жінок, що Марійку охопила дитяча цікавість: побачити чудо.

Хресний хід спинився на полі. Задихаючись від спеки, потомлені люди в корчах простягали до неба руки й голосили молитви. І раптом по небу промайнула чорна тінь. Звідкись повівся вітерець, і сонце захавалося за хмарку.

Тоді всі впали на коліна, і піп бадьоріше забелькотів свої молитви.

Марійка присіла на стежці й зацікавлено дивилась на небо: невже справді зараз піде дощ і зазеленіють поля? Коли це так просто, то можна зовсім не турбуватись: от, приміром, можна і поля не обробляти. Помолитися — і хліб сам виросте...

Але дощу так і не було. За хвилину небо знову засяяло сонцем. Затрусилася стурбовано попова косиця. Люди підвелися з колін і безтямно дивилися на посохле поле, на попа і своїх богів на розхристаних корогвах.

Стало тихо. І раптом усі почули обурений голос Марійки:

— Я не хочу більше молитись!.. Що він, глухий, той бог, що досі не почув?

— Мовчи! — злякалася мама. — Так не можна казати. — І кілька старих бабусь люто зашипіли на Марійку.

Та вона вже бігла стежкою додому. Цього дня зникла в Марійки віра в бога.

Минали дні, місяці, на селі зовсім не стало хліба. А нового хліба не вродило.

Одного дня, наприкінці літа, здохла в тітки Килини корівка — руда й тиха Маня, і з того дня пішла на селі пошесть на худобу. Небагато її було — попродали, поміняли на хліб, але й те, що лишилося, загинуло від невідомої страшною болячки.

Марійчина теличка, яку вони купили були взимку, теж захворіла.

Що тільки не робили Марійчині батьки — нічого не допомгло. Не допоміг і ветеринар, якого привезли батьки з району на останнє зібране борошно. Другого вечора побачила Марійка нерухоме теличчине тіло. Зацікавлено підійшла до нього і зазирнула їй у мертві блакитні очі. Захолонуло в Марійки серце: злякалася вона смерті... А коли взяв батько теличку за ноги, щоб за село винести, заголосила:

— Я не хочу!

Та від цього дитячого зойку нічого не змінилось: сотні маленьких істот стогнали від голоду, вони страждали найбільше. Маленькі змарнілі воскові ручки тяглися з благанням:

— Мамо! Їсти!

Матері, ковтаючи слину, відривали од рота останню скорипку, а батьки їхали за сотні верст, щоб виміняти хоч трохи хліба, і поверталися додому голі й босі.

Марійка схудла. Очі їй зробилися великі, як прозорі сині озерця, а руки витяглися, як у павучка-тонконога. Усі її думки тепер займала їжа. З ранку до вечора дівчинка чіплялася за матусину пелену і чекала, нагодують її чи ні. Брудна, нечепурна хата, на полицях ані крихітки. Жовта змучена мати. Змарнілий кіт з випнутими ребрами, що жалібно нявчить, випрошуючи їжу.

Ніхто б не пізнав у теперішній Марійці ту ніжку дівчинку, що плакала за розчавленою мілью. Вона сердито штурляє kota і жене його.

— Іди геть, набрид!

Марійці не шкода Щербатого. Йому добре, він просто собі ледащо: звик їсти готовеньке. Адже він може зловити птаха чи мишу. А от їм нема чого їсти.

І Марійка, підшморгнувши носом, виходить у двір. Там мертво й тихо. У стійлі не мукає худоба, не летить ніжний гусячий пух по спустілих стежках.

Бідна гуска Біла! Марійка згадує, як її зарізали, і сльози набігають їй на очі... Незабаром і Щербатого, мабуть, доведеться з'їсти...

Марійці стає ще сумніше, вона біжить до хати і, відшукавши там шматок макухи, гризе його з сльозами й злістю.

Т и ф

У селі почалася пошесть. Люди лежали в гарячці, і щодня дерев'яні хрестики виростали на цвинтарі. Захворів і Марійчин тато.

Перелякано дивилася дівчинка, як жовтіло й чорніло татове обличчя. Незрозумілі слова маячіння злітали йому з вуст.

— Віддай прапора! — кричав він. — Віддай, білий мерзотнику!..

Тато кидався з ліжка кудись убік. Мати і Катря ловили його, вмовляли лягти. Батько заспокоювався і прохав тоді тихо й лагідно:

— Не замикайте мене... Мені іти треба... На Україні в мене дітки залишилися...

Тітка Килина прийшла й жажнулась:

— Ой лишенько!

І відразу ж кудись побігла. Повернулася вона тільки надвечір, але прийшла задоволена і таємниче тицьнула Катрі мішечок:

— Візьми. У жмикрута виміняла за одну дурничку!

Там було пшоно. Марійка забула горе і радісно залпескала в долоні. Зварили куліш, тільки тато не хотів їсти. Та інших не було чого припрошувати, лише тітка Килина одмовлялася, запевняючи, що сьогодні об'їлася... Щербатий обливав тарілки і завів веселої пісні:

— Мур-мур-мур!..

Того вечора хата повеселішала, і всі трохи пройнялися надіями. Затих тато з холодною ганчіркою на скронях. Марійка побігла гуляти і вийшла аж на шлях.

Вже холоднішало. Осінній вітер ганяв ріллею і накинувся на лахміття Марійчиної хустини. Марійка почула рипіння коліс і побачила на шляху підводу.

Це був старий гладкий дядько, одягнений по-міському. Він щось віз на підводі і, полохливо оглядаючись, поспішав повз село. Раптом у підводі щось тріснуло, і він, вилаявшись, спинив коняку й почав щось лагодити.

Дядько не помітив, що мала Марійка, як польова мишка, підлізла стернею аж до підводи і побачила, що на ній лежать мішки з борошном.

Так само нечутно вона поплазувала назад і помчала вихором до села, до хати.

— Дядько борошно везе!

І за мить купка напівбожевільних від голоду людей, почувши про борошно, оточила підводу... Даремно лаявся, кричав і загрожував спекулянт. Зголодніла купка розхапала його кілька пудів борошна, і кожний поніс додому свою дорожцінну часточку.

Марійчина мати теж понесла кілька жмень. Вона, Катря і Марійка згадали, що покинули батька самого, і побігли якнайшвидше.

На порозі під холодним протягом лежав долі непритомний тато. Він був холодний, чоло спітніло. Ледве-ледве перенесли його мати й Катря до хати.

Увечері заляпотів холодний дощ. Краплі заспівали свою сумну пісню, і трухлява, латана стеля протекла. Марійку хотіла забрати до себе на ніч тітка Килина, та мала заревла і не

схотіла йти. Вона залізла на холодну піч, притулилася до Щербатого і, щоб швидше заснути, почала грати в нову гру, що її вигадала Катря в сумні вечори.

Марійка лежала і уявляла собі всякі хороші речі: що на дворі весна, гуляють гусята, мати варить смачний борщ і наливає їй повнісіньку миску.

— Це багато,— шепотить Марійка,— я справді не з'їм.— Вона щулить очі й непомітно засинає.

Марійка вже не чула, як кидався на лаві батько і стогнала мати, бо їй боліла голова.

— Ой Катрусю, чую, що й я захворію... Хто ж вас, діточок, догляне?

Другий день був іще страшніший: захворіла й мати. Діти зовсім розгубилися. Катря плакала. Мати тільки тихо просила:

— Катре, пити!

Її змучені гарячкою очі відшукували в хаті Марійку, і вона благала Катрю:

— Одведи його до тітки Килини, бо й воно захворіє.

Та Марійка нікуди йти не хотіла. Вона лізла до матері і, плачучи, цілувала їй руки.

— Не хворій, мамко!

Тільки коли прийшов фельдшер, якого привела Килина, і, сумно похитавши головою, наказав дівча забрати, тітка нарешті, вмовила Марійку піти до неї, запевняючи, що інакше фельдшер не буде лікувати.

— Він страх як дітей не любить! І коли вони йому заважають, він ліків виготовити не може.

Марійка повірила. Вона дозволила, нарешті, закутати себе в драпу Килинину юпку й одвести до Килини.

Дід Антін стрів її радісно, як сонечко. Він майже зовсім не міг ходити, бо захворів на ноги. Та, шкандибаючи по хаті й хитаючи білою хмарою-головою, намагався пригостити Марійку.

— Їж, маленятчко, їж.

Марійка жадібно гризла якісь смачні кісточки. Що воно таке — Марійка не знала. То дід Антін приладив сильце і зловив кілька пташок. Марійці було смачно. Вона грілася біля печі, де запалили дровця, і просила діда, як раніше:

— Діду, казку!

І дід починав казку, як десь у старому Римі двом богобоязним людям у пустелі ангел приносив їжу.

— А де він її смажив? Хіба в раю є печі? — питалася Марійка.

Дід сердився. Не можна таке казати! Розгнівається бог і їжі не дасть. А Марійка, глянувши у віконце, побачила, як біля сільради молодий секретар виряджав до міста хлопців по хліб.

— Так і скажіть, хлопці, в комітеті — помираємо, мовляв, з голоду. Пам'ятайте, не бог та ангели, тільки наша влада нас із біди визволить.

Марійка не чула його слів. А коли б чула, певно б, повірила більше, ніж обіцянкам ангельським. Бо за останній рік Марійка дуже виросла: вона тільки вдавала, що вірить дідовим казкам, а справді вірила в ангелів не дуже.

Г о р е

Холодна сльота затоплювала шляхи. А по шляхах рипіли вози, рухались змарнілі люди та виморені коні. Здавалося, що йшли тіні. Не вірилося, що то були живі люди, які могли радіти й сміятись. Вони йшли, сірі й страшні, наче мерці, тікаючи з насиджених місць, звідки їх зігнав голод.

Село Веселе зовсім спорожніло. Всі, в кого були хоч якісь родичі в місцях, де не так лютував голод, всі, хто міг за щось «зачепитись», забравши на віз сім'ю та вбоге господарство, тікали з села. Гавкали собаки, плакали діти. І, нарешті, затихло село. Лишилися тільки ті, кому не було куди їхати.

А голодний тиф блукав хатами й косив усе нові жертви. Тітка Килина та дід Антін не пускали додому Марійку й залякували її:

— Ти ще мала. Переїде до тебе пошесть — захворієш, умреш!

Слово «смерть» лякало дівчинку, бо ж воно було їй чуже й незрозуміле. Смерть у Марійчиній уяві — чорні хрестики на цвинтарі, теличчині блакитні мертві очі, щось таке, від чого хочеться заплющитися й тікати.

Отже, Марійка сиділа біля запічка й не йшла додому аж два дні. Але другого вечора, як послули дід та тітка, її маленьке серце більше не витримало. Вона взула свої драні черевички і, запнувшись у велику Килиніну хустку, одчинила засув...

Ніч Марійку не злякала: туга погнала її додому.

Килинина хата стояла аж на другому кінці села. Надворі було темно й страшно, і ще більше закортіло дівчаті додому, де лежали батьки, де була рідна Катря. Холодний вітер забивався в дірки юпчини, а небо, пришпилене зорями, дивилося зверху суворою осінню. Листочки шаруділи й котилися з-під ніг, як злякані мишенята. Вулиці були порожні; позабивані, обшарпані хати виглядали, як кістяки.

Марійці здавалося, що вона ніколи не добіжить додому. Вона втомилася й зовсім ослабла, бо сьогодні майже нічого не їла, не було чого... Вулиці не було кінця-краю. Хати видавалися якимись чужими й незнайомими. Та ось, нарешті, Марійка дісталася додому. У вікні блимало світло.

Марійка постукала. Йй відгукнувся стурбований голос Катрі.

— Це я! — пропищала Марійка. Катря поривчасто розчинила двері. Вона дуже зраділа сестрі, хоч і вилаяла:

— Дурненька! Тобі не можна! Я не пущу тебе!

Але Марійка обняла рученятами їй шию і, тулячись вустами до заплаканого Катриноного обличчя, шепотіла якісь недокінчені слова, повні дитячого жаху й прохання. Вона не боїться... Адже ось — Катря не захворіла?.. Вона не буде голосно плакати і сидіти тихенько, як мишка...

— Тато допіру прийшов до пам'яті, питався про тебе й тихо заснув! — казала Катря. — А мати стогнуть і не впізнають нікого.

З темної печі доливав стогін, у Марійки тремтіли уста, але вона боялася плакати.

— Завтра фельдшер привезуть із міста ліки, щоб тато не вмерли, а сільрада — хліба, — потішила Марійку сестра.

Блимав каганець. Його чадний язик раптом заколихався, і довга тінь від печі побігла вбік. Світло впало на лаву, де лежав батько, і Марійка, дивлячись туди, побачила щось незрозуміле.

То була батькова рука, суха й жовта, що звисилася додолу. Та щось страшне ввижалось в ній, і це «щось» пагадувало важку мертву Маню...

Широко розкривши очі, Марійка випросталась з Килининої юпчини і підійшла до лави. Катря ще не розуміла, в чім річ.

Марійка помацала руку; вона була важка і холодна, як лід... Марійка розгублено глянула на Катрю, і та, вся затремтівши, кинулася до лави:

— Тату, ой лишенько!..

А Марійка, відчувши смерть, з жахом відступала все далі до печі, де лишилося останнє дороге — мати.

Вона пригорнулася до її гарячих рук і, вже не стримуючись, заголосила:

— Мамо! Мамо!

Мати раптом розплющила очі. Вона впізнала Марійку. Гарячі руки стиснули їй плечі, а сухі уста прошепотіли:

— Ластівочко моя... Хто глядіти тебе буде?..

Це були останні слова, що чула Марійка від матусі... А далі була нестерпуче жахлива піч, коли двоє тремтячих дівчаток плакали й билися в безмежній тузі... Потім прийшов сірий ранок, прибігла тітка Килина... Зацікавлені й байдужі очі сусідів. До смерті звикли: вона гуляла всюди.

День приніс радість і сонце. Холодна осінь раптом усміхнулася золотим полум'ям. Пригріло сонце і протнало хмари — сільський майдан віджив гомоном і веселими вигуками.

Більшовики з міста прислали хліба. Сухі, гарячі руки пересипали борошно, голодні очі засяяли життям.

— Не бійтесь, товариші,— казав секретар сільради.— Тепер уже Радвлада нам допоможе.

Та цього дня Марійка не могла їсти. Два трупи лежали у хаті, а ввечері на цвинтарі звелися поруч два горбки.

Сестрички липилися сиротами. Вони довго не йшли з цвинтаря і довго плакали, як осінній дощ. Та й куди було йти? Холодна й темна, мов труна, була хата...

Але тітка Килина і дід Антін, по-господарському замкнувши хату, забрали останні речі й повели сиротят до себе:

— Де вже вам самим жити!

Так оселилися вкупі четверо безпомічних: двоє старих та двоє малих.

«Візьміть, воно — сирота!»

Осінь гнала в темні, нетоплені хати холодну вогкість. Без сонця — не вірилось у весну і перемогу над голодом.

Марійка й Катря жили як уві сні. Малий Марійчин розум не хотів замиритись із смертю.

Їй здавалося, що все минеться, як тяжкий сон, що якогось ранку вона ззов прокиветься у старій затишній хаті й весело поспіхнеться материним очам.

«Полетіли мама й тато на небо»,— так запевняла Марійку

Килина. Але ж правдиве дитяче серце відчувало безглуздя Килининих слів. Батьки не мали крил, і те, чим вони були, на Марійчиних очах закопали в холодну землю.

Марійка тьопала по грязюці на цвинтар і, припавши до матеріної могилки, немов прислухалася до того, що могло діятись під землею.

— Мамо! Озовися! — плакала вона...

Та під землею було тихо. На осінніх деревах байдуже цвірінькали горобці. Недалечко лежав обламаний сучок, і птах, сидючи на ньому, ловив пізню комаху... Все було спокійно і просто.

Але ж Марійчине серце знало одне: його боляче, тяжко поранено. Вона стискалась у маленьку грудочку і плакала довго й безпорадно. Їй все здавалося, що мати озоветься, але цього не було, і її обіймав щораз більший розпач. Приходила Катря, нестила її і, витираючи сльози, забирала до хати.

Та вночі бувало найгірше. Марійка раптом прокидалася й гремтіла, ніби у пропасниці. Її проймав жах, і вона починала кликати:

— Ма-а-мо!

Тоді помалу всі прокидалися. Кашляв дід і шепотів їй якісь ласкаві слова; грюкаючи лавою, підводилася Килина, а Катря пригортала Марійку до себе й намагалася заспокоїти.

— Спи, моя люба, спи — я з тобою!

Але Марійка плакала ще більше, бо вона пригадувала страшну правду: мати й батько лежать на цвинтарі. Бачила мертві обличчя батьків і довго ще хлипала уві сні.

Прийшли холодні дні. Килина економила пайку, одержану від комітету, та виміняла десь за останню цілу спідницю трохи картоплі. Дід Антін був зовсім хворий і весь час лежав біля печі, скулившись під дрантям. Та він не скаржився, а тільки казав:

— Пожив на світі, то час і відпочити вже!

Та Марійка, почувши таке, кидалася до діда і кричала:

— Ні, ні, не смійте вмирати!

Дід сміявся і, гладячи шершавою рукою Марійчину голову, запевняв:

— Та я ж пожартував!

Килина зовсім згорбилася й постаріла, а Катря...

Катря щось задумала. Вона казала, що треба йти до міста на заробітки. Вона міркувала, що треба важкий час десь перебути, щоб потім налагодити все на селі, посіяти новий хліб.

Вона виходила на шлях і, насупивши тонкі брови, довго задумано дивилася вдаль.

Що там ввижалось юним дівочим очам? Чи непереможливо тягла її та далечінь? Чи сяяло їй вогнями, гуркотіло й вабило гомінке місто?

Ніхто цього не знав. Катря взагалі не любила розмовляти. Та тітка Килина знала свою небогу і казала дідові:

— Задумала щось Катря. До міста, виходить... Та й що, хай іде краще, ніж з голоду помирати.

Хто себе прекрасно почував, то це Щербатий. Він обріс на зиму новою шерстю, що прикрила усі його ребра. Голод зробив із запеклого ледацюги завзятого мисливця. Він щодня примудрявся щось зловити, а решту дня спав, згорнувшись клубочком. Він швидко при звичався до нової хати й особливо полюбляв діда за те, що біля нього завжди можна було спати. Дід також любив кота, бо він грів його старече схудле тіло.

Одного дня сільський майдан прокинувся, охоплений незвичайним для нього пожвавленням. Звідти, аж упарившись, прибігла тітка Килина і загукала Катрі:

— Біжи мерщій на майдан! Там дітей голодуючих питають!..

Коли Катря з Марійкою прибігли на майдан, вони побачили перед сільрадою простору хуру, повну дітей. Схудлі, жовті діти, мов галченята з гнізд, виглядали з хусток і драгтя. Біля воза стояла висока чорнява тітка з тонким носом і розмовляла з селянами.

— Загинуть вони у вас, — сказала вона, — дорослому легше, а малому, ой, як важко голодування знести.

Катря побачила, що деякі селяни вже віддали своїх дітей. Дехто з малечі й сам прибіг, забутий всіма, голодний.

— Тьотю, візьміть мене! — просив хлопчик Килининих сусідів, — візьміть мене з собою!

У нього теж померла мати. Тато поїхав десь по хліб та й зник без сліду. Малий Петько страждав від голоду. Здавалося, він світиться наскрізь, бо від нього лишилися самі кісточки.

Та не всі були такі хоробрі. На возі діти сиділи перелякано, сердито, як загнані повченята. Хто плакав, хто й кричав:

— Я... не хочу!..

Катрине серце зупинилося в грудях: віддати Марійку? Чужим людям?.. Але тьотя комуністка так привітно всміхалася, а діти жували справжній хліб! Катря поглянула на Марійку: вона, бідна, схудла. Лікті стирчали, як голки, личко жовте.

І боячись, щоб не передумати, Катря рішуче ступила наперед:

— Візьміть, воно — сирота!

Тьотя тільки поглянула на нову дитину, й руки потяглись до бланкота:

— Тільки швидше! Бо нам довго їхати! — сказала вона.

А Марійка злякалась і заплакала. Ридала вона весь час, хоч Катря дорогою до хати заспокоювала її, що приїде за нею, тільки минеться скрута. Ридала Марійка, прощаючись з дідом, Килиною й Щербатим, ридала, вилазячи на віз, аж поки не набридла тьоті. Та примружила очі й сказала:

— Ану, годі!

— Будь здорова, сестричко! — поцілувала її Катря.

Заспокоїлася Марійка тільки тоді, коли село заховалося в далечині. Тоді вона побачила, що в руді в неї хліб і шматочок цукру. Несміливо почала їсти і дивитись на шлях, що гадюкою вився перед нею.

Ч А С Т И Н А Д Р У Г А

У МІСТІ

О д н а

У місті стояла осінь. Сірі дні зливалися з сірим димом заводських димарів. У сірому серпанку на розі одної з гомінких вулиць дрімав шестиповерховий сірий будинок.

На дверях під серпом і молотом напис: «Евакоприймач для дітей голодуючих». В середині дев'ястот маленьких істот — цілий особливий світ. Тут з усієї голодної країни знаходили притулок малі беззахисні діти, і республіка, воюючи з голодом та руїною, намагалася врятувати їх життя.

З ранку й до вечора в будинкові був рух, як у мурашнику. По сходах і в кімнатах сновигали, метушились діти. Вони тупали босими, в шкарпетках чи в старих черевиках ногами, з чайниками, хлібом, тарілками, заклопотано сновигали на першій поверх до кухні й назад, вибігали в двір і зацікавлено зазирали крізь залізні ґрати воріт, що їх пильно охороняв вартовий.

Чорними, білявими, каштановими голівками цвіли сірі сходи. Діти були різні, як різнобарвні квіти. Одні вже пробули в евакопункті кілька тижнів, при звичаїлися й дружно намагалися разом із вихователями налагоджувати це тимчасове життя. Другі сумували і не вміли жити колективом, треті, зовсім нові, були мов хижі голодні звірята. Вони цікавилися тільки пайкою, нікого не слухались і навіть бешкетували.

...На п'ятому поверсі, в просторій кімнаті, з балконом, серед десятків інших стояло й Марійчине ліжко, вкрите сірою ковдрою. Минала осінь, у кімнаті вже було холодно, а дітям, сотням, тисячам голодних дітей, потрібно було тепло, м'який хліб та одіж.

Дитячих будинків тоді не вистачало, і нелегко було розмістити в них стільки дітвори.

Та нелегко було й тримати її в евакопункті. Вихователька групи № 7, тьотя Іра, підбадьорювала малих:

— Носики вгору! Оченята веселіше! Дивіться, поросята, щоб мокрятини мені не розводили. Треба сміятися, а то кутки цвіллю поростуть!..

А Марійка... Марійка не могла сміятися. Похмура, вона цуралася дитячого гурту, мовчки тікала на балкон і, зіщулюючись у кутку, великими смутними очима дивилася на вогні міста.

Марійка ніколи не була в місті. Її приголомшили величезні будинки, високі фабричні димарі, мертвий камінь вулиць і рух живих машин.

На великій вулиці якраз не було жодного деревця. Сірі велетні-стіни ховали небо. Той клаптик, що виглядав угорі, теж був сірий, як стіни.

— Тетяню,— питала Марійка свою тиху й спокійну сусідку, ліжечко якої стояло поруч,— чи тут буває голубе небо?

— Дуренька! — сміялася Тетянка.— Ну звичайно.

Але Марійці здавалося, що тут ніколи не могло бути ясного блакитного неба, як на далекому просторі рідних лавів. Під сірим небом тут гуркотіло, вовтузилося чуже й незрозуміле життя.

А вночі, коли засинав увесь евакоприймач, Марійка три-вожно прокидалась і довго болісно намагалася зрозуміти, де вона і що з нею. Пригадувала, що вона сама серед чужих людей, і заливалася слізьми:

— Катре!

Туга за Катрею краяла їй маленьке серце. Катря — це було те рідне, що лишилося в неї у цілому світі. Але Катря далеко, і тільки десь паровоз відкликався їй:

— Угу-у-у!

Аж ось чийсь кроки лунали в темній спочивальні. Хтось обережно й тихо підходив до Марійки, гладив по голівці й заспокоював:

— Не плач, мала! Усе минеться, і ти повернешся до своєї Катрі.

То була тьотя Іра, вихователька. Але Марійка випрочувалася з її обіймів. Тьотя Іра — чужа, як чужі сірі стіни, трамвайні дзвінки й крики паровозів. Марійка затихла, приховувала свою тугу. Та серце боліло так само.

Приходив день. І день був знову тужливий. У дівчинки з того часу, як вона покинула село, навіть зник апетит, і їй гидко було дивитися, як дівтора жадібно хапала вранішню пайку хліба.

— Ти дуже мала, щоб з'їсти такий шматок — віддай його краще мені! — так умовляв дівча один з найдчайдушніших хлопців її групи, ненажера й бешкетник Ілько.

Ілько був міцний і дужий. Усі його боялися, бо він бився й лаявся.

Марійка кліпала віями і, боязко поглянувши на Ілька, віддавала свій хліб. Ілько уминав його, аж за вухами ляцало. Усе навкруги жило, метушилося й завзято змагалося за життя, але Марійка цуралася всього.

Якось надвечір їхню групу покликали до клубу. Там вихователька почала вчити дітей гімнастики та заграла на роялі.

Марійці гімнастика не сподобалася. Їй здавалося смішним і ніяковим робити непотрібні рухи, але коли вихователька заграла якусь українську пісню, Марійці згадалися Катрині пісні, і вона заплакала.

Цей вечір у житті Марійки був особливо сумний. До них привезли ще нових дітей. Діти були брудні й голодні. Галас, плач та гомін затопили всю кімнату.

Ілько почав розповідати Марійці:

— Ти знаєш, незабаром нас заберуть до іншого будинку. А там, як у тюрмі. Нікуди не випускають і самими макухами годують. Нудьга там — жа-ах!..

Очі йому гарячково блищали, і він казав:

— Утечу на вулицю! Не сміють мене тут тримати!

Після вечері він зняв справжній бешкет. Він вимагав, щоб тьотя Іра випустила його на вулицю і, не слухаючи її лагідних слів, кричав:

— Пустіть мене! Я не хочу тут жити, не хочу!

Його вереск наповнив увесь будинок. До Ілька не можна було підійти. Він почав гатити в двері, розбив шибку. З руки потекла кров. Його спіймали аж унизу, біля вихідних дверей, і насилу вгамували.

Надвечір Марійка, вийшовши на балкон, побачила несподіване: по вулиці їхав звичайнісінький селянський віз і на ньому найсправжнісінькі селяни з їхнього села — дядьки Іван та Степан.

Марійка аж застрибала від радощів. Здивувавши всіх дітей, вона перекилилася через поруччя й почала гукати:

— Дядь-ку-у Степа-а-не!

Та колеса, танцюючи по бруку, покотилися далі. Трамвай, видзвонюючи, гуркотів на залізних рейках. Малі продавці газет розбризкували свої галасливі вигуки. Голос Марійчин загубився в гаморі, й віз, що так зацікавив Марійку, зник за рогом.

Сльози виступили Марійці на очах. Туга за Катрею й рідним селом з раптовою силою стиснула маленьке серце. Марійка заплакала, а літи зацікавлено загомоніли.

— Ти чого? Кого ти побачила?

Тільки коли прийшла тьотя Іра, насилу вимовила Марійка, що побачила вона знайомих дядьків і хоче до села повернутися.

— До Ка-атрі!

— Ти там з голоду помреш, дурненька,— відповіла тьотя,— туди тобі не можна!

Марійка надулася, як мокрий горобець. А Ілько, тільки-но відійшла тьотя, вмить опинився біля неї і почав нашіптувати:

— Вони не пустять... Це ж тюрма! Вони нас тут із світу зведуть. Утекти треба...

І вмить нагодилася в Марійки відчайдушна думка:

— Утекти! Знайти дядьків на базарі і з ними поїхати. До рідного села, до Катрі.

Двоє почали обмірковувати план втечі.

Вечір був сірий та сердитий. Бітер гуляв по місту й грюкав усім, що траплялося йому на шляху.

— Грюк-грюк! — стукав одірваний шматок ринви під вікнами дитячої спальні.

— Сьогодні вночі втечемо, — нашіптував Ілько Марійці, — ти своїх дядьків на базарі розшукаєш, а я так лишуся. Мене хлопці з вулиці кликали. Кажуть, весело живеться — ніхто тобі нічого — живи, як хоч...

Серце Марійці злякано спиналося в грудях. Їй було страшно. Але вона погоджувалася на все. Туга маленького дівчатка, яке звикло до простору ланів і рідного села, гнала на відчайдушну втечу, геть з гомінкого, чужого їй міста.

— Вночі, коли засне вартовий, тільки вночі, — ширішили змовники.

А час, як навмисне, тягся нестерпно довго. Здавалося, чергові особливо мляво роздавали вечерю. Ілько примудрився одержати дві порції хліба й засунув глибоко в кишеню.

— Це нам на завтра.

Нарешті прийшла й година спати. Ввесь будинок заховався в пітьмі. Тільки в коридорах кожної групи тямно блимали лампочки. Діти боялися темряви.

Як завжди, коли треба було лягати спати і діти розходилися по спальнях, здіймався в темряві галас. Сірі ковдри жили шепотінням, вибухами реготу, пустотливими вибриками. Подушки наче самі собою із свистом літали в повітрі. Темна спальня перетворювалася на казкове поле, де кожний куток був окремим табором.

У Марійчиному кутку четверо дітей, забувши тиф, голод, холод та нещодавню смерть батьків, з запалом грали у війну. Отож величезна бомба, що призначалася ворогові, влучила в чергову виховательку.

— А-а! — закричала вона і розгнівалася. — Зараз же вгамуйтеся, щоб і писку не було!

Усе вмить уцухло. Ковдри натяглися на голови. Черевики злякано гепнулися на підлогу. Веселий сміх зарився в подушки.

— Попустували й годі! — рішуче озвався хтось.

Раз-два десь приснув смішок і зазмер. Поснули діти. Тільки двоє лежали з відкритими очима й чекали на слухну хвилину.

Завмер будинок. Тільки за вікнами озивалося гомінке місто. Воно ще не спало. Дзвенів трамвай. Метушилися люди. Вогні будинків миготіли й переливались...

— Час! — вирішила Марійка...

Тремтячими руками взула черевики. Одягла халатик...

— Візьми ковдру! — сказав Ілько. — Холодно. — Пал'т не вистачало, і загосп видавав їх тільки на прогулянки.

Як риплять черевики! І здається, шарудить, мов залізний, по підлозі кінчик ковдри! Нарешті — коридор. Але, добігши до дверей, Марійка виразно чує кроки.

Упало серце... Провалилося кудись... Марійка поповзла під чийсь ліжко.

Так, це чергова тьотя — іде перевірити, чи все гаразд. Але вона не помічає нічого. Стоїть хвилину і повертається назад. О, тепер вона, певно, засне у своїй чергувальні.

Наче уві сні, вилізла Марійка з-під ліжка й поплазувала далі. Холодні рученята відсунули маленький засув. Марійка виїшла на сходи.

Темрява й холодна вогкість стріли тремтяче тільце. Марійці стало страшно. Вона завагалася. Але вмить темна тінь кинулася до неї й схопила за руку.

— Швидше, він задрімав! — сказав Ілько.

Діти взялися за руки й почали обережно спускатися сходами. Сходи були холодні, як лід.

— Коли нас помітять, то посадять до в'язниці за те, що тікали, — страхав Ілько.

Міліціонер і справді задрімав. Голова йому безсило схилилася до гвинтівки. Ще одна мить, і діти кинулися до дверей. Ілько перший сіпнув важкі двері, і обоє опинилися на вулиці...

Вулиця ще не спала. Ліхтарі сяяли вогнями. Рухалися люди. Засунувши носи в коміри пальт, вони розписували своїми ногами кам'яні пішоходи.

Діти побігли. Було холодно, і рух зогрів задубілі тільця.

— Де ж ми будемо? — несміливо запитала Марійка.

Ілько знизав плечима.

— Знайдемо місце! — заспокоїв віп, хоч тон у нього був зовсім невпевнений.

Діти звернули за ріг. Вогні вітрип та кінотеатрів засяяли назустріч наївним Марійчиним очам. Марійка бачила міську вулицю тільки раз, один-єдиний раз, коли проїздила підводою, але вечірнього міста вона не бачила близько ніколи.

Вони дійшли до одної з найлюдніших вулиць. Вітрини, —

чарівні стекла, — вразили Марійку. Зовсім близько Марійка побачила вікно крамниці іграшок і завмерла в захваті.

Навіть у сні не могла Марійка уявити, що таке може бути на світі. Найчарівніші ляльки з рожевими обличчями ховалися в мереживах розкішних убрань. Паровозики здіймали вгору труби, літаки розправляли в повітрі крила.

А головне, серед вітрини стояла справжнісінька гуска. Ну, справжня її Біла, яку колись з'їли перед голодом!

Марійка відстала од Ілька. Той, не дослухаючись у метушні та свисті вітру до її кроків, ішов далі. Марійка стояла, доки не відчула, що ноги їй задубіли. Тоді вона отямилася і побігла наздоганяти Ілька.

Але три вулиці сходилися на розі. Куди ж пішов Ілько? Марійка кинулася навмання по середній, закричала: «Ілько!»

Та Ілька не було. Задихаючись, Марійка пробігла ще трохи далі. Повернулася. Побігла по другій вулиці, плутаючись у ковдрі, — Ілька й тут не було.

Марійка розгубилась. Одчай стиснув маленьке серце. Ще далі вулиці розділилися на вулички, зачорніли темрявою, повіяли пусткою.

Марійка заплакала. Вітер поніс її сльози. Якийсь дідок, проходячи, буркнув: «Іди додому». Бродячий пес співчутливо помахав хвостиком. Марійка залишилася сама.

Пішов дрібний сніг. Стало ще холодніше. Боліли ноги — хилило на сон. О, ранком вона знайде базар і дядьків з Веселого! Надії прокинулися знову.

Марійка стомлено зійшла на чийсь ганок. Тут було затишно. Вона згорнулася їжачком і вирішила заснути.

Була глупа ніч.

На брукові міста

Ранок сипонув густим снігом. Колись Марійка зустрічала його веселим сміхом, бо він віщував зимові забавки. Цього дня на чужому ганку стріла його з жахом, відчуваючи пронизливий холод у всьому тілі.

Розбудив Марійку верескливий гудок. Недалечко був якийсь завод. Тремтячи, Марійка підвелася з ганку, озирнулася злякано і, пригадавши все, одразу вирішила:

Мерщій на базар!

Але де ж він? Незнайомі вулиці холодно й похмуро звіду-

сіль набігали на дівчатко. Марійка пострибала на одному місці і, побачивши якогось робітника, що поспішав на завод, підбігла до нього.

— Де тут базар, дядечку?

— А тобі який?

— Як який? — спантеличена Марійка замовкла в роздумі. Вона не знала, що все було так складно. От, приміром, у них, у Веселому, базар тільки один, і Марійка вважала, що це закон. Але, певно, тут були інші закони, і дівчинка, напружуючи всю свою увагу, мусила вислухати вказівки чужого дядька, як пройти на Благбаз, на Вознесенський базар та на інші базари.

— Нащо тобі? — питався робітник.

Та Марійка мовчала, а гудок удруге покликав його на роботу.

Дядько пішов, і дівчинка, плутаючись у вулицях, побігла на найближчий базар.

Диво дивне! Величезний майдан, море руху, найрізноманітніших звуків зустріли Марійку. Людська хвиля понесла дівчинку, граючись нею, піби м'ячем. Тисячі принадних речей на рундуках, у крамницях засліпили її оченята.

І в цьому морі треба відшукати земляків! Марійка довго вибирала, до кого б звернутися з запитанням. Нарешті обрала гладку перекупку з яблуками.

— Тьотю, а чи не знаєте ви, де стоять селяни з Веселого?

Тітка підозріло глянула на Марійку. Та не встигла вона будь-що відповісти, як збоку якийсь хлопчисько вихопив у неї з кошика яблуко.

— А, то це ти, голубонько, красти привела! — розлютувалася тітка.— Міліціонер!

...Мов загнане зайченя, що за ним гналися собаки, тікала Марійка від сердитої тітки. Спинилася вона аж тоді, коли вилізла з-під якогось воза, аж у тих рядах, де селяни торгували картоплею.

— Чи не бачили ви дядьків з села Веселого?

Безпорадно нишпорили маленькі очі по чужих, незнайомих обличчях, стомлені ноги блукали брудним лабіринтом базару. Хто не відповідав нічого, хто лаявся: «Йди геть!», дехто з жалем хитав головою:

— Ой лишенько, отаке мале і само собі ходить!

Співчутливе гомоніли перекупки, доки хтось з покупців

не розкривав свій гаманець. Тоді метушливо кидалися продавати і похапливо шепотіли Марійці:

— Проходь далі!

Марійка незчулася, як страшенно втомилася. Боліли ноги, хотілося їсти. Йі село! Йі Веселе з надзвичайною річкою і найкращим у світі дідусем!.. Його назва загубилася в метушні цього великого міста. Ніхто не знав про село Веселе.

Нарешті Марійка знайшла заїжджий двір. Але і там це дістала відповіді. Двірник замахнувся на неї мітлою:

— У дитбудинок іди, дурне, а не блукай отут!

Марійка сіла на стовпчику край дороги. Треба йти десь шукати інший базар, та вже нема сили. Яксь жінка похитала, проходячи, головою і подала їй шматок хліба.

Марійка гризла хліб, а сльози змішувалися з крихтами. Купка безпритульних, що йшли вулицею в найхімернішому лахмітті і допотопних капелюхах, вкрадених у старих пань, почали глузувати з Марійки, побачивши дитбудинківський халатик:

— З монастиря!.. З монастиря!..

За хвилину розбишаки стягли з неї ковдру, а Марійка ледве втекла від них в якесь підворіття. Що робити — вона не знала. Короткий день уже спадав, і ніч страшною примарою лякала Марійку.

Вона знову попленталася на вулицю шукати інший базар. Боязко запитувала в перехожих. Раз її ледве не задавив веселий швидкий автомобіль. Вона кинулася тікати, а назустріч їй блиснуло сердите око трамвая. Мов кішка, що, очманівши від жаху, перебігає вулицю перед посом у автомобіля, вона інстинктивно врятувалася від страшної небезпеки.

А базару все не було. Дедалі менше вогні зберігала вулиця. Дедалі страшніше ставало Марійці. Та ось вона почула залізничні гудки і зрозуміла, що добрела аж до станції.

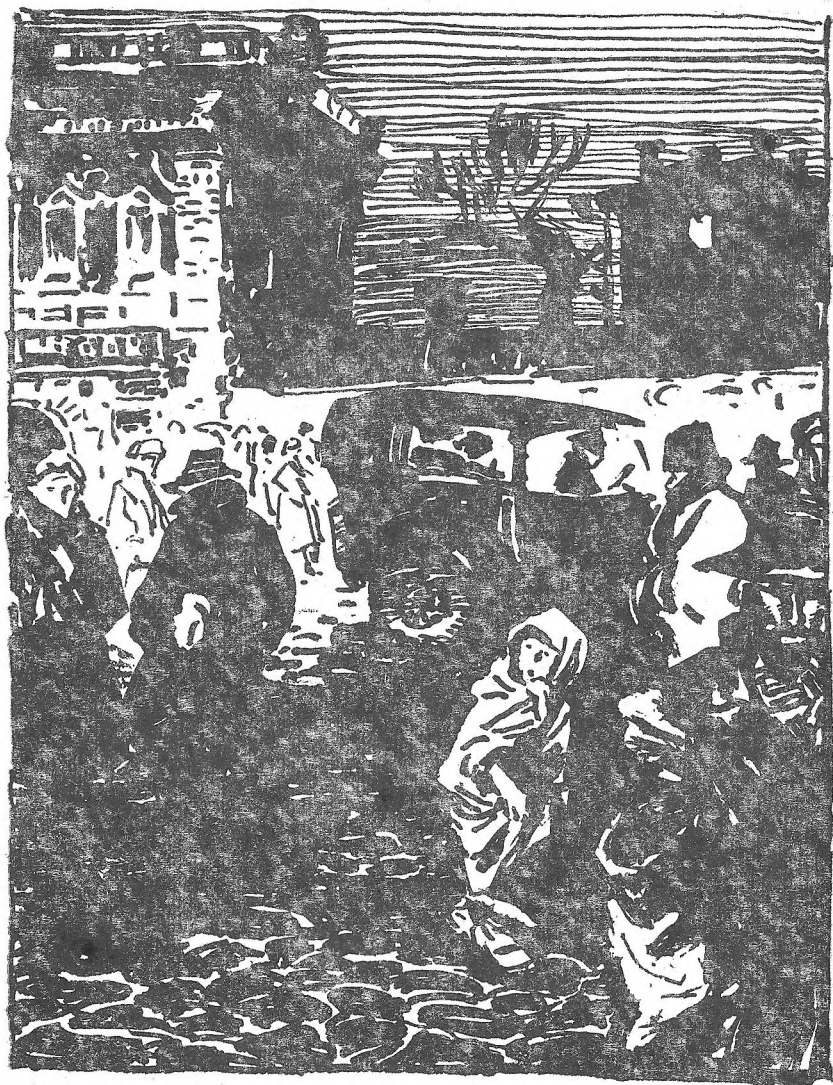
Надходив вечір... Марійчині ноженята спіткнулися об залізничні рейки. Марійка зраділа — звідти, певно, ідуть шляхи, і вона, відпочивши, дійде саме до Веселого.

Трохи підбадьорившись, Марійка наважилася спитати в якогось залізничника, що йшов шляхом:

— Дядечку, а де тут шлях у село Веселе?

Дядько почухав потилицю.

— А біс його знає, де таке село гуляє. А ти б йшла додому граще,— бачиш, он паровози близько гудуть. Ще під машину, Сува, потрапиш!

Марійка остаточно зрозуміла, що про Веселе ніхто не знав, а її маленьке горе нікого не цікавило. Її охопив розпач, та раптом вона побачила темний затишний куток під старим залізничним мостом і попленталася туди.

Під мостом було зовсім темно, тільки косі білі плями пробивалися крізь ґрати мосту. Але тут хоч не дув вітер. Марійка згорнулася їжачком і даремно намагалася зогрітися. Що робити? Дістатись до Катрі, очевидно, неможливо, хіба повернутись?

Але Марійка пригадала страшні Ількові розповіді, згадала й червоні шапки міліціонерів і вирішила, що її обов'язково за втечу заарештують. Край — іти не було куди.

Лише тепер Марійка помітила, що вона не сама. Ще хтось знайшов тут притулок і, незважаючи на холод, солодко хропив уві сні. Марійка побачила розхристану постать якогось чоловіка. З голови сповзла така стара панاما, що в ній слід би підсипати квочок, а не носити на голові. Брудна драна сорочина виглядала з-під засмальцьованої камізьки, а зверху вилізав якийсь натяк на галстук. Дядько здався не страшним: смішний кирпатий ніс, патлаті брови і настовбурчене волосся — усе, що встигла помітити Марійка, не викликало страху. Біля нього валялася порожня пляшка та пальто, яке, видно, колись було користатим.

Марійка, що хотіла спочатку тікати, відчула якесь задоволення: вона тут не сама — очевидно, були ще такі ж бідолахи.

Але ця клята пропасниця! Зуби в Марійки цокотіли так, що вона боялася розбудити дядька, а зовсім близько біля неї лежало чуже пальто...

«Погрітись хоч трішки!..» — промайнула в Марійки рятівна думка.

Дядько спав. Марійку трусила пропасниця. Вона не витримала: боязко підлізла до пальта, підтягла до себе й загорнулася в нього.

Ф і л ь к а

Марійка так утомилась, що й незчулась, як задрімала. Розбудив її розлючений чужий голос:

— Ах ти ж мала злодійка!

Марійка розкрила очі й жахнулася. Дядько прокинувся:

патлаті брови люто ворушилися, кирпатий віс насунувся на неї.

— Та я ж не хотіла... Я тільки взяла погрітись! Тільки трошечки.

Та дядько зробив крок уперед і, схопивши її, наче кошеня, витяг на місце, освітлене ліхтарем. Він зірвав з дівчинки пальто й почав зацікавлено її розглядати, так, ніби вона була якоюсь невідомою комашиною.

Марійка ревла. Вона затуляла сині оченята кулачками і даремно намагалася виправдатися. Вона блукала цілий день, вона не знає, куди йти. Померзли ноги. Вона хоче до Катрі. Марійка не знала, що розпатланий Філька, п'яниця й дрібний злодій, був зовсім не злий.

І ледве насмілилася повірити, коли відчула, що рука сердитого дядька гладить її по голові. А коли повірила, то заплакала ще дужче. Їй стало шкода себе...

— Ану, ти, хрукте,— сказав дядько,— не розливайся, мов корито над ямою, а краще кажи за пунктами!

Філька поважно підвів їй личко вгору, дмухнув у вічі так, що з Марійчиних вій одразу скотилися сльози, і розпочав свій допит:

— Анкета. Пункт 1.— Чия ти? Пункт 2.— Звідки ти?

І Марійка зовсім несподівано заспокоїлася. У чудному дяді вона відчула друга. «Пункт за пунктом» він, нарешті, дізнався про все — село, Катрю, будинок і кінчив:

— Ну, а тепер за порядком: молотити хочеш?

— Що?— не зрозуміла Марійка.

— Ну, молотити, трощити, ковтати, одне слово,— їсти!

— Я... я...— забурмотіла Марійка.

— Я... я...— перекривив її Філька і додав:— По носі кожного чоловіка видно, чого він хоче. Я ось так і бачу, як ти їси: от, приміром; смачний борщ... м'ясо з борщу.

У Марійки від голоду потекла слинка.

— Так от що,— закінчив чудернацький дядько,— мене звуть Филімон Петрович,— ти, звичайно, це забудеш!— зви мене дядею Філею. А тепер ходімо вечеряти. Раз, два, три! Резолюцію ухвалено. Ура!

Було вже пізно, коли Марійка з несподіваним другом вилізли з-під мосту і пошкандибали по бруківці.

Йшли довго. Привів Філька Марійку на якусь брудну вулицю, де на розі, над облупленим одноповерховим будиночком у світлі газового ліхтарика закликала розмальована вивіска.

На вивісці витанцьовувала рум'яна жінка з тарілкою в руці, а на тарілці серед купи синіх баклажанів сиділа жовтогаряча печена гуска. Під малюнком був напис: «Ідальня «Повна чаша». Домашні обіди». Тоді ще небагато відкрилося громадських їдалень. Ідальня «Повна чаша» була приватною їдальнею і господарювала там Клавдія Іванівна.

Філька відчинив двері. У їдальні було чадно й темно. Людей уже не було. Тільки в кутку якийсь п'яницький щось награвав на балалайці.

Серед хати стояла товста, як діжка, тітка у квітчастому капоті і сердито лаяла свою хатню робітницю, що з обуреним заплаканим обличчям складала в кошик якесь дрантя.

Увійшовши до хати, Філька галантно скинув панаму і солоденько уклонився квітчастій тітці.

— Моє вам шанування з китичкою, Клавдіє Іванівно!

Тітка не звернула жодної уваги і далі провадила свою тираду, звертаючись до невидимих слухачів:

— Ніякісінької тобі шани до чужого хліба... Потом-кров'ю заробляєш, а всяке тобі роздає на всі боки... Хліб — роздає, тарілки — нищить.

Робітниця зраділа сторонній людині, щоб вилити своє обурення...

— Поссромилися б отаке казати! Прийшов голодний, з ніг, бідолаха, падає, то я й дала йому шматочок. Не вас об'їла — себе! Вашого сала надовго вистачить! От тільки працювати на вас ніхто не зможе!

Тітка зовсім образилася, вона завищала, як сто кішок, і затупотіла ногами так, що Марійка від жаху присіла, заховавши за Фільчині довгі ноги.

Філька почував потилицю. Він, очевидно, щось хотів сказати, та, мабуть, добре знав, що все було зайве, коли тіточка Клавдія бушувала, як вулкан. Він тільки з жалем дивився, як робітниця вийшла з хати. Тітці полегшало, вона покинула лягати і тоді вже помітила Фільку.

— Дві вечері, Клавдіє Іванівно, за готівку! — і Філька похапливо поліз у кишеню доводячи, що гроші в нього справді є.

— Дві? — спитала тьотя Клавдія. — Для кого?

Тільки тепер вона звернула увагу на Марійку.

— А це що?

— Так, приблудилось! — відповів Філька й ласкаво погладав дівчинку по голові. — Воно їсти хоче!

— Знайшов старець старченья!— презирливо кинула Клавдія й пішла подавати вечерю.

На столі перед голодними Марійчиними очима вирросло дві тарілки із стравою, яка в меню тітки Клавдії мала назву: «рагу». Це були кавалки м'яса з капустою на салі, що тхнуло і лосм, і олією, і ще невідомо чим. Але зголоднілій Марійці це «рагу» здалося найсмачнішою в світі стравою.

Філька задоволено дивився, як Марійка ковтала їжу, але сам він, певне, був не зовсім задоволений. Він качав з хліба кульки, чухав носа і якомсь таємниче кашляв.

— Клавдіє Іванівно... я б просив!— нарешті звернувся він з благанням до квітчастої тітки, яка сіла до столу.

— Заплати за старе!— одрізала тітка.

Філька був зовсім нужденний. Нестерпуча справа п'яниці примушувала його капючити:

— Хоч одну!

Та тітка була неблаганна. Раптом вона довго й уважно подивилася на Марійку. Щось спало їй на думку, і вона, закінчивши свій огляд, звернулася до Фільки:

— Може, ти дівча лишиш у мене? Куди його подінеш?

Філька пирснув і замахав на неї руками. Та Клавдія добре знала його вдачу: вона полізла до шафи й дістала звідти пляшку самогону.

Жадібними очима стежив Філька, як наливала Клавдія, і тремтячими руками схопив чарку.

Клавдія, примружившись, подивилася на Фільку:

— Іще хочеш?

Марійка побачила, як обличчя чудного дядька втратило доброзичливий вираз. Очі засвітилися хворобливим блиском, тремтячі руки потяглися до пляшки.

— Дай... дай!

— А дівчинку віддаси?— глумливо наполягала Клавдія.

Марійка злякалась. Вона зовсім не хотіла йти до чужої тітки. Вона розгубилась і боязко відсунулася в куток. Що зроблять із нею? Напевне, виженуть на холодну вулицю, якщо вона не лишиться в тітки.

Випивши кілька чарок, Філька сп'янів. Плачучи, він гладив Марійку по голові і запевняв, що дуже хотів би про неї піклуватися, але давно став нікчемною людиною. Марійка мусила лишитися в ідальні.

Клавдія Іванівна сміялася і палила цигарки. А коли Філька став зовсім п'яний, вона вивела його геть і замкнула двері.

Потім підійшла до Марійки і, погладивши її по голові, повела спати.

— Він п'яниця,— солодко казала Клавдія,— з ним не треба діла мати, а в мене ти відпочинеш, як ріднесенька. А як тільки санный шлях ляже, відвезу тебе в село.

Тієї ночі в незнайомій кухні на м'якій постелі Марійка забула жахи і спала спокійно. Вона повірила улесливій тьоті.

«Мила» тьотя і страшний кіт

Кілька разів стелила зима на вулиці міста свою пухову ковдру, та осінь плямила її, розривала на шмаття й залишала брудні рушники. На панелях ноги човгали в липкій грязюці, а на околиці міста геть потопали в вії.

Перед ідальнею тітки Клавдії не висихала калюжа. По ній, мов човни на хвилях, плавали покидьки, всіляке сміття. І Марійчиним очам уперше відкрився цей надзвичайний краєвид, коли вона вранці прокинулась у тітки Клавдії на лаві під вікном.

Вона відразу не могла пригадати, що з нею. Згадала лайку квічастої тітки, її постать-діжку і занепокоїлась. Згадала її улесливі слова й обіцянки допомогти дістатися до Катрі — солодко всміхнулася.

З-за блакитних ситців з червоними рожами було чути хропіння: здавалося, кипить казан. Марійка зіскочила з лави і заглянула в щілину між двома половинами завіски.

Ласкава тітка спала. На носі сиділа муха, і тітка уві сні намагалася її зігнати. Вона смішно ворушила ніздрями, і Марійка, тільки тепер помітивши, що тітка мала справжнісінькі чорні вуса та навіть і бороду з кількох волосинок, відчула у своєму маленькому серці острах перед її грізною постаттю.

Раптом очі розплющилися, і «діжка» заворушилася. Марійка відскочила од завіски. Тітка прокипулась.

Вона була так само ласкава, як учора, і солодким голосом попросила Марійку:

— Принеси мені водички, серденько,— он цеберечко в кутку: поглянь ось у віконечко — бачиш там крап?

Марійка, зігнувшись, принесла важке відро. Тоді тітка сказала:

— Підмети мені, серце, хату!— а сама сіла снідати. Марійка підмела. Тітка закусила смачною гускою й наказала:

— Візьми трісочок та підпали піч.

Марійка взялася до роботи. Дрова були сирі: вогонь не розгорявся, а тітка, плямкаючи, наказувала:

— Треба швидше, голубонько, а то обіду й на вечір не буде!

Марійці до смерті хотілося їсти, та коли вона впоралася з цією справою, тітка знову наказала:

— А тепер постав води та помий тарілки. А потім поснідаєш, я тобі залишила.

І тітка велично попливла вдягатися. Марійка кинулася до сніданку.

...Але від смачної гуски лишилися самі кісточки. Тітка покинула її на сніданок саму холодну картоплю. Та Марійка, напрацювавшись, ковтала її, мов качеча гречку.

Стук-стук-стук!— раптом почула Марійка легенький стукіт у віконце і побачила за склом чорну лапу. Марійка пригадала чортів, про яких розповідав їй дід Антін, і злякалася:

— Ой лишенько!

Але ж це був тільки здоровенний чорний кіт із зеленими очима, що, очевидно, теж мав право на шматочок житлоплощі у Клавдіїній їдальні.

— Пусті kota!— сказала Клавдія з-за завіски.

Марійка відчинила квартиру, кіт плигнув у хату. Він сподобався Марійці, і вона несміливо погладила йому шийку.

— Мур-мур! — замуракотів кіт. Марійка придбала собі приятеля.

Та недовго дівчинка бавилася з котом. Клавдія знову почала порядкувати.

Чого тільки не довелося робити Марійці! Вона почистила всі каструлі, помила лаву, приготувала городину на борщ, збігала до Клавдіїної сусідки по пляшку самогону, по цигарки, по хліб у крамницю. До обіду вже її ніжки потомилися зовсім, на пальцях вирости пухирі від окропу, очі заплакали від диму й цибулі.

А тим часом почали прибувати Клавдіїні харчівники. Це були здебільшого люди невідомо якої професії, видно, добре знайомі з квітчастою тіткою. Проте навідувалося й кілька студентів, а часом тут харчувалися селяни, які приходили і приїздили до міста в справах.

Клавдія, поважно визираючи з-за прилавка, частувала їх кислим борщем з несвіжим м'ясом, своїм «рагу» і котлетами, а декого за завіскою й чаркою.

Марійка крутилася, як дзига. Тільки й чулося:

— Візьми борщ! Дай котлети.

Ідальня наповнилася махорковим димом, лайкою і гамором. Цілий день працювало дівча, а ввечері одержало за працю першу нагороду.

Коли скінчився обід і Клавдія дбайливо зачинила двері Ідальні, за тією ж блакитною завіскою зібралася тепла компанія: тітка Клавдія, високий рябий хлопець у сірому кашкеті і зеленому галстуку та його двоє товаришів. Клавдія звала рябого Василькою, племінничком і частувала всіх самогоном.

Марійка ще не знала, що вона потрапила у справжнє злодійське кубло.

Тітка Клавдія колись була купчихою, та ще й дуже багато. Чоловік її мав власні крамниці й шинок. А коли прийшла революція, чоловік із синами пішов до білих та й пропав безвісти.

Колишня пані спізналася з усякими темними людьми, купила будиночок і відкрила ідальню.

Марійка натомилася. Їй дуже хотілося спати. Як вона мріяла про м'яку подушку на лаві! За вікном над брудною калюжею спалахнув ліхтар, і вона засягла, мов якесь море. За завіскою було весело — там раз у раз вибухав регіт.

Тим часом Клавдія вийшла з-за завіски і, діставши з печі сито з пір'ям, поставила перед Марійкою:

— Сідай-но біля каганця та дери оце пір'я. Надереш мені на одну подушку, дам і тобі, бо спати нема на чому. Ти думаш, я тебе на своїх пуховиках викохуватиму!

Клавдія напилася і була червона, як буряк. Марійка боязко взяла пір'я і почала дерти. А рученята спинялися від втоми, і на очі спускався важкий непереможний сон.

— Спиш, ледащо! — почувла вона голос Клавдії. Ласкава тьотя боляче крутнула їй вухо і заверещала:

— Подай, кажу, чисті тарілки!

Від ласкавої тьоті не лишилось нічого. Зник солоденький тон. Марійка побачила перед собою п'яну розлючену бабу і мерщій кинулася подавати тарілки.

У кухні блимав лише каганець. Лампа горіла по той бік завіски. Сонна Марійка обережно понесла тарілки і... раптом спіткнулася на kota.

— А! — закричала вона з жахом, бо тарілки упали додолу й розлетілися на друзки. Кіт перелякано стрибнув під лаву, а тітка вискочила в кухню й почала люто бити Марійку черегиком:

— У, ледащо! Годуй її, а вона усе майно перевищить!

— Го-го-го! — задоволено зареготали п'яні гості. — Навчай її як слід!

Марійка залилася слізьми. Удари сипались їй на спину. Вона кинулася до дверей.

— Ага! — верещала Клавдія. — Назад хочеш? До комуни? Ні, голубонько, там тебе заарештують, бо ти ж тікала!

Пізньо вночі заснула Марійка на твердій лаві. Боліло побите тіло. Від сліз розпухло обличчя.

Тільки чорний кіт, випуватець усього, ніжно воркотів і терся чорною мордою об її натруджені руки. Марійка тулилася до його теплої шерсті, а серце їй стискав одчай.

Місто було чужим. Катря — недосяжною мрією, евакоприймач — місцем, де її могли заарештувати, а брудна їдальня — тюрмою, де ласкава тьотя, мов у казці, перетворилася на страшного ката.

Катря

Вітри запорошували снігом село Веселе, загортали білими рушниками бідну Килиніну хату.

— Кхи-кхи! — кашляв старий Антін.

Він уже не вилазив з-під кожуха і спав удень і вночі. Довго не корився старості Антін, та надто тяжкий видався рік. Захворів, знесилів він одразу і частіше почав згадувати про смерть:

— О-хо-хо!.. Прожили життя, помирати треба!..

— І так сумно, а ти ще про смерть патякаєш! — сердилася тітка Килина.

Катря сумувала без маленької сестрички. Снілася і старим весела Марійка. Ніби з хати зник разом із нею останній промінь і льодовими бурульками замерзли слюзи.

Що з нею? Де сміялась вона тепер радісним, як пісня жайворонка, сміхом? Як дивилася тепер на світ своїми синіми оченятами? Минав місяць, а про неї ніхто нічого не знав. Та й звідки ж було знати? Далеко від міста в заметах лежало село, тепер сумне, а не Веселе, і далеко була Марійка.

Снівся й Катрі довгими зимовими ночами дзвінкий сміх сестрички. Снілося туманне, незнайоме місто, якісь велетні-машини. Ці сні сповнювали Катрину голову якоюсь тривогою, кликали кудись далеко шукати долі.

Дівчина йшла до воріт, туди, звідки слався шлях до міста, годинами дивилася в далечинь і думала якусь свою думку.

Холодно, голодно, темно тяглося життя в старенькій хаті, і одного дня рішуче насупила Катря свої чорні густі брови й заявила старим:

— Піду я до міста. Кортить мені Марійку побачити та й роботи пошукати. Не вік же отак сидіти!

Зликапо підвели старі свої сиві голови, глянули на молоде рішуче обличчя, на темну холодну хату, на порожні полиці й не зважились затримувати Катрю.

Другого дня рано-вранці попрощалася Катря із старими, взяла малесенького клуночка, паличку й вирушила в дорогу.

— Не плачте, тьотю, — заспокоювала вона Килину, що даремно намагалася не плакати й хрестила її старечими руками. — Все гаразд буде — скоро допомогу вам надішлю!

Прощалася Катря, впевнено підвела голову і вийшла на шлях.

Довго йшла Катря. Сімдесят п'ять верст пішки. Вранішнє сонце ховало своє обличчя, супилося небо хмарами, танув у вечірніх присмерках шлях. Пізно увечері дісталася Катря до хутора на третині шляху й заночувала там.

А другого дня було гірше. Шалений вітер налетів. Він зняв полохливу снігову куряву, закрутив її в повітрі рухливими стовпами в непереможно веселому танці.

Та невесело було Катрі. Вона не знала дороги і, потопаячи в заметах, збочила зі шляху. Довго борсалася Катря в снігах, знесилено боролася з утомою і сном. Пізно надвечір вщухла завірюха і... вперше побачила Катря казкове видовисько, що заспокоїло її, стомлену й зголоднілу, і примусило забути голод та холодний одчай у снігових заметах.

...Далеко сяло тисячами вогнів величезне гомінке місто і наче кликало її боротись за свою нову долю... Ніби сотні зірок засвітилися в снігах — відступили завірюхи, темрява.

І Катря усміхнулася стомленими очима назустріч тому місту, що так не сподобалось Марійці. За кілька годин вона вже була на одній з вулиць передмістя.

Куди йти? Жодної знайомої людини не було в Катрі серед цих заплутаних вулиць. Голодування протягом кількох місяців, два дні надмірно важкого шляху вкрай знесилили її. У дівчини обертом йшла голова, підгиналися ноги.

На розі стояв великий будинок. На ґратчастих воротах під серпом і молотом напис: «Кондитерська фабрика ім. Карла

Маркса». Біля цих воріт на хвилину спинилася Катря перепочити і раптом відчула, що втрачає останні сили.

Сині, зелені, золоті вогники замиготіли в очах. Вона похитнулася, схопилася рукою за ґрати і... знепритомніла.

Опритомнівши, побачила, що лежить на лавці в якійсь кімнаті з портретами вождів революції і гаслами на стінах. Біля неї метушилося троє дівчат у червоних хусточках і якийсь хлопець.

— Що з вами?— ласкаво питала чорноока висока дівчина.— Ви хворі, голодні?..

Катря розплакалась, як маленька. Збиваючись і соромлячись, вона розповіла незнайомим друзям про те, що прийшла до міста шукати роботи, що її родичі вмирають від голоду, що Марійка...

Катря опинилась серед друзів. Чорноока робітниця Шура з фабричного комітету забрала її до себе.

Вечері у маленькій кімнатці на Холодній горі Катря зігрілась і відпочила. І тоді все навколо здалося їй чудовим: і червоні відблиски від залізної пічки по стінах, і гарячий запашний чай, і пшоняна каша з сахарином... І чисте ліжко з сірою ковдрою, де вони з Шурою відпочивали вдвох... І полици, де на вишиваних рушниках — книжки, на корінцях яких «Ленін» і «Карл Маркс»... І сама господиня чепурної хати — мила Шура, на обличчі якої ластовиння, мов зірочки... А за вікном цілий світ новий — ще незнайий, але прекрасний. І, мабуть, про нього так весело перегукувались паровози з близької залізниці.

Заснула Катря міцно, мов дитя в колиці.

Встала вона рано-рано, як у селі вставала. А Шура вже не спить. Пічка-«буржуйка» палає, і на ній смачно булькотить картопля.

— Хочеш бути кондитером?— несподівано запитала Шура. І це теж здалося Катрі чудовим.

— Дуже хочу,— відповіла вона,— та невже ж може таке щастя бути... щоб мені вже й робота знайшлася?..

— Може,— сказала Шура,— підемо з тобою на фабрику вдвох. Там є місце в ірисковому цеху!.. Є такі цукерки — іриски — будеш їх варити.

— Ой,— злякалася Катря,— іриски!.. Та я їх тільки раз в житті й бачила. Чи зможу я їх робити?

— Яюсь-то буде,— усміхнулася Шура,— буржуї для паньят варили. А ми для своїх дітей. Ми і не таке ще робимо. Ти

знаєш, що Ленін сказав: кожна куховарка може керувати державою.

— Отаке!..— паївно здивувалась Катря.— Невже сам Ленін це сказав?

— Аякже!.. Бачиш на полиці книжки Леніна? Я їх петреху з подружками вивчаю... там і про нас, жінок, сказано.

— І все ти знаєш,— зітхнула Катря.— І книжки усякі читаш, а я...

— Я — комсомолка, Катре. І ти станеш комсомолкою, вчитимешся у вечірній школі... Хочеш?..

— Хочу, хочу!— сказала Катря.— А зараз хочу, як ти сказала: конди-гером бути!

З тремтінням переступила Катря поріг фабрики. В цеху її ласкаво зустріла начальник цеху, старенька Мотрона Денисівна, показала, як і що робити.

— Я на цій фабриці буржуєві двадцять років працювала. А от тепер діждалася — самі хазайнуємо.

В цеху дуже приємно пахло. У величезних посудинах стояло солодке рідке тісто, зварене з молока й цукру... Тут його наливали в холодні дека, потім розрізали й загортали в папірчики.

— Далі у нас все робитимуть машини... А зараз все приладдя буржуї повивозив. Навіть загортаємо руками, та нічого! Наша Нюся — бач, як працює...

Катря підійшла до дівчини, яка загортала готові цукерки, і аж замилювалася — так вправно і індивідо вона це робила. Аж і їй захотілось. Сказала:

— І мені так робити?

— Стривай, ти зі мною поки що варити будеш,— сказала старенька і повела її до пахучого тіста, розказуючи, як його робити.

— Та ти чого соромишся, їж цукерки, скільки хочеш,— пригостила вона.— У нас такий порядок. Тільки виносити звідси не можна. Але ти можеш купити тут задешево, якщо у тебе сестричка чи братик малі є...

Катря взяла цукерок обережно двома руками, поклала в рот — він був дуже солодкий і дуже смачний.

— Що, добрий?— казала стара.— Нам треба їх побільше робити, а то, бач, усякі спекулянти самі варять і продають людям казна-що... Мовляв, у держави немає.

Вона стурбовано зупинилась, бо побачила, що Катря якось дивно ковтає, ніби подавилась цукерком.

— Та ти що?.. Невже плачеш?..

Катря справді розплакалась, хоч і не хотіла. Серце їй пройняв жаль, що вона їсть такі добрі цукерки, а Марійка, єдина сестричка, невідомо де... І чи їсть вона бодай хліб?..

Робітниці схвилювалися, оточили Катрю, і вона розповіла про Марійку.

— Ти не плач,— втішали її жінки.— Знайдемо сестру. Ставай працювати, а після роботи підемо твоєю Марійку шукати...

Катря витерла сльози і взялась до роботи.

Другого дня Катря з Шурою поїхали після роботи шукати Марійку.

Евакоприймач потроху завмирав. Дітей забирали до дитбудинків.

Хвилюючись, дівчата зайшли до канцелярії, як їм порадили. Катря звернулась до жінки біля столу:

— Як мені побачити Ващенко Марійку?

Секретарка перегорнула сторінки якоїсь книжки, почала в ній шукати. Тим часом до кімнати увійшла висока чорнява жінка. Вона почула Катрине запитання, спинилась, прімружила очі — вона щось пригадувала.

— Марійка, така синьоока, здається, з села Веселого?

— Так, так,— зраділа Катря.

Але вона зраділа даремно. Тої ж миті очі чорнявої жінки з жалем подивились на Катрю.

— Ви її сестра?

І на Катрине підтвердження співчутливо розвела руками:

— Втекла... Так і не знайшли... Їх двоє... Хлопчик повернувся, а вона ні... Сумувала за вами...

Катря зблідла й безсило сперлася на стіл. Марійка зникла!

Цукерки

Велике місто повне машин, людей, гамору. А в ньому на брудній околиці — кубло тітки Клавдії. В його навутипні заплуталося мале дівча і марніло від надмірної праці та лайки, без ласки, без догляду.

Дні й тижні стирали з Марійчиної пам'яті ясні сонячні спогади. Тільки уві сні, на твердій лаві, де з вікна дув холодний вітер, снилися Марійці золоті бабки на її рідній річці, теплий материні пестоці, Катрині ніжні слова.

Цього тижня тітка Клавдія особливо лютувала. Певно, в

неї були якісь невдачі, і вона зганяла лють на Марійці. Суп вибіг — Марійка винна, відвідувачів немає — Марійка винна. Усе вона, мовляв, не до ладу робить і роботу її псує.

А особливо люта була Клавдія тому, що викликали її до спілки хатніх робітниць і веліли сплатити колишній наймиччі гроші. Хоч як лаялася Клавдія, а треба було платити, бо сказали, що й так добре, а то б довелося на суді відповідати.

Повернулася Клавдія лютіша від лева лютого і зразу ж почала Марійці наказувати:

— Дивись же мені, як хто питати буде, кажи, що ти моя небога, та жалітися не смій, а то ніколи тебе до Катрі не відішло.

Клавдія стискала в своїх руках маленькі Марійчині плечі і впивалася в її очі своїми сердитими вирячкуватими очима.

Марійка тремтіла. О, як вона боялася тепер тієї «милої тьоті!» Але йти їй було нікуди.

Цього дня лють тітки Клавдії нічим не можна було розігнати. Увечері вона чекала до себе гостей, а грошей не було. Після обіду вона довго бубоніла з якоюсь своєю приятелькою про дорожнечу, а потім стукала за завіскою порожніми пляшками.

Ожж, помивши тарілки, Марійка ледве-ледве сіла відпочити і погладити свого єдиного друга — чорного kota, як тітці Клавдії щось спало на думку.

— Ану, годі бавитися! — сказала вона. — Підкинь у піч три-сочок, я для тебе нове діло знайшла.

Клавдія трохи проясніла. Вона дістала борошна, молока, сахарину й почала варити якесь тягуче місиво. Марійка нічого не розуміла.

Коли маса зварилася, Клавдія обережно вилила її в тарілку і поставила на холодне віконце.

— Ти підеш сьогодні на вулицю й торгуватимеш цукерками, — заявила вона Марійці.

Маса застигла. Товсті Клавдіїні руки нарізали її маленькими квадратиками. Цукерки — в скриньку на мотузці. Милостиво подарувавши один цукерок Марійці, вона повісила скриньку на її худенькі плечі, і з цього вечора дівчинка розпочала торгівлю. Її відвів на ріг центральної вулиці дядько Васько.

Ой, як незвично було торгувати! Холодний вітер охоплював маленьке тіло. На Марійці тітчина ватянка, вся в дірках, як дідові Антонові сіді, і тільки залатані (ще з евакопункту) черевички щільно обіймають ноги.

Мороз охоплював ніжки залізними обценьками. Марійка побігла пavidше, щоб нагрітись, та вітер різав їй обличчя, немов ножами.

Нарешті й центр. Засяяли принадні вітрини крамниць. Здавалося, за ними казково красиво й тепло, а тут — холодна вулиця, темрява, бруд. Треба починати. Але Марійці було якось чудно і ніяково. Здавалося: її почує ціла вулиця.

— Купіть цукерків! — почала Марійка несміливим тоне-сеньким голоском.

Голос її загубився в трамвайних дзвінках, у тупоті кінських копит, у гомоні людських розмов і задерикуватих вигуках газетчиків. Якийсь меткий хлопчик штовхнув Марійку, і вона ледве не впала. Гурт гарно одягнених дівчаток презирливо поглянув на її цукерки.

— Дві на лимон! ¹ — вигукувала Марійка, і в її голосі бри-ніли сльози.

Ніхто не хотів купувати цукерків. Марійка бачила, як інші спритніші діти з ірисками чіплялися до перехожих, як їхні руки ховали гроші. А в Марійчиній кишені було так само порожньо.

Дівчинка дійшла до тої самої крамниці, де вона побачила в день своєї втечі білу гуску.

Вона знову зупинилась вражена. Принадні дива глянули на неї з вітрини, літаки прийняли на свої крила її зачарований погляд, понесли в країну мрій...

Марійці пригадалася та ніч, коли вона втекла з евакоприймача і вперше опинилася на вулицях міста. Пригадався дитячий колектив, ласкава чорнява тьотя, веселий гомін дітей. Там не примушували її тяжко працювати, не били, не знущалися, а вона втекла звідти...

Надворі все холоднішало, і Марійка, мов горобець, перестрибувала з ноги на ногу. Люди не хотіли її цукерків. Раптом Марійка побачила величезний кіноплакат з левом і опинилась в юрбі, що сунула до кінотеатру.

Що там було? Марійці кортіло подивитися, але суворі білетери не пустили її. Проте їй пощастило: якісь дві пані купили своїм дітям кілька цукерків. Це був єдиний Марійчин заробіток — більше ніхто не звернув на неї уваги.

Марійка зовсім змерзла й вирішила вертатись додому. Їй

¹ Лимон — так називали мільйон, який дорівнював тоді кільком карбованцям.

здалося, що вже глупа ніч. Вона з острахом звернула з центру на вулицю, де була їдальня, боячись заблукати. Якийсь пес погнався за нею. Гострий камінь розірвав їй черевик.

Тітка Клавдія, зовсім п'яна, відчинила Марійці двері й зразу підняла крик:

— Уже? І години ледащо не поторгувало, а повернулося...

Де гроші?

Марійка боязко простягла кілька папірців.

— Оце гроші? — визвірилася тітка.— Ану мерщій назад та торгуй мені добре.

Марійка заплакала... З кімнати було чути веселий гомін. Очевидно, у тітки якісь гості. Марійка плакала все дужче, бо не мала сили йти знов на холодну вулицю.

— Йди, йди! — шипіла тітка.

Раптом якась розпатлана голова просунулася в двері. Це був смішний дядя Філька, що пропив її, маленьку Марійку, Клавдії. Філька п'яно вчепився в руку Клавдії і почав слізливо прохати:

— Клавдіє Іванівно! Холодно — не жени її зараз. Вона про нас нічого не розповість! Воно мале — хороше...

Довго благав Філька, довго лаялася Клавдія, аж доки не змилосердилася і не пустила Марійку спати.

Крізь сон Марійка чула веселий гомін Клавдіїної компанії. Здавалося, хтось, зітхаючи, гладив її по голові. Це був Філька. Він плакав п'яними сльозами:

— Пташка ти нещасна! Продав я тебе, п'яниця, за горілку, послідня я худобина!

Хлопчик з білим щуром

Золотий, сонячний видався день! Мороз розмалював шибки химерними візерунками, і вони засвітилися мільйонами вогнів. Щедро прикрасив мороз і високі вікна пишних будинків, і віконця вбогих хатин.

Розмалював мороз і латані шибки маленької хатинки одноповерхового будиночка на Дмитрівській. Сонце прoderлось поміж вітами казкових дерев і освітило підвіконня.

Тоді з подушок малого старого ліжка виліз смішний білий щур із довгим рожевим хвостом. Він потяг носиком і, відчувши сонечко, вдерся на підвіконня. Золотий, сонячний видався день! Щур солодко позіхнув і почав умиватись.

На ліжку заворушилася ковдра, і чиясь розкуйовджена голівка підвелася з подушки. Кирпатий носик весело висунувся на сонечко, і Тишко, син прачки Ганни, прокинувся для чергового робочого дня.

— Сьогодні я візьму тебе гуляти з собою, Гаррі! — звернувся він до свого щура.

Гаррі мав привілейоване місце серед Тишкових вихованців, чотирьох білих щурів, що жили в клітці в кутку кімнати. Гаррі міг іноді спати на його ліжку й ходити з ним гуляти. Ім'я своє він дістав після того, як Тишкові пощастило подивитись одну закордонну картину. Мавпа там звалася Гаррі.

Тишко скочив з ліжка й хуленько почав одягатись. Треба було йти на роботу. На столі вже смачно пахтіла розсипчаста бараболя з салом, що її Ганна приготувала на сніданок своєму синові.

Золотий, сонячний видався день!.. Малесенький шматочок дзеркала відбив кругле рожеве Тишкове личко і його золотисті кучері.

— Яке симпатичне хлоп'я! — так казали люди, купуючи в нього цигарки.

Тишко з апетитом снідав, розповідаючи свої сни матері. Чудернацькі сни сняться йому завжди! От сьогодні снилося, ніби він був пілотом, летів кудись на літаку разом із їхнім сусідом дядьком Йосипом...

Але Тишко не мав часу довго розмовляти. Йому треба було бігти на вулицю продавати цигарки, бо тато його давно вмер, а мати заробляла тим, що прала по людях білизну. Але ж вона часто хворіла, і заробітки з цього кепські. Ця осінь була надто тяжка, мати перехворіла на тиф, і Тишкові навіть довелось тимчасово покинути школу.

— Гляди ж, Тишку, як тільки змерзнеш, біжи мерцій додому! — виряджала сина мати.

— Дарма! — казав Тишко. — Сьогодні мороз невеликий, ніби морозиво на сонці.

Тишко швиденько вдягнувся, взяв коробку з цигарками, які одержав сьогодні на тютюновій фабриці, і, заховавши за пазуху Гаррі, вибіг на вулицю. Сніг хрумтів під ногами, ніби горіхи в пукерках.

Тишко був справжній син великого міста. Він любив вулицю, її гамір і різноманітне життя. Місто колисало його з дитинства своїм гомоном і з дитинства співало йому свої пісні.

Ось, розрізаючи небо, виплили три літаки... Тишко аж зазмер від захвату: йому пригадався сон. А літаки радісно гули назустріч сонцю, і цей звук здався Тишкові найкращою музикою.

Але треба було працювати. Тишко вибіг на головну вулицю й дзвінко закричав:

— Цигарки! «Пароль», «Посольські!» Цигарки всякі, хороші!

Наче веселий м'ячик, котився сьогодні по тротуарах малий Тишко. Місто приготувало для нього всі свої принади! Ось Тишко почепився ззаду на трамвай і приїхав з комфортом на головний майдан. Пройшла військова частина, і Тишко промарширував з нею, віддаючи честь. Протюпали смішні ослята, везучи на собі розмальовані плакати цирку, і Тишко встиг потягти одного з них за вухо. А тут вітрина дитячої крамниці поставила нову найкращу іграшку: величезного слона, і Тишкове гостре око зробило йому перший генеральний огляд. Тишко — найбагатший у місті, йому приступні всі його дива.

Сьогодні Тишко торгував дуже добре. В його скриньці, мов пішаки під час бою, звільняли місця квадратні коробки цигарок.

Гаррі, який весь час зацікавлено визирав з Тишкової пазухи, раптом занепокоївся й виліз на рукав.

— Стривай, Гаррі, ми ось зараз підемо обідати!— вмовляв його Тишко.

І справді, Тишко вже захотів їсти й вирішив іти додому, аж тут з-за рогу вийшла струнка ланка піонерів. Гримів барабан, і чорноокий хлопчик впевнено вів перед.

Тишко задивився на піонерів. Вже давно вони його цікавили. Одбившись від школи, Тишко почував себе таким самотнім — у нього не було друзів дітей. От коли б заприятелувати хоча б із цим чорнооким хлопцем, той би йому розповів, хто такі піонери!

Та Тишко не знав, як можна з ними познайомитись. Піонери пройшли повз нього, а хлопець, повернувши за ріг, побачив щось таке, що привернуло його увагу.

...Вгорі, на Університетській гірці, біля старої гармати, сиділо, знітившись, мале дівча в рудій хусточці з коробкою цукерків у руках і гірко плакало. Стільки муки було в цій маленькій постаті, що Тишко, замість піти додому, одразу побіг угору по східцях.

Але його спинили: товстий дядя в окулярах купив аж три

коробки цигарок, а потім підійшла пані з рудим фарбованим волоссям у величезному капелюсі й почала вибирати цигарки своїми товстими пальцями, на яких горіли персні.

— Хлопчику! Дай мені найкращих!

Тишкові вона не сподобалася. От не сподобалася й квит: і тому, що була вся в перснях,— певно, буржуйка, і тому, що в цигарках рилася. Він таких покунців не любив.

І раптом трапилося лихо. Гаррі, що хотів їсти, очевидно, уподобав пахощі нової шкіряної рукавички, яку щойно скинула з руки жінка. Він зацікавлено висунув з Тишкової пазухи мордочку, понюхав чужу руку і виліз сам, витягнувши довгий рожевий хвіст.

— А-а!..— завищала товста тітка, як недорізана.

Знявся галас. Зупинилися перехожі. Тишка оточив зацікавлений гурт, а жінка, мало не знепритомнівши, схилилась на руки якомусь юнакові...

— Що з нею?— заметушилися усі.— Він обікрав її!— кричав хтось.— У міліцію!— репетував другий. Гаррі злякано повис на Тишковій курточці, а його хазяїн від злості не міг вимовити ні слова...

— Щур! Ах! Гидкий!— тільки й змогла, нарешті, пробелькотіти пані.

Тут хтось весело засміявся. Якийсь хлопчик заверещав від захвату. Всі заспокоїлися, і Тишко міг дати волю своєму обуренню.

— Гидкий! — розсердився він.— За вас кращий, сама непманша гидка, а мого щура перелякалася!

Публіка остаточно розвеселилася.

— Грубіян!— галасувала пані.

Але всі були за Тишка.

— Вам, мадам, корисно хвилюватись,— східно зауважив хтось.

— Фунти розгубите!— додав інший.

Пані обурено посунула геть, а Тишко не міг не показати їй услід язика.

...Але ж пригода з панею затримала його на східцях. Коли Тишко зійшов на гірку, біля гармати нікого не було. Невідома дівчинка в рудій хусточці неначе примарилася Тишкові цього сонячного дня.

Приятелі

Дівчинка, що плакала біля гармати на Університетській гірці, була, звичайно, Марійка. Тоді як Тишкові день здавався золотим, Марійці він був темніший за дощову ніч.

Холодний, морозний був день! Зовсім залякло маленьке, ледве прикрите тільки голодної, виснаженої працею дівчинки. Сьогодні тітка зіграла її з лави вдосвіта, коли ще спало сонце. Сама вона в неділю святкувала та ходила до церкви. А сьогодні, мовляв, теж свято, і Марійка мусить ще вдосвіта впоратись коло печі.

Тітка замкнула їдальню й пішла до церкви, щоб потім податися кудись у гості, а Марійку, не давши їй поспіяти, прогнала на вулицю торгувати, бо вона сьогодні наробила шкоди: загубила гроші, як ходила у крамничку по гас.

Тих грошей було всього на фунт гасу, а Клавдія розлютувалася, мабуть, на тиждень.

Цілий день блукала Марійка містом, продаючи ненависні цукерки.

На Університетській гірці вона зустріла гурт дітей з якогось дитбудинку. Діти були чистенько вбрані, рожеві й зовсім не скидалися на отих в'язнів, якими Ілько так лякав її в евакоприймачі...

Заховавшись за гармату, стежила за дітьми Марійка. Гостра заздрість шматувала їй серце. Марійка шкодувала, що втекла з евакоприймача, і відчула, що тепер вона така самотня в цілому світі.

Але холод проймав наскрізь. Довго сидіти було неможливо. Тупаючи ноженятами, Марійка знов побігла по вулицях:

— Цукерки! Хороші цукерки! — кричала вона.

І все те, що тішило Тишка, що здавалося йому таким цікавим і веселим, все те відбивалось в голові змученої Марійки, мов у кривому дзеркалі. Їй було шкода ослив, які тягли циркову рекламу, бо вона думала, що їх цілий день ганяють по місту голодних. Гудіння пропелера було для її селянського серця страшне і незрозуміле, а літаки здавались якимись страховищами. Звуки військового маршу дзвеніли для Марійки жалібною піснею. Дівчинка зненавиділа місто, бо в ньому їй жилося так погано.

Було вже давно по обіді, а Марійка паторгувала тільки сім «лимонів». Всюди, куди вона йшла, були в неї суперники—

такі ж «ірисники», як вона. Але інші були сміливіші, нахабніші й уміли торгувати як слід.

Марійка стояла біля скверу і мрійно дивилася на засипані снігом дерева, коли до неї підійшло двоє хлоп'ят. Дереву нагадали їй ліс коло рідного села, і Марійчине обличчя, мабуть, мало досить кумедний вираз, бо хлоп'ята почали чомусь сміятись:

— Дівчинко, ти на дереві гаву побачила?

Марійка зніяковіла. Хлоп'ята були червонощокі й добре одягнені, у нових пальтах з каракулевими комірами. Вони поглянули на іриски.

— Ось ходімо сюди, на лавочку,— ми в тебе цукерків купимо,— сказав один.

— По чому?— недбало спитав другий.

— По лимону.

— О, то ми тобі дамо заробити!

Марійка зраділа — хороші хлоп'ята. Вони зайшли з нею до скверу й замовили:

— Ану, давай нам п'ятнадцять!

Марійка підставила їм скриньку, і раптом... хлоп'ячі руки простяглися до неї і згребли майже всі іриски.

— Тут... тут же не п'ятнадцять!— тільки встигла вигукнути Марійка.

Та хлопці підкинули вгору скриньку так, що решта цукерків попадала в сніг, і, набиваючи рота й кишені ірисками, зухвало реготалися.

— А гроші!— закричала Марійка й кинулась до них, схопивши старшого за рукав.— А гроші?

— Ану забирайся геть!— сказав хлопець і так штовхнув Марійку, що вона полетіла в сніг.

Але знепацька з-за куца вилетіла маленька кремезна поstatt, і несподіваний оборонець опинився біля малих розбихак.

— Ви як смієте красти? Кажіть!..

Це був Тишко. Він усе підледів з куців і, пізнавши в Марійці дівча, яке плакало біля гармати, поспішив, щоб допомогти їй.

Тишко мав дуже грізний вигляд. Очі блищали, як жаринки, волосся войовничо стирчало з-під картуза. І, коли хлопці зневажливо чмихнули, він, поставивши коробку з цигарками на лавочку, кинувся на них.

Бійка була гаряча. Тишків картуз полетів на землю. Пере-

страшений Гаррі зробив сальто-мортале і стрибнув на скриньку з цигарками, перелякавши на смерть Марійку. Сніг обліпив боксерів. Ноги, руки замиготіли в повітрі.

— Ой лишенько! Як же б'ються!..

Марійка, ледве дихаючи, стежила за бійкою. Серце їй зовсім захолонуло. Двоє билися з одним, що оборонив її від нападу, і ці двоє могли перемогти.

Але не такий був Тишко, щоб дозволити себе перемогти. Ще хвилина — і половина вкрадених цукерків опинилася в його кишені, а вороги з розбитими носами, всі в снігу, кинулися тікати.

Тоді Тишко гордо стріпнув чубом, оббив сніг і простяг Марійці цукерки.

— На, та не реви!

Марійка, стримуючи сльози, почала збирати цукерки. Вони були мокрі, затоптані, й тільки деякі можна було продати. Марійка згадала Клавдію і, не витримавши, знову заплакала.

Хлопчик взяв у неї з рук скриньку й обережно поставив на лавочку, а потім витяг з кишені пиріжка.

— Ти голодна?! Ось поснідай! — сказав Тишко.

Марійка поглянула на свого рятівника. Його очі дивилися так весело, що вона мусила усміхнутися. Пиріжок смачно пахтів. Сонце на гілках сяяло самоцвітами. Білий щур ніжно провів носиком їй по руді.

І Марійка вперше за час свого життя в місті засміялася. Так почалася дружба.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ТИШКО

Оборонець

У-р-ру! — тихесенько кликав когось чорний кіт і заглядав на порожню лаву. У кухні тепло палала піч, і тітка Клавдія заклопотано розкладала пасьянс. Чорний шукав Марійку, бо вона так присмтно чухала йому під шийкою і ніколи не забувала погодувати.

Та Марійки не було. Цього буряного зимового вечора, коли над містом літали сніжинки, вона сиділа під стіною пасажу і розмовляла з своїм новим приятелем — Тишком.

— Я тебе буду тепер завжди обороняти!..— запевняв її Тишко. Очі йому блищали войовничо, кирпатий ніс задирався гордовито вгору. Марійка розповідала йому про своє невеселе життя.

...Йй тяжко в тітки Клавдії. Вона й не тітка їй, а так собі. Тітка Клавдія любить пити, а коли вип'є, тоді лютує і б'є за

найменшу провину. А вчора, вчора, коли оті капосні хлопці пошували цукерки, тигуса її так добре провчила, що й досі...

Марійка не могла говорити далі. Носик її болісно зморщився, здавалося, вона знов заплаче, а при Тишкові їй плакати було ніяково.

— Як, і досі? — бліднучи, співчував Тишко.

Марійка відкотила подертий рукав — на тонькій руці біля ліктя чорнів величезний синець.

— Вона мене щіткою! Каже, об'їдаю її, а заробити нічого не вмю.

Тишко аж підвівся від обурення — його ніколи ніхто не бив, і він одразу ж зненавидів тітку Клавдію.

— У-у, гадука! — лаявся він. — Я б їй! Ти їй не дозволяй, вона не сміє!

Тишкові руки стискалися в кулачки.

Не сміє! Добре йому так говорити, коли він її не бачив. А хай тільки подивиться — товста, наче діжка з-під огірків, очі, як у жаби, пукаті, а вуса, мов у дядька. По хаті бігає — аж підлога гуде. Оце недавно як побігла, навіть крейда із стелі посипалася! А вона щура злякалася, та як дремене від нього.

— Щура? — зацікавився Тишко.

— Еге ж, щура, — пояснювала Марійка. — Вона до смерті боїться щурів. Вона б од твого Гаррі на край світу забігла!

Тишко раптом засвистів і заляскав у долоні.

— Так я ж її налякаю!

І він захоплено щось зашепотів Марійці, а вона зареготала й застрибала.

— От буде смішно!

Але далі розмовляти не було часу. Клавдія наказала їй рано прийти додому, бо треба було дещо зробити, а в Марійчиній кишені ще не було нічогісінько. Марійка попрощалася з Тишком і побігла по вулиці — по Театральній площі.

— Іриски! Купіть іриски!

...Тишко пішов додому. Він міг більше не працювати сьогодні. Хлопчик весело ковзався на обмерзлих панелях, а потім, щоб швидше дістатися додому, скочив у трамвай. Трамвай домчав його майже до самого завулка.

— Мамо! — крикнув Тишко ще з порога. — Де мені взяти сірої фарби?

— Фарби, нащо? — здивувалася мати.

— Не скажу нікому! Не скажу! — підстрибував Тишко.

І доки мати готувала йому вечерю, він, роздягнувшись,

побіг до клітки, де сиділи приручені щури. На його пошвист одразу чотири гострі пискі висунулися з солом'яної підстилки, — щури, вилізши з клітки, оточили свого хазяїна.

— Гаррі! Сонько! — пестив Тишко своїх звірят.

Чорні носики й оченята тикалися в рукава. Гаррі лоскотав вусиками Тишкову шию.

Тишко щось надумав. Він задоволено оглянув свою худобу.

— Ану, звірята, ш-ш!

Тишко зашипів, і вмить усі його вихованці полізли назад у клітку.

— Чистий тобі цирк! — сказав дядько Йосип, заходячи до хати й вистукуючи по підлозі дерев'яною. — Можна собі на хліб заробляти, адже так, Ганно?

— Дядю Йосипе! Дядю Йосипе!! Я після вечері до вас! — попрохав Тишко, підводячись йому назустріч. Дядько Йосип був сусіда і найкращий Тишків приятель.

— Балуєте ви мого хлопця, — казала Тишкова мати. — Аж соромно мені, що нічим путнім віддячити вам не можемо...

— От уже пішла! — одмахнувся Йосип. — Люблю твого Тишка та й годі, бо на дзигу він схожий...

— Ха-ха-ха! — сміявся Тишко. — А ви, ви на... — він зупинився, шукаючи слів.

— А от і не знаєш, — казав Йосип, — і не знаєш!

...День закінчився, як завжди. Мати прасувала білизну, а Тишко сидів у Йосиповій маленькій хатинці, де горіла залізна пічка, і відповідав урок.

— «Зима... Зима прийшла несподівано...»

Довгими зимовими вечорами, працюючи над кошиками для квітів, які виплітав для кооперативу, Йосип навчав Тишка грамоти й арифметики.

— Ти зовсім добре читаєш! — похвалив він Тишка.

За вікном лютувала метелиця. А в хаті було тепло й затишно. Тишко скінчив читати книжку й уместився біля Йосипових ніг.

— Розкажіть щось, дядю!

І починалися Йосипові оповідання, які так любив Тишко, поставали в уяві хлопчика сторінки героїчної боротьби Червоної Армії.

...Тоді палахкотіло небо кривавими загравами. Червона Армія боронила Жовтень від білих хижаків... Був Йосип у загоні, котрий охороняв величезний залізничний міст. Міст з'єднував фронт з тилом.

Дев'ять днів ішли бої, димами вкривалися поля. Плазували англійські танки, надіслані англійськими панамі на допомогу білим.

...Тишкові на голові ворухилося волосся. Він переживав разом з Йосипом його минуле...

...Якось, коли Йосип стояв на варті, білий шпигун проліз у перегони мосту й почав підкладати динаміт. Та Йосип помітив і вмить зняв тривогу... Тікаючи, білий кинув гранату... і Йосип липився без ноги. Та дарма, міст відстояли, і червоний панцирний поїзд пройшов по ньому з піснями перемоги.

Так розказував Йосип, і Тишко мандрував з ним шляхами спогадів.

Щури

Білі Тишкові щури були стурбовані вигадками свого любого хазяїна. Ніби жаргуючи, Тишко вивалював їх у пошелі; щоб заспокоїти, нагодував їх якнайсмачніше. Щури стали сіро-бурі, і Тишка це не дуже задовольняло: видно було, що вони якісь незвичайні.

— Отаке ти вигадуєш, Тишку, — казала мати, — та хоч би розповів мені навіщо!

— Я тобі, мамо, потім скажу, — виправдувався Тишко, — ти дуже сміятимешся!

І, подумавши про щось, Тишко наперед залився сміхом.

Потім він взявся до муштрування. Звірята дещо знали і добре проробили репетицію: на свист розповзалися, на «ш-ш» повертались. Потім їх посаджено в невеличку скриньку, яку майстрував сам Тишко, і... похід на Клавдію готовий.

Тишко закінчив роботу рано, приніс матері гроші, пообідав і почав кудись збиратися.

— Йду виставу робити, мамо!

— Про мене! — казала мати. В неї було дуже багато роботи: отой крамар Гарасим Іванович, що в нього вона «кредитувалася», страх який примхливий — йому треба випрасувати кожний рубчик білизни.

Тишко насунув кашкет, застебнув усі гудзики, почистив чобітки й вирушив з хати, взявши з собою скриньку з щурами.

Марійка й не знала, що до неї прийде такий знаменитий гість. Був час обіду. Її віжки швиденько сновигали по підлозі. Їдальня гомоніла. Клавдія, як мідний самовар, у жовтому

халаті з іржавими квітками, виглядала з-за свого буфета. Марійка подавала, і через те, що посуду було обмаль, з блискавичною швидкістю мусила водночас і перемивати тарілки.

Прийшов Філька з якимсь дядьком у сірій кепці й поважно зайняв столика. Фільчин самовпевнений вигляд свідчив про те, що в нього на сьогодні завелися гроші (довше за один день вони в нього не залежувалися).

— Борщу, мале! — наказав він Марійці, сідаючи до столу в куточку.

Філька був у доброму гуморі, коли Марійка підійшла з борщем, він замовив пляшечку «зельтерської». «Зельтерська» тьоті Клавдії мала свої особливі прикмети й означала не що інше, як самогон. Отож, випивши «зельтерської», Філька зовсім повеселішав і таємниче зупинив Марійку:

— А що я тобі, мишко, приніс!..— Очі його загадково звузились, і рука всунула Марійці в кишеню фартуха щось таке невимовно цікаве...

Тільки в кухні Марійка зважилася крадькома від тьоті Клавдії подивитись, що їй подарував Філька...

Це були цукерки! Але які цукерки! Не такі, як у тітки Клавдії, масні іриски, що пахтіли нею, і тому Марійка навіть не кущувала їх. Це були цукерки, загорнуті в срібний папір, а зверху малюнки квітів. Марійка спробувала один з них: він розтанув на язичі, як сніг, але сніг той був пахучий і солодкий.

— Марійко! — загорлала тітка Клавдія.— Марійко, тарілки!

Так вона кричала завжди, коли день у неї був вдалий і приходили «поважні» відвідувачі.

Марійка сховала цукерки в запічок і побігла з тарілками в кімнату. Аж раптом вона ледве не впустила тарілок додолу: до їдальні зайшов... Тишко...

— Ой! — зойкнула дівчинка, але застережливий Тишків жест змусив її приховати подив.

І Тишкові чобітки, і його кирпатий ніс сяяли однаково урочисто. Тишко сів за один із столів біля самого буфета, поставивши біля ніг таємничу жовту скриньку, й солідно наказав Марійці:

— Тарілку борщу!

Клавдія зморщила носа. Таких «відвідувачів» у неї ще не бувало. Але Тишко поважно вийняв з кишені гаманець, щоб заплатити їй наперед.

— Скільки?

Відвідувачі, що платили наперед, могли сміливо розрахову-

вати на Клавдіїну прихильність. Хлопець сів обідати, а господарка почала прикрашати морквою найкращу страву цього дня — холодець.

Але що це? Не встигла вона подумати, чому це хтось таємниче засвистів у їдальні, як щось тихо дряпнуло її по нозі. В ту ж хвилину розпачливий Клавдій вереск розлігся по хаті. Клавдія побачила, що по нозі в неї дереться величезний брудний (а на Тишкове око «сірий») щур!

— Щур! — закричала Клавдія, вирячивши очі.

А щур спокійнісінько ліз по Клавдії вгору. Клавдія отетеріла: ще двоє щурів поважно гуляли по буфету і один навіть вивалював хвоста в її холодці.

— Візьміть його! — лементувала Клавдія, вибігаючи на середину хати.

— Гі-гі-гі!.. — почулося їй у відповідь.

У кутку, захлинаючись од сміху, аж пританцьовували Філька і його знайомий. Вони примітили, як спритне хлоп'я випустило з клітки своїх звірів. Сам Тишко був подібний до повітряної кулі — він аж надимався від сміху, стримуючи його, і, здавалося, ось-ось лусне. Марійка в захваті розкрила рота і дивилася на Гаррі, що сидів на Клавдіїному плечі. Тільки швець, заметушившись, перелякано одягав окуляри, щоб побачити, в чім річ.

Клавдія корчилася й бігала по хаті, схопившись за своє вбрання. Вона виразно відчувала, як щур уже мандрує в її білизні. А з підлоги, здавалося їй, лізли десятки огидних щурів...

— А-а! — репетувала вона.

В паніці Клавдія злізла на стіл. Старі дошки не витримали її огрядної постаті, й стіл розломився надвоє. Клавдія впала додолу, а з буфета до неї, на Тишків свист, повільно полізла решта щурів...

— Ха-ха-ха! — не витримавши, зареготав Тишко. Він почав стрибати біля Клавдії, показував їй носа і приспівував: — Не бий Марійки, бо тебе з'їдять щури!

Клавдія завищала й покотилася по підлозі. Марійка, заховавшись за прилавком, з острахом стежила за нею. Їй уже не було смішно.

«Що то буде?» — міркувала дівчинка. Вона помітила, що швець, озброївшись парасолькою, почав підкрадатися ззаду до Тишка.

— Тікай, Тишко! — прошепотіла вона.

Той ще раз помилювався видовищем своєї помсти. Він

навіть не чекав такого ефекту. Але знав: ще хвилина — і Клавдія може повбивати його щурів.

— Ш-ш! — зашипів він. — Ш-ш-ш!

І вмить маленькі артисти покійно облишили Клавдію, тарілки зі стравами. Чорні оченята довірливо блиснули назустріч хазяїнові.

Ще мить — зачинилася чарівна скринька, і Тишко, кинувши ввічливо «до побачення», підхопив її й зник у дверях ідальні.

— Негідник! Злодій! — верещала Клавдія.

Д я д я - л а с у н

На розі однієї з нагірних вулиць великого міста, поряд ботанічного парку, там, де повітря позбувається смороду димарів і пахне квітами й зеленню, стоїть у садку надзвичайно красивий будинок. Сірі кам'яні колони тераси збігають у засніжений садок і губляться серед дерев та одягнутих на зиму в рогожки й повсть якихось південних куців...

Щоранку з тихого будинку виходить невисока постать у сірому пальті й сірій шапці. Сумний літній чоловік, спираючись на різьблений ціпок, спускається зі сходів, байдужими очима оглядає сонце, вулицю, небо і простує тротуаром.

— Сбід, як завжди, Георгію Марковичу? — питається, просуваючи за ним у двері голову, худорлява бабуся з величезним бантом на грудях.

— Як завжди, Феодосіє Михайлівно, — відповідає сірий чоловік, обережно ставлячи на сніг ноги в чистих калошах, і тупає по доріжці.

Двері зачинаються. Тихий будинок із залізною табличкою на дверях «Георгій Маркович Сіманський, професор ботаніки» зовсім завмирає...

Георгій Маркович поспішає на лекції, його різьблений ціпок вимірює панелі, а сірі очі спокійно оглядають вулицю. Ці очі наче приховують вогонь, щоб там, на лекціях, запалити своїм полум'ям сотні молодих очей.

Кінчаються лекції, і знову вчений перетворюється на сумного старого чоловіка. Зморшки втоми й суму лягають на обличчя... Ціпок байдуже вимірює тротуари.

На одній з людних вулиць з-за рогу вибігає маленька розпатлана дівчинка з синіми оченятами. Тікаючи від сердитого

мільйонера, вона налітає на професорів ціпок і ледве не падає, гублячи із скриньки на сніг цукерки...

— Ой лишенько! — каже професор, поправляючи на носі свої окуляри. — Як це ви, як же це так?!!

З сірих очей зникає байдужість. Незграбна згорблена постать згинається, й професор метушливо збирає в снігу цукерки... Це ж воно, оте бідолашне дівча, що торгує копійчаними цукерками і що сині його очі нагадують професорові оченята його дівчинки, померлої так давно.

Цукерки зібрано. Сердитий мільйонер, що бачить дівча в товаристві такого поважного громадянина, козирає і йде геть, а професор виконує свій теперішній добровільний обов'язок: купує в дівчинки майже всі цукерки.

«Який ласун!» — думає Марійка, задоволено ховаючи гроші. Ось уже кілька днів вона має такого ретельного покупця і може приходити до Клавдії не з порожніми руками!

— Я й ці, мокрі, візьму, — каже професор, забираючи викупані в снігу цукерки, — їх витерти і нічого.

Марійка задоволена. Вона така вдячна цьому добрячому дядькові, що цікавиться її цукерками, і віддає ще п'ять.

Але раптом вона відчуває на собі чийсь гострий, неприємний погляд. Дівчинка обертається і бачить Клавдіїного «племінничка», дебелого Васька, що, проходячи повз них, довго й уважно оглядає професора й Марійку.

Марійка холоне: вона чогось завжди боїться цього брутального чоловіка. Що він тут вистежує? Хіба щоб наговорити потім на неї хазяйці? Але ж Марійка нічого такого не робить, навпаки, добре торгує. І вона розгублено дивиться на Васька, доки той не знизує сердито плечем: щоб, мовляв, Марійка не звертала на нього уваги.

Та професор не помітив нічого. Він заплатив їй гроші, метушливо подивившись на годинника, попрощався з дівчинкою, і знову його ціпок застукав по тротуару; вже, певно, його вдома чекають, а трамваїв професор не визнає.

— Метушня, знаєте, ноги віддавлюють, нудить!

Мовчазний будинок у снігу справді давно вже чекає свого господаря. Надзвичайна річ: професор спізнився на десять хвилин. Феодосія Михайлівна заклопотано подає обід.

— Вас дожидає Павло Іванович!

Павло Іванович, молодий професорів помічник, уже тут. Але ще хтось чекає на нього...

Кр! — чути з кутка кімнати, і величезний чорний грак

сідає професорові на плече. Це Кру — професор знайшов його восени, коли птах з переламаним крилом умирав з голоду. А тепер Кру — найперший друг професора.

Та професорові сьогодні немає часу з ним порозмовляти, він похашливо ковтає обід і йде до робочої кімнати.

Радянська влада цього року вшанувала 25-річну професорову працю. Йому дали цей будинок з садом, щоб професор міг спокійно працювати. І тут у нього свій особливий світ.

В робочій кімнаті малесенька лабораторія. Мікроскоп, лінзи, якесь таємниче приладдя. Тут у спеціальній температурі народжується життя мікроскопічних рослин. І тут короткозоре око вченого стає найгострішим. Професор провадить наукові досліди над рослинами. Він вчений-ботанік і вчений аматор-садівник.

Ніхто не повірив би, що це той самий дідок, який байдуже стукає ціпком по тротуарах. Очі світяться дивним огнем. На бліде обличчя падає промінь рум'янцю. Професор молодіє — його рухи стають швидкі й пружні, мов рухи юнака.

І це не дивно, бо над усе на світі професор любить свою роботу. Тільки в ній — життя. За останній рік йому пощастило дослідити надзвичайно цікаві явища в розвитку різних рослин.

Професоровим очам відкрилися осяйні перспективи. У мріях він уже бачив пшеницю і жито, яких не здолає ніякий сухий. Бачив цитрини й персики на українських полях. Казкових розмірів фрукти, городина обтяжують людські сади, городи.

Радянська влада пішла професорові назустріч: шануючи його працю, в цей важкий рік, коли країна боролася з голодом і розрухою, вона дала вченому змогу широко провадити свої досліди.

...У суміжній з лабораторією кімнаті — справжній садок. Велічезні плоди, що вихоує професор, нагадують літо. Найрізноманітніші рослини здіймають до стелі свої віночки. Тут гуляє Кру й ніколи не сумує за літом, бо тут пілу зиму літо...

Але спадає вечір. Іде асистент. Гасне професорове обличчя. Старечі зморшки проступають на щоках.

Лягла спати господиня — старенька професорова родичка. Спить Кру. Професор уже не схожий на бадьорого юнака. Він — самотня стара людина, лягаючи спати, сумно дивиться на портрет дівчинки на стіні.

Марійка трохи подібна до неї — така ж жвава і синьоока. Професор пригадує Марійку й вирішує: треба докладно розпитати про її життя.

Друзі потрапляють на виставу

Цієї неділі Клавдії було дуже весело. До неї приїхала звідкись подруга, яку вона ніжно називала Фросенькою.

Для гостей терміново пекли пиріжки.

Марійка була задоволена: Клавдія на деякий час забула про неї. Бо після пригоди з щурами вона лаялася не більше й не менше як цілий день. Як це не дивно, вона Марійку тоді не побила, мабуть, хотіла довести цим свою добрість на зло тому шибенику. Але вона вичитувала Марійці так довго й старанно, що тільки тим могла загнати її в могилу.

— Бу-бу-бу! — бубоніла Клавдія. — Ти без мене на вулиці померла б, хіба в бузувірив отих краще? А ти кожному негідникові на мене жалієшся, ти мені серце ображаєш...

Отак вона «стругала моркву», доки не приїхала подруга. А тоді довелося цілий день Марійці прислужувати: черевики пав'ям чистити, в крамницю бігти купувати що-небудь. Та от, нарешті, і обід зготували. Клавдія, задоволено оглянувши стіл, вирішила, що Марійці час іти торгувати.

— Піди погуляй трохи, — загадала вона дівчинці. — Тільки дивися — з отим шалапутом базікати не смій.

І знову пов'язано драною рудою хусткою стомлену Марійчину голівку, і порепані рученята беруть коробку із горезвісними цукерками.

Та сьогодні Марійка була навіть рада. Зараз вона побіжить до Тишка й розповість, як ці дні лаялась тітка.

Але спочатку треба було продати цукерки. Милий поважний дідусь з різьбленим ціпком — він щодня рятує її, купуючи цукерки! Але ж сьогодні неділя, а в неділю він не ходить повз Університетську гірку, і на нього надій покладати не можна...

Короткий зимовий день. Він рано починає віконниці неба.

І тоді місто запалює тисячі вогнів, щоб перетворити ніч на день!..

Вже темніло, коли Марійка вийшла на вулицю. На Університетській, на кам'яних східцях біля гармати, стояв Тишко і галасував:

— Цигарок, кому цига-ро-ок!

Побачивши Марійку, Тишко розплився в усмішці, як соняшник на сонці:

— Чого не ходила! Я вже боявся, що тебе твоя господиня закатувала! — І додав таємниче: — Гидка вона в тебе, буржуйка пузата, та я її не боюся і тебе захищатиму!

— Цукерки!.. Цигарки! — у морозному повітрі зливалися два дитячі голоси, пересипані сміхом та вигуками. Бо інакше й не можна було. Обос були малі, а доля з ранку до вечора вимагала від них праці. Сміх і стрибки зогрівали дітей, додавали сили.

Запалювалися вечірні ліхтарі. З одного будинку, на якому загорівся напис «Районний клуб піонерів», долинули бадьорі звуки оркестру. Марійка любила музику.

— Послухаємо! — потягла вона до будинку Тишка.

Тут починалося свято. У вікна видко ялинкові гірлянди. Оркестр грає веселий марш. До дверей стрункими лавами пройшли діти. Одна колона, дві, три. Марійці й Тишкові було видко, як зал наповнився дітьми, розквітнув веселими голівками. У будинку свято. Тільки вони двоє самотньо стоять під вікном і не наважуються зайти.

Діти сідали по стільцях. Мало розпочатися щось цікаве. Тишко не витримав.

— Зайдемо! — вирішив він.

Друзі взялися за руки й боязко ввійшли до вестибюля. Біля дверей стояли двоє хлоп'ят.

— Чи не можна й нам туди? — хвилюючись, запитав Тишко й ввічливо скинув кашкета.

Білоголовий хлопчик в окулярах привітно посміхнувся і вказав на двері:

— Ну, звичайно, тільки йдіть швиденько — зараз починається.

Марійку й Тишка довго не треба було просити. Вмить вони опинилися в темному залі, приткнулися десь на краєчку стільця серед інших дітей і завмерли, зачаровані...

Марійка ще ніколи не бачила вистави. Захопленими очима вона дивилася, як розсунулась завіса. Діти в червоноармійських шоломах проспівали пісню про Червону Армію і пройшли церемоніальним маршем. Потім п'ятеро в матросках протанцювали «яблучко». Група дівчаток і хлопчиків проробила цікаві фізкультурні вправи.

Музика... Світло... Незвичайні виконавці, що так гарно співали й танцювали. Усе приголомшило Марійку. Німа, як риба, вона зачаровано дивилася на сцену. А Тишко не міг сидіти тихо. Він у захваті крутився на стільці, смикав себе за волосся, підштовхував Марійку і шепотів:

— Дивись! Оце так!.. Оце...

Аж хтось із публіки йому зауважив, що не можна заважа-

ти, і тоді тільки Тишко трохи заспокоївся, бо злякався, що виведуть.

Вистава скінчилася. Тишко пострибав додому. Марійка теж, Обоє були щасливі. Та тільки Тишко міг розповісти матері про все, що бачив, а Марійку чекало вдома зовсім інше:

— Чого так рано? — гримнула Клавдія.

На столі валялися недоїдки, карти. На лаві спав п'яний Васько. На ліжку в Клавдії лежав золотий годинник і ще якісь речі.

Клавдія помітила Марійчин погляд, схопила її за руку і почала кричати:

— Чого вирячилася? Тільки розляпаєш кому, що бачила, убу!

Не розуміючи нічого, злякана Марійка залилася сльозами. Прокинувся Васько, кліпнув п'яними очима і, раптом щось пригадавши, промимрив:

— Не займай дівчати, Клавденько, воно згодиться!

...Цієї ночі шерсть чорного kota знову була мокра від Марійчиних сліз.

Тишкові неприємності

У Тишка горе: матуся щось почала хворіти. Вона десь застудилася і так кашляла, що Тишко за ніч кілька разів злякано прокидався. Мама була хвора, але їй все одно треба було працювати, як і завжди.

І Тишко стурбовано дивився на мамине зблідле обличчя та на цілу гору брудної білизни, яку треба було сьогодні попрати її стомленим руками.

Гарасим Іванович, крамар, дає їм продукти набір, і треба за них одробляти.

Як би хотів Тишко швидше вирости, стати якоюсь визначною людиною, от, приміром, пілотом. Тоді він, певно, не дозволив би хворій матері прати білизну і «кредитуватись» у Гарасима Івановича. Тишко вважає його простісінько ненажерливою свинєю. Гарасим Іванович за копійку ладен хоч кого із світу звести. І крам у нього поганий. Тишко б нізащо в нього не брав краму, коли б... у них завжди були гроші...

І Тишко відчував гострий жаль, що він такий маленький і безсилий, що його праця така мізерна і мало допомагає матері. Йому треба довго й багато вчитися, щоб бути великим та міцним.

Нестатки та материна хворість гнали Тишка на вулицю торгувати. Тільки вечорами Тишко трохи вчився і разом з інвалідом Йосипом мріяв про справжнє навчання.

Тишко наносив води й побіг на вулицю. Надворі несподівано почалася відлига. За кілька годин сніг перетворився на брудну кашу. Вулиці стали сірими й непривітними.

Тишкові не талагло. Кожний, хто йшов вулицею, послішав якнайшвидше додому. Перехожим було не до цигарок. Тишків заклик лишався без відповіді.

Тишко побіг на вокзал. На привокзальному майдані, незважаючи на мряку, як завжди, метушилися люди. Хрокали авто, перекликалися візники. На асфальтовому майдані було мокро й слизько. Тишко опинився між трамваєм, авто та візником. Намагаючись втекти від небезпеки, Тишко шугонув у купу мокрого снігу і, спіткнувшись, упав. Авто, сердито рывкнувши, пробігло повз нього, ледве-ледве не зачепивши колесом. Тишкова скринька підстрибнула вгору, і цигарки, мов бризки фонтана, розлетілися на всі боки. Візникові колеса проїхали по коробках, а частина човниками попливла, гойдаючись у великій калюжі.

Тишко мало не плакав. Увесь забруднений, з вуличним сміттям у волоссі, він кинувся збирати цигарки. Руки тремтіли. З розчавлених коробок пливли цигарки. І Тишкові руки ловили тільки мокрий картон.

Його охопив розпач. Він уже ладен був поскаржитись на своє нещастя хоч маленькій Марійці, для якої сам завжди був непереможним звитяжцем, але Марійки ніде не було. Він не бачив її вже кілька днів. Підшморгуючи носом, нишком втираючи слези, Тишко зібрав своє пошкоджене майно й побрів додому.

— Мамо! В мене трапилося лихо! — кинувся Тишко до матері, але раptom спинився, побачивши, що їй було не до того. На блідому обличчі проступили червоні плями, очі затьмарилися — матуся була зовсім хвора.

— Не везе нам з тобою, синку,— сказала вона,— я сьогодні ледве-ледве попраля білизну, бо Гарасим Іванович прохав на позавтра.

Ще гірше! Тишко бачив, що в матусі гарячка. Зовсім повісивши носа, він роздягся й почав обережно розкладати на пічці мокрі цигарки.

— Геть, Гаррі,— одмахнувся він од щура, який радісно подряпався до нього,— не до тебе...

«Що з ним?» — певно, міркував щур, коли Тишко навіть не схотів його поглядити. Він роздумливо почував собі за вухком і полів шукати якоїсь іншої розваги.

За скринєю — єдиною капітальною річчю, якою пишалася Тишкова мати, Гаррі зробив собі комірчину: він тяг туди все, що йому подобалося: сухарі, кістки, ганчірки. Останнім часом він став справжнім злодіякою, бо Тишко майже зовсім не звертав на нього уваги.

І тепер Тишкові було байдуже, що робив Гаррі. Він намагався врятувати хоч трохи цигарок. Адже мама хвора, їй треба щось їсти, а закупити нових цигарок ні за що — немає грошей.

Тишко захопився своєю працею, та раптом почув якийсь стогін. Він злякано скрикнув:

— Мамо!

І справді, з матір'ю було зовсім погано. Несучи до столу казанок з кулешем, вона раптом застогнала, і ледве Тишко встиг кинутись на допомогу, — мати випустила з рук казанок просто на ночви з чистою, випраною білизною, а сама поточилася і впала додолу.

— Мамо! Мамочко! — метушився переляканий на смерть Тишко. Мати лежала нерухомо. Боляче стиснулися вуста. Очі закрилися.

Тишко став на коліна і, плачучи, намагався зогріти її холодні руки. Розгублено кинувся по воду, бризнув в обличчя, намочив їй голову. Йому здалося, минула година, доки мати опритомніла й відкрила очі.

— Не хвилюйся, Тишку, — сказала мати, — мені тільки заболіло серце. Я ось ляжу й полежу, доки минеться.

Вона підвелася з синоювою допомогою і раптом заголосила:

— Ой лишенько!..

Як же їй було не голосити: праця цілого дня загинула даремно. В щойно випраній білизні лежав казанок. Чорні плями сажі й каша з кулешу прикрашали чисті сорочки.

Мати плакала. Вона ж зовсім хвора — не було сили знову прати. Плакала довго і безпомічно.

І від цього Тишкові здалося, ніби його маленьке серце розкололося від болю.

Мати плакала! Це траплялося не часто. Вона так терпляче працювала й завжди берегла для свого сина лише привітні усмішки. Вона плакала тільки тоді, коли Тишка не бувало вдома, — сьогодні її зломив хвороба.

Але ж, побачивши материні сльози, Тишко відразу відчув себе дужим і дорослим. Треба було якось втішити матір, і він обережно підвів її до ліжка, поправив подушки, закритв теплою ковдрою ноги.

— Лежи, мамо,— сказав він,— тепер я тебе не пущу, доки не одужаєш.

Але мати гарячково підводилася з ліжка.

— Мені треба прати, бо Гарасим Іванович нам нічого не дасть! — казала вона.

Тишко стріпнув головою:

— Я сам поперу, мамочко,— заявив він,— її ж не всю забруднено. Я все, все зроблю сам!

І, насилу переконавши матір, він побіг у двір по воду. Мати закрила очі. Перед нею закрутилися зелені й сині плями. Її охопив тяжкий гарячковий сон.

Ні Тишко, ні мати не бачили, як Гаррі, що його в метушні забули нагодувати, поліз у ночви з білизнами. Пахощі кулеши притягли його увагу. Що він там робив, ніхто не знав, проте це потім привело до складних і сумних подій...

Коли Тишко повернувся, мати спала. З вуст її злітали якісь гарячкові уривчасті слова. Тишко хотів побігти по Йосипа й розповісти йому про своє горе. Але вже було пізно, і він вирішив рятувати білизнами.

Тишко закачав рукава і взявся до роботи. Працював невтомно — аж волосся злиплося від поту. Він прислухався до маячіння матусі, і сльози капали в мильне шумовиння. Тяжкі думки лізли йому в голову. Тишко працював старанно, але була вже глупа ніч, коли він скінчив роботу.

Тоді він сів долі біля материного ліжка і притулився до її гарячої руки.

Тишко так і незчувся, як заснув з Гаррі на плечі.

Страшна ніч

Танули сніжинки, бруднили вулицю, а нові знову розстилися пуховими килимами. Що з того, що на вулицях було холодно й непривітно? У школах, піонерських клубах, де тепло й чисто, діти святкували зиму: час навчання й хатніх розваг. День за днем котилася зима до весняних обріїв. Місто перемало голод і нестатки.

Сотні робітничих рук потроху налагоджували господарство.

Тисячі дитячих очей, відпочивши від жахів голоду, радісно усміхалися назустріч майбутньому.

Та були ще такі закутки, де, здавалося, ніхто й не чув про революцію, де життя було чадне, як каганець. На краю міста, в ідальні тітки Клавдії, збиралися п'яниці й злодії.

Останнім часом життя ідальні значно пожвавішало. Васько, Філька та ще якісь люди приходили щовечора. Щовечора в них були якісь справи, розмови. Керував ними Васько.

Марійка боялася всіх — брутального сердитого Васька, його товаришів, Клавдії. Не боялася лише Фільки, бо він завжди намагався її захищати та й сам, очевидно, всіх боявся.

Як в них були справи? Марійка не знала. Але їй було страшно, коли вона дивилася на здорові жилаві Васькові руки. Ці руки завжди щось тиснули, м'яли. Марійці здавалося, вони можуть задушити. Дівчинці якось приснилося, ніби вони стиснули їй горлянку, і вона кричала уві сні.

Аж ось прийшла жахлива ніч, яка, мов тяжкий кошмар, лишилася потім в її спогадах — ніч, яка примусила Марійку ще більше боятися Клавдії й «Васіньки».

Вже надвечір Васько привіз з собою якогось «знайомого» пообідати. Той був добре одягнений, а на гладкому череві теліпався масивний ланцюжок від золотого годинника. «Знайомого» добре пригостили — мабуть, у нього були гроші. Тітка Клавдія запросила його до своєї вітальні й почала частувати горілкою.

Марійці наказали лягати спати. Це вона зробила з охотою, бо так натомлювалася за день, що не чула під собою ніг. Правда, в її кутку, на лаві під вікном, було не дуже тепло, і ліжко її навряд чи хто б назвав справжнім ліжком, та коли вона лягала спати, її вже ніхто не чіпав.

Марійка брала до себе Чорного і, вкрившись рядном з головою, намагалась пригадати що-небудь приємне, щоб забути денні турботи й заснути без сліз. Але ж у голові крутилися Клавдія, Васько, масний смердючий борщ. Та ось Чорний починав свою колісанку: мур-мур, мур-мур! Він зогрівав дівчинку: солодка втома охоплювала тіло, і Марійка поринала в принадний світ своїх снів.

Так і цього вечора Марійка, незважаючи на гомін за стіною, швидко заснула і, мабуть, спала б так до самого ранку, якби їй не приснився страшний сон.

Марійці снилося, що вона йде в зимовому лісі, даремно шукаючи якоїсь стежки. Ліс тихий-тихий, здавалося, в ньому не

було ані звіра, ані птаха — жодної живої істоти. Марійці стало страшно; даремно вона плакала й гукала — ніхто не озивався. Зловісна тиша панувала в лісі, чорні страшні корчі смикали її за спідничку. Аж ось якась страшна потвора підвелася їй назустріч: це був Васько і не Васько — волосся в нього було довге, наче грива в коняки, ноги як стовбури дерев, а обличчя й ніс — Васькові. В руках у нього блищала сокира, і він зрубав по дорозі всі дерева. Отож Марійка з жахом відчула: він вважає її маленьку постать за куц — блискуча сокира насувається їй на голову...

Марійка прокинулася. Очевидно, була глупа ніч. Але за завіскою не спали: Клавдія, Філька й Васько сперечалися. Після страшного сну Марійчине серце огорнув жах, вона нізачо не вилізла б з-під ковдри, коли б завіску не відсмикнули. Марійка, повертаючись на бік, побачила страшне: у світлі каганця чиясь нерухоме тіло... Васько роздягав невідомого. Клавдія щось наказувала, а Філька бубонів:

— Дали ви йому більше ніж треба. Жалості нема у вас, іроди!

— Не здохне! — сказала Клавдія, а Васько розсердився:

— Як пити та їсти, так ти завжди готовий, а як до діла, так ти й назад! — і почала лаятись.

— Ш-ш, — просичала Клавдія, — мовчи, а то моє щеня прокинеться.

— Твоє щеня, — сказав Васько, стягуючи з невідомого (мертвого, як гадала Марійка) одягу, — ми ось незабаром візьмемо в роботу. З професором...

Марійка похолотла. Вона зрозуміла, що мовилося про неї. З-під ковдри вона бачила страшну патлату Васькову голову. Їй здавалося, що він ось-ось, як у сні, підійде до неї з сокирою...

Але сокири в руках у Васька не було: він тримав золотого годинника з ланцюжком, гаманець, ще щось і лаявся:

— Виносьмо, а то, бува, ще прокинеться!

— Як не прокинеться, — засміялася Клавдія, — плакати не буду.

Васько й Філька взяли нерухомого й обережно понесли до дверей. Клавдія тихенько виглянула в двері, повернулася, щось сказала, тоді вийшли чоловіки.

Марійчине напруження перейшло в пропасницю. Вона вже сиділа на лаві й даремно намагалася зогрітись.

— А, — визвірилася Клавдія, — ти не спиши!

Вмиє її грубезний кулак опинився під самим Марійчиним носом:

— Коли ти що бачила — три шкури з тебе здеру!

— Я... я... не бачила нічого, — бурмотіла Марійка.

— Ах, яка підлість! — обурювалась Клавдія. — Підглядати за дорослими!

Вона, певно, довго вичитувала б Марійці, коли б не повернувся Філька. Він щось їй сказав, і вона заспокоїлася. Філька почув Марійчине хлипання й підсів до неї:

— Бач, мале налякали!

— Блаженний! — пирснула Клавдія й пішла за завіску спати.

Марійка не могла заспокоїтися. Вона даремно силкувалася не плакати. У цих сльозах було все: і жах цієї ночі, й туга за Катрею, й нарікання на долю...

Філька невміло гладив її по голові й намагався заспокоїти. Він запевняв, що коли вона мовчатиме, Клавдія не буде її чіпати. Треба спати, а вранці він поміркує, як одвести її до Катрі. Останнє він шепотів, боязко оглядаючись, щоб не чула Клавдія. Він і сам був нужденний та безпорадний.

Т а с м н и ч е д о р у ч е н н я

— Ти мусиш зробити все, як я тобі наказав! — так закінчив Васько другого ранку свою розмову з Марійкою.

— Чувш, — додала Клавдія, взявши Марійку за плечі, й дівчинці здавалося, що до неї доторкнулися розпеченим залізом. — Коли не зробиш, закатую тебе, чувш?!

Банькати Клавдіїні очі вп'ялися в Марійчині. Марійка відчула, що в неї не буде сили не послухатись, хоч вона й не хотіла.

— А зробиш, — говорила Клавдія, і голос їй розтанув, як цукерок, — так я, тільки-но потепліє, відвезу тебе до сестрички, от побачиш!

Чи вірила Марійка? Так, вона все ж таки хотіла вірити... Страшна тітка Клавдія володіла почуттями затурканої дівчинки. Після жорстокої бійки вона запевняла її, що відправить до Катрі, коли вона робитиме все, що їй накажуть.

Та як зробити те, що наказав Васько? Він довго пояснював Марійці свої вимоги. Нащо це робити — Марійка не знала, а коли намагалася зрозуміти, жах огортав її мозок.

Але Клавдія та Васько посилають її, і Марійка йде. Вона йде на ту вулицю, яку їй вказали, і, хвилюючись, стає біля паркану чудового будинку з засніженою терасою й садком...

Зимовий день короткий. Надвечір, коли мусить пройти той, кого їй треба, вже падають сині тіні від телеграфних стовпів, і дерева в незнайомому садку стають подібні до розпатланих постатей в білому.

У тасмничому будинку запалюється світло. З вікна на кам'яний тротуар падає ясна доріжка. Схвильована Марійка бачить, як до будинку поспішає незграбна постать із ціпком у руці, й починає плакати, бо так наказав їй Васько.

Марійці страшно. Марійці холодно. І вона вже не знає, чи вдає, чи плаче справді, бо вона така затуркана й нещасна, бо вона...

— Ти чого тут плачеш, дівчинко? — чує вона ласкавий голос, і хтось невміло ніжно торкається її плеча.

— Мені холодно, — відповідає Марійка, як наказав їй Васько, — і я так хочу їсти! — Але вона не бреше, бо відчуває це й справді.

— Так це ти! — дивується професор, впізнавши маленьку продавщицю цукерків. — Чого ж ти, бідненька, не йдеш додому?

І Марійка починає йому повторювати завчені Васькові слова. Тітка пішла кудись із дому й замкнула хату, прийде ж тільки пізно, а вона змерзла і хоче їсти.

— Не плач, мале, чуєш, — намагається заспокоїти Марійку професор.

Він заклопотано скидає окуляри, знову одягає й гладить дівчинку по голівці. Він трохи далекий від життя, він із світу ліниз та рослин, і просто не добре, що йому треба робити.

Раптом він поглядає на світло у вікні й вирішує:

— Ходімо до мене... до нас, дівчинко; тебе нагодують... Вона хороша, тільки на перший погляд здається сердитою. Ти нагрієшся... Добре?

Професор поправляє окуляри і, обережно взявши Марійку за руку, простує з нею до будинку.

Марійка йде засніженими сходами до блискучих дверей. Їм одчиняє чистенька бабуся в білому комірчику й фартусі і трохи перелякано дивиться на Марійку.

— Георгію Марковичу... Що це?

Професор, затинаючись, розповідає їй Марійчину історію. Феодосія Михайлівна — сувора господиня, і професор трохи побоюється зайвих неприємних розмов.

Але нічого: дівчинка, очевидно, подобається бабусі, і двері до таємничого будинку, що ним цікавляться Клавдія і Васько, Марійці одчинено.

Теплий дух охоплює Марійку. Чисті кімнати (о, які чисті!) зустрічають несподівану гостю.

Марійка ніколи не бачила таких гарних кімнат, де скрізь чистота, про яку вона забула в тітки Клавдії. З Марійки скидають хустку, Марійку садовлять за стіл, вкритий такою білою скатертиною, що аж очам боляче.

Може, це сниться дівчинці? Смішний ласкавий дядя в окулярах і висока у фартусі бабуся, що одне поперед одного годують обідом і розпитують про життя. Може, їй сняться ці білі кімнати і чорний ворон Кру, що сидить на професоровім плечі?

...Її тітка, так... Тітка не любить її, своїє небоги... Вона бідна, і дітей в неї багато... Мати?.. Матінки немає... Померла... Є тільки десь Катря...

Марійка спиняється, бо не вмє брехати, а правду казати заборонено... Її пригадується страшне Клавдіїне обличчя, і вона замовкає.

Тим часом Феодосія Михайлівна йде до іншої кімнати, похмуро приносить звідти якусь теплу кофтинку.

— Візьми її, а то твоя дуже драна!

І вона суворо заявляє спантеличеному професорові:

— Ви хоч би звернули увагу на її костюм.

Професор винувато кліпає очима, й раптом його обличчя розпливається задоволеною посмішкою; він бачить, як Марійчині очі з захватом спиняються на чомусь: у кутку цвіте білим пахучим цвітом якась надзвичайна рослина. Цвіте й нагадує Марійці літо, запасні луки, діда... Її рученята мимоволі тягнуться до квітів. Вона їх так любила!

— Ти любиш квіти, маленька?

Захват у Марійчиних очах ще збільшує професорову симпатію до дівчинки. Професор закоханий у кожну рослину.

— Ось я тобі покажу, маленька,— каже професор,— цілий садок, ходімо!

І Марійка, засоромлено тримаючись за професорову руку, йде з ним по чистій, як дзеркало, підлозі повз його маленький кабінет із письмовим столом до чарівної кімнати, не кімнати— маленького саду, де під штучним гарячим промінням з кварцових ламп буйно розростаються рослини, де взимку професор створює літо, справжнє, надзвичайне літо.

Він показує Марійці рослини й починає розповідати про їхнє життя. Він розповідає так обережно, просто, що Марійка все розуміє.

А потім вони йдуть до кімнати, де багато якихось скляних, невідомих приладів, де таємничі рідини і де Марійка себе почуває паче уві сні.

Професор показує Марійці крізь дивне скляне око, як побудовано малесенькі живі рослини. Марійка бачить клітинки, рівно накреслені лінії. Цілий невідомий світ!

Марійка забула Клавдію, Васька, жах минулої ночі. Вона розтанула від тепла, професорових оповідань, ласки суворої бабусі, але раптом на її мозок насуваються страшні банькати Клавдіїні очі, і вона мегушливо збирається додому.

— Я піду, бо тітка хвилюватиметься... Вона вже, мабуть, повернулася.

Феодосія Михайлівна й професор заклопотано одягають Марійку, застібають на ній нову кофтинку, пхають у кишеньку якесь печиво і, випроводжаючи, наказують:

— Приходь іще, дівчинко!

Холодна вулиця охоплює Марійку. Вона біжить додому й думає, що добре б по дорозі зустріти Тишка. Але його ніде немає. Марійці нема кому розповісти новини.

Брудна їдальня відразу гасить Марійчин захват і стискає тугою маленьке серце.

— Була? — хапає її за плече Клавдія.

— Була? — впивається у руку Васько.

І, мов уві сні, Марійка починає їм відповідати, як розташовано професорові кімнати, де письмовий стіл, двері, балкон...

«Нащо?» — безпомічно плутається вона в здогадах.

Гарасим Іванович

Надворі ожеледь. На гілках дерев позамерзали краплі. Всі дерева одяглися в скло з цих замерзлих сліз. З'явився вітер, і дерева застукали скляними гілочками. Здавалося, наче то стукали кістяки — стукіт був тужливий, неприємний, Тишко, наприклад, ладеп був би заткнути вуха, щоб його не чути.

Негода зовсім зіпсувала Тишкові його наміри. Хлопчик не міг кидати надовго хвору матір, а треба було вторгувати грошей на ліки. Він біг вулицею мимо скверу, і стукіт дерев на-

віював йому ще більшу тугу. Людей майже не було видно. Всі, хто тільки міг, сиділи по хатах, а кого невідкладні справи вигнали на вулицю, тому не до цигарок.

Тишко даремно ганяв вулицями. Панелі обернулися на ковзанки, жінки падали й смішно верещали. Але Тишкові не до вибриків природи. Він, незважаючи на ожеледь, мов парусник, мчав додому.

Матері погіршало. Вона лежала з гарячковим полум'ям на схудлих щоках. Побачивши Тишка, захвилювалась.

— Білизну Гарасимові Івановичу! Що нам робити, бідним?

Та коли мати була така нещасна, то Тишкові треба було якось рятувати становище.

— Не турбуйся, мамочко, зараз попросуємо!

Наставлено праса. З печі витягнуто суп, що його зварив сам Тишко і тепер пробує нагодувати ним матір.

— З'їж, матусю, хоч трішечки!

Ніхто б зараз не пізнав пустуна Тишка, що випускав щурів у ідальні тітки Клавдії. Серйозний і наче зовсім дорослий, з ложкою в руці, він стає справжньою сестрою-жалібницею.

Але мати не хотіла їсти. У неї від гарячки пересохли губи, і голова через силу підводиться з подушки. Вона турбується:

— Тишку, прас!

Прас готовий, і Тишко взявся до нової й зовсім не знайомої йому праці. Він запевняв матір, що йому це дуже цікаво й приємно, він не показував, що встиг попекти пальці, що прас повертається в руках, як черепаха.

Але ж мати й без того побачила, що Тишкові не впоратися з білизною, і через силу підвелася з ліжка.

— Я сама якось, Тишку!

Тишко сперечався. Але ж даремно він умовляв матір. Вона взяла прас і стала до роботи.

Напад гарячки додав їй сил, Тишко й незчужся, як мати попросувала білизну, і саме вчасно, бо тільки вона кінчила і безсило впала на ліжку, як у кімнату, навіть не стукаючи, ввалився крамар Гарасим Іванович.

Гарасим Іванович був злий, як пес на ланцюгу. Він одразу почав лаятись та дорікати. Вони гадають, що він сам мусить заходити по білизну? Брати набір можна, а розплачуватись так не треба!

— Я захворіла, Гарасиме Івановичу, тільки тому,— виправдувалась Ганна,— білизна вся готова.

Насилу пощастило вгамувати сердитого гостя. Тишко почав рахувати йому білизну, як раптом Гаррі чомусь сподобав крамарів чобіт і спокійнісінько подерся на нього, мов на гору.

— Заберіть оцю погань, розчавлю! — заверещав крамар, і Тишко кинувся рятувати свого щура.

Ледве встиг Тишко упоратись з цією неприємністю, як підійшла друга, від якої його аж обпекло: серед білизни не було одних крамаревих спідніх.

Даремно метушився Тишко, шукав скрізь по закутках: наче вкрала якась невідома сила. Хто це міг бути? До них ніхто не заходив, крім інваліда Йосипа, а штанів не було.

Отут уже терпець сердитому Гарасимові Івановичу зовсім увірвався. Добірна лайка посиналася на голову Тишкові та його матері:

— Вкрали! Загубили! Захарлали!..

Ганна Василівна розгублено заплакала: вона ніколи в житті нічого не крала. Спідні, певно, знайдуться! Загубилися через метушню, коли вона лежала хвора. Коли знайдуться, Тишко принесе зразу.

Але крамар не вгамувався: без усієї білизни він додому не піде, вони просто вкрали, і це не що-небудь, а злочин. Раптом око Гарасима Івановича помітило на стільці теплу хустку Ганни Василівни, і він заявив:

— Давайте хустку в заклад, тоді повірю!

Хустка йому сподобалася. Його червоні грубі руки з задоволенням розправили її, готуючись заховати за пазуху.

Хустка! Хустка, яку Ганна Василівна заробила довгою важкою працею! Тишко мало не вихопив її в крамаря з рук, але матері було зовсім погано, а негідник не вгамовувався.

— Візьміть! — промовила нарешті бідна жінка.

Гарасим Іванович, не перестаючи бурчати, посунув у двері, а Тишко поіс за ним білизну. Тільки зачинилися за ними двері, як гарячкове напруження, що допомогло Тишківій матері над силу працювати, спало. Каганець запалав в очах сліпучим сонцем, стіл ставав дибки. Ганна Василівна знову знепритомпіла.

Коли Тишко зайшов до хати, мати була без пам'яті. З вуст злітали незрозумілі слова. Вона маячила.

Тишко розгубився. Йому здавалося, що мати вмирає, і він ледве не закричав од жаху. Раптом у двері хтось постукав.

Інвалід Йосип зайшов до кімнати саме вчасно, щоб якось заспокоїти розгублене хлоп'я.

Дурнівський! Чому ж він раніше не сказав, що в них немає ні копійки грошей? Мати не любить, коли скаржаться? А хворіти вона любить? Треба відразу ж іти до лікаря, а грошей десь роздобудуть.

Тишко побіг до лікаря. Лікар вилаяв за те, що хворій дозволили вставати з ліжка. Тільки спокій. Сердито хитаючи головою, він впорснув хворій ліки і, виписавши якогось рецепта, наказав класти на голову холод. У Ганни Василівни, сказав він, грип.

Вже погасли на вулиці ліхтарі, а Тишко та Йосип сиділи біля ліжка хворої, охороняючи її сон, і пошепки розмовляли. Тишко розповів про хустку і дивувався, де поділися спідні.

Аж прикро було. Тишко знову поліз шукати, лазив по підлозі, під лаву, під ліжко.

Спідні зникли, наче крізь землю провалились.

Катрин силует

Марійка тинялася, мов сновида, по будинку тітки Клавдії. Вона піде не знаходила спокою. Мила посуд — падали додолу ложки й ножі, чистила картоплю — порізала палець.

Все непокоїло Марійку. Все з тієї жахливої ночі гнітило її в цих брудних стінах. Вона зрозуміла, що потрапила до злодійського кубла, побачила сама, як грабували невідомого, як ховали крадені речі.

«Злодій!» Цим словом колись лякала матуся своїх дітей: її та Катрю, а тепер сама Марійка жила серед таких. Але ще гірше: Васько послав її, щоб вона примудрилась побувати в професорському будинку й потім розповісти, як там розташовані кімнати, і це вона зробила...

Нащо це було їм потрібно? Певно, на щось зле. Марійка пригадувала ласкавого професора, його затишні кімнати... і неясний страх стискав серце. Вона так боялась, що професорові можуть заподіяти щось лихе. Що саме, Марійка не уявляла, але відчувала щось погане...

Сьогодні у тітки Клавдії була якась нарада. Прийшли Васько, його двос приятелів та Філька. Прийшли вдень, ніби пообідати, а потім один за одним зникли в Клавдіїній «вітальні». Марійку Клавдія послала погуляти на розі й постежити, чи не ходить десь поблизу міліціонер. Коли побачить, щоб одразу прибігла. Марійка закуталась у Клавдіїну стару кофтинку

й пішла ковзатися по знаменитій калюжі. Калюжа тепер замерзла й перетворилася на чудову ковзанку.

Марійка ковзалась, зовсім не радіючи несподіваній прогулянці. Іншого часу вона, певно, тішилася б з того, що вдень може покинути брудний запічок, але не сьогодні, не зараз. Сьогодні їй кортіло знати, що там, за квітчастою завіскою, діялося. Чорний кіт, як пес, бігав за Марійкою, і дівчинка могла порадитись тільки з ним — єдиним на сьогодні другом.

— Про що там говорять, Чорний? — казала Марійка. — Як нам дізнатись, га?

Бажання Марійчине здійснилося. Не минуло й десяти хвилин, як хазяйка її покликала:

— Іди-но сюди! Почисть оселедці та звари картоплі!

Марійці з кухні було чути голосну суперечку. Хтось вигукнув її ім'я. Від переляку Марійка прикипіла на місці.

— Йй це буде найзручніше, — казала Клавдія, — нема чого даремно хліб жерти.

— Ти їй скажеш, що вона мусить робити, — озвався Васько, — та пообіцяєш щось гарненьке.

— Сама знаю! — буркнула Клавдія.

Але Філька сперечався. Марійка почула його схвильований голос.

— Браточки! Не треба дівчинки. Хай уже самі душогубами стали, так нащо ж його, бідолашне, каляти!..

— Гі-гі-гі! — зареготала на відповідь Клавдія. — Наш блаженний вже заспівав.

Усі зареготалися, а Філька даремно намагався перекричати їх регіт...

— Не дам! Не треба! Заберу собі! Не ваше! — захлинався він.

— Хоч і сьогодні! — покрила увесь гамір своїм громовим голосом Клавдія. — У підвал — до себе!

— Годі! — гримнув Васько. — Марійка піде! Дівча не святе й за добру помічницю нам буде!

Марійка зблідла. Говорили про неї... Вона знову мусила виконувати накази неависного Васька. Рученята стиснулися і розтулилися рухом безсилового протесту... Додолю полетів і з бражкотом покотився піж...

— Ану, недотепо! — зразу ж одізувалася Клавдія.

«Втекти! Геть від них!» — гарячково стукало в голівці. Та льодовими невідомими лісами поглядали на неї морозні візе-

румки вікон. Порожньою пусткою марилося їй велике місто, їй не було куди йти.

Коли Клавдія послала Марійку до крамнички, вона помчала на Університетський майдан, де завжди зустрічала Тишка. Він був єдиним другом, йому вона так хотіла розповісти про-годи останніх днів.

Але Тишка й сьогодні не було. Марійка вже кілька днів не бачила його на вулицях і, схиливши голову, почвалала додому. Вона боялася, що Клавдія вже, певне, її шукає і, пригадавши Тишкову спритність, почепилася ззаду на буфер трамвая.

Марійка не знала, що тим самим трамваем їхала та, що сплилася Марійці холодними ночами, та, що так безмежно нудгувала без неї.

В трамваї їхала її сестричка Катря, Катря — молоденька робітниця. Вона дивилася на вогні і думала в цей момент про те, що вона була б зовсім щаслива, якби її вдома зустрів веселий Марійчин сміх.

Катря працювала на фабриці, а жила на околиці і рідко бувала в центрі. Та хіба вона могла припустити, що її Марійка торгує цукерками, їздить на буферах трамвая?

...Вітер затих і перестав кидатись льодовими кістками. Міс-то гомоніло веселим вуличним гомоном. Ось на розі з трамвая вийшов якийсь чолов'яга і пустив стрибати на панель надзви-чайних веселих мавп. Ноги в них були з дротяних спіралей, тремтіли і рухались, як живі.

— Які гарні мавпи! — спалахнули Марійчині очі. Вона плигнула з буфера (трамвай стояв на зупинці) і підбігла до іграшок.

Але раптом її погляд упав на силует у трамвайному вікні. Їй дивно знайомою здалася голова якоїсь робітниці у червоній хустці.

...Катре! — з стогоном і непевністю озвалося Марійчине серце... Вона чи не вона?

Здивований продавець бачив, як мале дівча з криком по-бігло за трамваем. Трамвай летів з гори. Він не зважав на дитячий крик. Дівча довго бігло за ним і безпорадно заплакало, зупинившись...

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ЗЛОЧИН

Хустка

Грубі, як поліняки, пальці впевнено цокнули кульками рахівниці й підвели під рахунком чорну широку рису.

І така ж груба, ніби чотирикутна, голова насилу повернулася на бичачій шиї.

— Так хустка, кажеш, хороша?

Це Гарасим Іванович — хазяїн приватної крамнички на тій же вулиці, де жив і Тишко, підрахував борг Тишкової матері.

Ганнина хустка сподобалася крамарисі:

— Хай лишається!

Хіба це важко Гарасимові Івановичу, — загарбати останню вдовину хустку? То дарма, що в скринях у крамарихи повно всякого добра. Жадібні спекулянтські очі сподобали чужу річ. І грубі крамареві пальці перекрутили рахунок: дописано безліч дрібноти (доводь, мовляв, брала чи не брала...), оцінено старі

штани удвоє дорожче. Так звично й хутко снує павук павутиння, щоб заплутати маленьку мушку.

А в той же час чийсь палець, тільки малі й тоненькі, теж переписували дитячими кострубатими цифрами заяложеного рахунка:

— Картопля... 10 мільйонів.

— Оселедець 25.

— Рахуйте, дядьку Йосипе, адже так,— казав Тишко, сумно підраховуючи мамчині борги Гарасимові Івановичу,— треба з ним, клятим, розплатитись, а то він щось дуже сердитий...

Тишко наморщив носа і почав розповідати, як його вдень зустрів крамар і, схопивши за комір, почав правити борг...

— Нехай борг,— обурювався Тишко,— а за комір мене не сміє, не сміє!

— Треба заплатити й ніколи більше не брати набір: він же нараховує на кожний день проценти, мов якийсь буржуйський банкір! — ухвалив резолюцію Йосип.

Він ще раз порахував і ще раз перевірів рахунок.

— От ви скажіть, дядю Йосипе,— хвилювався Тишко,— ну як це може бути,— тепер же наша влада, а таким глитаєм, як Гарасим, дозволяють торгувати... І чого в нього крамниці не відберуть?.. Адже ми в буржуїв усе відібрали...

— Чого? — повільно перепитав Йосип і, виинявши кісет, став скручувати цигарку.— А я тобі скажу...

Він урочисто вказав на портрет Леніна, що висів у рамці на стіні.

— Товариш Ленін знав, що робить, коли неспровадив.

— Неп, неп! Це я часто чую, а що воно таке?

— Неп — це нова економічна політика,— пояснив Йосип.— От, розумієш, Тишко, трудно нам тепер, ти ж сам знаєш. Багато чого не вистачає. От Ленін на якийсь час і допустив неп — значить, Радянська влада поки що дозволяє отаким Гарасимам тримати приватні крамниці, їдальні, майстерні... Хай торгують! А повір, ще трошки на ноги станемо, більше у нас всього буде — тоді Гарасима геть, усе державне буде.

— Та хоч би вже швидше!.. — зітхнула Тишкова мати.— А то ніяк з тих боргів не вилізеш...

Тишко не міг спокійно дивитись на матір. Яка вона й досі бліда і якась... зовсім, зовсім маленька! Нічого — тепер він почуває себе дорослим. Якось та житимуть! Сьогодні він добре заробив — якийсь дядько в окулярах закупив мало не всі ци-

гарки, такий чудний дядько! Можна було б розплатитися і з крамарем, але ж... Хустка!

Невже мати не одягне більше на свої схудлі плечі цієї хустки?

Тишко раптом схопився з місця і побіг до свого ящика, де переховувалися його скарби: усяке майстрування тощо. Який він дурний! Він зовсім забув, що в бляшанці з-під кави вже з півроку лежить у нього срібний старий полтинник, якого пода-рувала йому мамина тітка з села.

Тишко з тріумфом дістав полтинника:

— О-ось!..

Аж раптом полтинник вислизнув йому з пальців і покотився по долівці. Тишко кинувся за ним. А полтинник забився аж під саму скриню.

Тишко озброївся рогачем і поліз витягати гроші. Та раптом він підвівся і радісно закричав:

— Ура! Я щось знайшов!

І Тишко витяг з-під скрині злощасні... крамареві спідні.

Всі зраділи й дивувалися, хто їх туди закинув. Ганна Васи-лівна ніяк не хотіла вірити, що це зробив Гаррі, як запевняв Тишко, знаючи вдачу свого улюбленця. Він, певно, зацікавився рештками кулешу, який тоді розлили на штани. А загалом так чи інак, а тепер можна буде сподіватись, що крамар поверне хустку.

Вмить випрано штани, висушено на шворці над піччю, а ввечері Тишко зібрався до Гарасима Івановича.

Тишко, Йосип і матуся перевірили записи ще раз. Вийшло, що можна з Гарасимом розплатитися й забути про нього.

Тишко одягнувся і, замотавши в хустинку гроші, з білизною під пахвою вирушив до крамаря. Та на дверях крамнички висів замок. Тишко пригадав, що була субота, а крамар під свя-та не торгував, і вирішив піти до нього додому.

Не можна сказати, щоб Гарасим Іванович дуже чемно зу-стрів Тишка. Крамариха саме запалювала перед богами в кут-ку лампадку, а крамар біля столу, озброївшись окулярами, лагодився читати якусь священну книгу. Він був дуже релі-гійний.

— А-ах,— презирливо сказала крамариха,— і під свята спо-чити не дають!..

— Я... прийшов платити! — боязко сказав Тишко, вражений видовиськом величезної і багато вбраної кімнати. Він спинився на порозі, не зважаючи ступнути на чисту смугасту доріжку.

— А-а,— протяг Гарасим Іванович і, діставши з кишені записну книжку, заглибився в неї.

Тишко, підійшовши до столу, поклав на нього штани.

— Пху,— заверещала крамариха...— не брудни своїми лапами підлогу.

Кров кинулася Тишкові в обличчя. Він твердіше став на підлогу і, не звертаючи уваги на крамариху, виклав на скатертину гроші.

— Оце вам увесь борг, а білизна знайшлася — дайте хустку! — і, повернувшись до крамарихи, не втримався:— У мене не лапи, а ноги, це у вас самих, мабуть, ратиці!

— Босяк! — захищала крамариха.— Геть з хати!

— Дайте хустку, то й сам піду! — одрубав Тишко.

Але чотирикутна голова, нахилившись над записною книжкою, немов не чуючи, повернулася до Тишка й прохарчала:

— Ти не так порухував! Хустку одержиш, як заплатиш усе.

І почав: за масло — стільки-то, за картоплю — стільки-то, Тишкові аж голова пішла обертом.

Це несправедливо! Йосип уміє рахувати! Вони з ним усе до крихітки полічили — і виходило вдвічі менше. Тишко зовсім посмілішав і почав сперечатися, розмахуючи руками, мов вітряковими крилами.

— Це несправедливо!

А чотирикутна потворна голова, мов у кам'яного ідола, байдуже дивилася на схвильованого хлопчика. Крамар знижував плечима: Тишко просто помилився, і дуже погано, коли він не пам'ятає! А хустки він не побачить, бо вона лишиться за борги.

— Забирайся геть! — пищала крамариха.

В очах Тишкові потемніло, голос задзвенів розпачем і обуренням:

— Віддайте хустку! Ми вам нічого не винні.

— Геть! — гримнув крамар.

— Віддайте хустку! Ви не маєте права, не маєте! — з плачем закричав Тишко.

Тоді квадратне обличчя налилося гнівом. Очі запливли кров'ю. Цупкі пальці вп'ялися Тишкові в тіло. Частуючи стусанами, Гарасим Іванович витяг хлопчика з хати й жбурнув з ганку.

— Геть, щеня!

...Сині, зелені кола затанцювали Тишкові в очах. Він вилетів на вулицю і впав, боляче вдарившись об кам'яний брук.

Тишка боронять

...Цокнули двері. Тишко лежав на брукові. На коліні була зідрана вся шкіра.

Його викинули на вулицю, немов якусь непотрібну ганчірку, і гостре почуття образи словнило йому серце.

Яке право мав цей шахрай так поводитися з ним! Тільки за те, що він боронив себе й матір від його загребущої руки? Тишко схилився до телеграфного стовпа і гірко заплакав.

Це з ним траплялося рідко. Тишко не любив сліз. А тепер він, ніби зовсім маленький, безпорадно плакав у закутку вулиці, бо його так незаслужено й брутально образили.

Раптом хтось доторкнувся до його плеча. Він підвів голову й побачив трьох хлоп'ят із значками на грудях.

— Що з тобою? — спитав нарешті високий білявий хлопчик в окулярах, що його обличчя здалося Тишкові знайомим. — Хто тебе образив?

— ...Хустка... Мати... Гарасим Іванович... Рахівниця... — ковтаючи сльози, Тишко розповів свою історію.

Хлоп'ята прийняли близько до серця Тишкове оповідання.

— Знаю я таких глитаїв, — сказав один, — вони за кошірку ладні останнє шмаття з тебе здерти!

— Треба його вивести на чисту воду.

— Заткнути йому рота треба! — додав другий.

— Стривай! — сказав білявий. — Ти маєш рахунок і повернув йому штани? То як же він сміє з тебе знущатись? — І швидко скомандував товаришам: — Ану, гайда до нього! Ми йому покажемо!

Тепер до крамаря посунув цілий гурт. До Тишка повернувся войовничий настрій, висохли сльози, руки стиснулися в кулаки, і він сміливо постукав у двері.

Ледве крамарева служниця встигла відчинити, здивовано зиркнувши на дітей, як вони вітром увірвалися до хати, де сидів хазяїн.

Білявий спіткнувся об килимчик, перелетів через усю кімнату, наткнувся на якусь скриню і опинився перед крамаревим носом.

— Давайте хустку! — заявив він. — А то буде погано.

Гарасим Іванович аж прикипів на місці, — якесь хлоп'я сміло так йому наказувати! — Гарасим Іванович уже відкрив свою пащу, щоб вилаятись, коли раптом маленькі значки привер-

нули його увагу. Хлоп'ята розмовляли з ним надто сміливо — може... вони мали на те якийсь право?

— Чого вам треба? — запитав, ніби нічого не розуміючи.

— Давайте хустку, — повторив білявий, — бо ви її вкрали, або...

Він поважно, як дорослий, витяг з кишені блокнот, олівець і так само поважно процідив крізь зуби:

— Або... я заявлю, що ви не тільки шахрай, але й... самогонщик...

Ефект був надзвичайний. Навіть хлоп'ята цього не чекали.

Який же цей білявий був розумний і як добре говорив! Але ж звідки він довідався про самогон?

Тишко не знав, що білявого хлопчика в окулярах недаремно прозивали в піонерзагоні «стариком». Ніхто так швидко не вмів розв'язувати справи й ніхто не мав таких гострозорих очей, хоч вони й ховались за окулярами. Так і тепер, посковзнувшиєь на килимчикові, він помітив з-за скрині в кутку трубку самогонного апарата і не помилився...

— Віддайте хустку — ви не маєте права! — радісно зарепетував Тишко.

— Ви не маєте права шпурлятися дітьми, як гнилими яблуками! — вигукнув «старик».

Він таку фразу почув у театрі від одного актора; тепер вона дуже придалася.

— Віддайте! — загаласували всі разом.

З-за дверей виглянула перелякана глитаїха. Чотирикутне обличчя крамаря налилося кров'ю, здавалося — ось-ось він лусне зі злості.

Гарасим помотав головою і прохрипів:

— Хай бере!.. Я пожартував!

Прожогом схопившись з місця, він побіг у сусідню кімнату і кинувся до жінчиної скрині.

— Що ж це таке, серденько? — захищала крамариха, побачивши, як він витягає хустку.

— Та ось таке! — буркнув Гарасим. — Хіба не бачила в них «кокарди» на грудях... — Заведися з ними, ще дійсно поскаржаться на нього в міліцію, що вкрав хустку. І хустка вилетіла в двері просто в руки хлоп'ятам.

— Ого-о! — радісно закричали хлопці. Тишкове личко, як повний місяць, розплилося усмішкою, і руки радісно схопили хустку.

На вулиці хлопці чемно попрощалися з Тишком.

— Приходь до нашого клубу, на Пушкінську вулицю! По-одинці боротися трудно — бачиш, як скрутно доводиться!

— А я тебе пам'ятаю! — сказав білявий. — Ти до нас приходив з дівчинкою, до клубу!

Тепер пригадав його й Тишко. Притиснувши до грудей хустку, він розгублено дивився на білявого. Він пригадав: марш піонерів... виставу...

— А хто ви такі... піонери? — нарешті запитав він.

— Бачиш, — сказав урочисто білявий, — ми — учні Леніна.

— Ми дали присягу служити Батьківщині... І служимо, як тільки можемо.

— О, ви ж і мені допомогли, — вигукнув Тишко.

— Трішечки, — скромно сказав білявий, — ми ж мусимо захищати дітей всього світу!

...Попрощалися, пішли піонери, а Тишко стояв з хусткою на вулиці й задумано дивився їм услід. Чи зрозумів Тишко складні хлопчикові слова? Мабуть, так, бо йому підтвердили сьогодні їх правдивість — він не був уже маленьким безпорадним хлопчиком — в нього були справжні друзі.

Тишко згадав про Марійку. Він не бачив її більше тижня! Тишкови закортіло розповісти їй про всі новини. Треба піти до піонерів разом з Марійкою. І Тишко, заховавши хустку за пазуху, весело пострибав до Університетської гірки.

Цього разу він не помилився: Марійка справді стояла на своєму місці, і хтось купував у неї цукерки. Тишко радісно підлетів до Марійки і... раптом пізнав того чудакуватого дядю, що недавно купив у нього стільки цигарок.

— Добридень! — ввічливо привітався Тишко.

Марійка дуже зраділа зустрічі.

— Я зараз, Тишку, — обізвалася вона, загортаючи в папірець цілий десяток цукерків.

— А-а, — сказав старий, — це ти, директор тютюнового тресту? Драстуй, драстуй! Так ти й з Марійкою знайомий?

— Та ми... часто разом торгували! — відповів Тишко. Він був здивований, що цей поважний дядя пригадав його і до того ж, очевидно, добре знає Марійку.

— Ви... дуже любите солодке? — наважився спитати Тишко.

— Атож, — запевнив професор, — дуже люблю!

Раптом професор витяг годинника і, поспіхом зиркнувши на нього, сквапно попрощався з дітьми.

— Так ти приходи іще — ми поміркуємо, що з тобою робити! — повторив він Марійці і швидко пішов вулицею.

— Чого тебе ніде не видно? — спитав Тишко.

— А чому тебе ніде не було? — сказала Марійка.

Виходить, вони весь час розминалися! Тишко хотів засміятись, аж раптом помітив, як Марійка змінилася. Запали сині оченята. Туга потьмарила їх блиск.

— Тебе знову зобиджає Клавдія? — спалахнув Тишко.— Ми їй покажемо!.. У мене тепер друзі — справжні.

— Я... мені погано... Мене...— намагалася сказати Марійка і раптом замовкла.

Очі її широко розкрилися і з жахом дивилися на Васька, що підходив до неї. Васько зиркнув на Тишка й потяг Марійку за рукав:

— Ходімо швидше! Тебе Клавдія Іванівна кличе.

І слова, що готові були злетіти з Марійчиних вуст, зашмерли. Марійка щось пробурмотіла і покірно побігла за Васьком.

Тишкова радість зникла. Він довго дивився услід своєму маленькому другові й міркував: «Тут щось не так! Треба дізнатись».

Але раптом згадав піонерів і енергійно труснув чубом:

«Якось ми вже зробимо, щоб її видерти від Клавдії».

Тишко вже не був самотній: він уперше сказав «ми», а не «я».

Нічний напад

Марійка теж натомилася за довгий день! Клавдія загадала їй прати білизну. А потім послала торгувати, але Васько покликав її додому і розповів Клавдії, що дівчинка розмовляла з Тишком.

Клавдія знову гнівалась...

Цього вечора шалений вітер розгулювся надворі. Завив у деревах парку, погнав по вулицях сполохані папірці, затужив у пічних трубах.

Тісно притулившись до Чорного, Марійка заснула під те виття, що було чути над головою у димарі. Як це бувало часто-густо, дівчинці снився сонячний день, Катря, пухнасті гусята на луках.

Раптом грубі Клавдіїні пальці вчепилися їй у плече й розвіяли принадні сни.

— Вставай! Ти мені потрібна.

Марійка, злякано протираючи сонні очі, зіскочила з лави.

Було, мабуть, пізно. У хаті мерехтів каганець, і Марійка побачила заклопотану Клавдію й Васька та його товаришів.

— Швидше вдягайся! — звеліла Клавдія, засвітивши, здавалося, в самісіньке Марійчине серце страшними вуглишамичима.— Ти підеш з дядею Васею і робитимеш все, що він тобі накаже!

Марійка почала одягатися. Вона вся тремтіла від холоду й хвилювання. Холодні ноженята ніяк не могли потрапити у черевики, гудзики на сукні не застібались, а Васько підганяв її:

— Швидше! Швидше!

Куди кликали її? Льодовий острах скував Марійці моток. Але не йти вона не могла. Так наказували їй Клавдіїні очі, що гіпнотизували її маленьку істоту, як павук свою здобич.

— Годі, годі, маленька,— почула вона ласкавий Фільчин голос, і рука його тихенько опустилася на Марійчину голівку.— Сльозами горю не допоможеш, і мені не весело, і мені погано...

Він ткнув у Марійчині руки цукерку, та Марійці було не до цього. Вона бачила, що Васько навантажував кишені якимись приладами, ключами. Раптом — лезо ножа і... дуло нагана...

— Не плач,— втішав Філька Марійку, і сам був ладен заплакати.

Хлопці повдягались. Васько дав їм останні інструкції і підійшов до Марійки.

— Тобі казала тьотя Клавдія, що треба робити? Так от...

І він ще раз повторив Марійці те, що їй наказувала Клавдія.

...І знову вгрузають ноженята в сніг, і полохливі тіні біжать за чорними постатями. Ідуть повільно, не всі разом — двоє попереду, а Марійка окремо... Ідуть темними кружними вулицями, де тільки зрідка ясніють ліхтарі. Марійці здається, що йдуть вони цілу вічність, що більше немає в світі нічого, крім цієї страшної ночі, снігу і безконечної путі.

Марійка вже знає, куди вони йдуть. Її перелякана гарячкова думка лине до будинку в засніженому садку, де глухої зими цвітуть квіти. Вона думас про привітного вченого, що так любить дітей і знає стільки прекрасних оповідань про рослини.

«Що буде?» — стукає серце.

...Глупа ніч... На спокійній сонній вулиці в засніженому садку під лютим поривом вітру гудуть дерева.

Не спить професор. Сьогодні він одержав від уряду гроші на поширення своєї праці, і це навіває йому стільки радісних мрій. Зацвіте, оживе його лабораторія.

Розхвилювався старий: цілий день бігав та метушився. А вночі напруження ослабло, і сон тікав з потомлених очей.

...Міцно спить його молодий асистент, що лишився сьогодні почувати через негоду. Заздрить його молодому сну професор і крутиться з боку на бік.

Він згадує чомусь дівчинку з синіми оченятами. Далекі спогади минулого крають йому серце. Багато років тому наглий напад скарлатини урвав життя його маленькій доньці й дружині. А тепер ці тоненькі дитячі ручки, ця затуркана Марійка раз у раз йому нагадує померлу Зосю.

«Треба допомогти дівчинці!» — думає професор; він спить і не спить. Навкруги балкона тоскно гудуть засніжені дерева, а в кутку другої кімнати, на своєму сідалі, неспокійно вовтузиться Кру.

Професор не знає, що чорні постаті вже оточили його будинок, причаїлися в садку біля тераси...

— Там, на розі, міліціонер! — пошепки наказував Марійці в останній раз Васько. — Кажі йому, плач, що до сусідів з твого двору полізли злодії. Одведеш з місця, а потім утікай.

Васько зникає в тіні паркану, а Марійка, насилу пересуваючи ноги, йде на ріг вулиці, де чорніє силует міліціонера.

В маленькій голівці — вихор думок. В маленькій голівці гарячкове рішення: попередити. Але за спиною стоїть страшна Васькова постать. Звідти визирають очі тьоти Клавдії. І Марійка, хитаючись, підходить до міліціонера і, плачучи, починає грати вивчену роль.

— Дядечку! Там до наших сусідів полізли злодії. Сама бачила.

— Де? Що? — прокидається сонний міліціонер.

— Швидше, — благає Марійка, — ідіть зо мною, — і біжіть в глиб вулиці у протилежний від професорового дому бік. Міліціонер біжить за нею.

Та ледве ховається у п'ятому ліхтар на розі, як Марійка сіпає міліціонера за руку і в розпачі кричить:

— Не туди, дядю! Я заблудила... Це там, у професора у великому будинку... Там убивають!

Розгублений міліціонер якусь мить вагається. Він ладен

вилаяти дівчинку, бо, може, це провокація, але ж у голосі дівчинки таке хвилювання, що він поспішає за нею; сюрчання його свистка прорізує тишу ночі.

Марійка вся тремтить від жаху. Ледве обминають вони ріг, як крізь завивання вітру чути жіночий крик.

— А-а!— кричить хтось, і здається Марійці, що це у професоровому будинку.

Лунає постріл. І чорна Васькова постать, тікаючи, летить просто їм назустріч! Жах обіймає Марійку — вона тулиться до паркану, в його темну тінь. Широко розкритими очима вона бачить, як з накавом зупинитись наводить міліціонер на Васька паган, як Васько сильним ударом шпурляє міліціонера і, одстрілюючись, тікає далі...

Раптом гарячий біль прорізує її плече. В голові пливуть Клавдіїні очі... Обличчя Клавдії... Думки сплітаються в якийсь пекучий невиразний вузол, і Марійка, полинувши в чорну безодню, падає на сніг.

Над порожніми нічними вулицями міста не вщухає, лютує вітер. Він шпурляє одірваними шматками заліза, він зриває вивіски з маленької крамнички.

Гу-у! — гудуть телефонні дроти... — Нуль-три... — летить дротами чиясь розмова.— Швидка допомога? Поранено дівчинку. Негайно, Пушкінська вулиця, 10...

Гу-у! — гудуть дроти. У просторій білій кімнаті, де пахне ліками, чийсь палець спокійно кладуть на місце телефонну трубку.

За кілька хвилин відчиняються величезні мовчазні ворота великого кам'яного будинку, і фургон із ліхтарями вдирається в п'ятому ночі.

Цокають копита. Шалено мчать вгодовані коні. Мовчазні люди в білих халатах поспішають на виклик.

Там, де чорною западиною темніють балконні двері з вирізнаними шибками, в кімнаті з чудовими рослинами лежить мала непритомна дівчинка. Кров заливає її праве плече. Очі закриті, як у мертвої.

Ліхтарі прорізають темряву ночі. Мовчазні люди нечутно заходять у схвильований, повний метушні будинок і неголосно віддають свої накази.

За кілька хвилин білосніжна перев'язка одягає поранене плече. Тепла ковдра, ложка якихось ліків. На білих ношах забирають дівча до фургона.

Знову кокають копита, фургон котиться порожніми вулицями міста.

Над дівчинкою схиляється молоде обличчя лікарки в білій косинці. Вона стурбована: крізь зовнішній спокій проступає гостра жалість.

— Непритомна,— каже лікарка своєму товаришеві.

— Страшне зворушення,— відповідає той,— у неї може бути нервова гарячка!

Обоє пахиляються над дитиною.

Тишкові весело

— Мамо! Сьогодні я йду до піонерів!— казав Тишко, нашвидку ковтаючи картоплю.— Ось тільки наготую тобі дров!

Усе горіло в Тишкових руках. Хто розповідав колись про чарівників, що всі речі в них самі робили своє діло? Тишко нічого спільного з тими чарівниками не мав, а проте, коли в нього був добрий настрій, так усе ніби само собою робилося.

Пострибали у теплу воду тарілки. Забігав рушник, витираючи їх. Плигнула ложка і, викупавшись у воді, засяяла, як дзеркало. Швидко позлітали із столу крихітки й поховалися у клітку щурів. Після обіду прибрано, а тепер інша робота.

Стало сторч полінце, і сокирка, весело вдарившись об нього, розколола його навпіл... Тишко — добрий господар. Мати цілий день працювала — треба їй допомагати.

— Мамо! Адже правда ж, я буду піонером?

Стрибнули дрова у піч, затріщали, запалали вогні, як веселі Тишкові мрії.

— Ну, звичайно, Тишку,— казала Ганна Василівна,— я сама пошию тобі червоний галстук.

— Вони, мамо,— розповідає Тишко,— присягаються бути такими борцями, як Ленін. І всіх дітей із усього світу, виходить, від усякого гнобителя боронять!

...Тишко взував чобітки, та раптом сумно замислився:

— От якби до них Марійку! Та не пустить тітка Клавдія!.. Ти не знаєш, у неї не тітка — жаба гидка. Робити її, як наймичку, примушує, а сама б'є, їсти не дає! Та брехня — ми не дозволимо! Прийдемо й скажемо — пустить Марійку до піонерів, а то бешкет зробимо. А пустить — так ми вже про неї дбатимемо!

Тишко рінуче трусонув головою і вже збирався виходити,

як раптом у двері хтось постукав і в хату вбігла стурбована сусідка з двору, поважна Текля Свиридівна.

— Ой голубонько,— почала вона,— у нашого крамаря Гарасима Івановича вчора самогонний апарат витрусили. Погапо йому буде, бідолашному!

— У-р-ра!— застрибав Тишко.— Це вони, звичайно, вони!..

— Коли говорять дорослі, не треба заважати!— закопилила губу тітка Текля, і кирпатий ніс її, захищавшись, задерся вгору.— Та й радіти нема чого — Гарасим Іванович людина поважна.

Але на обличчі в Ганни Василівни вона не побачила ніякого співчуття..

— Ха-ха-ха!— зухвало реготав Тишко.— Так йому й треба!

— Розпустили ви його, Ганно Василівно,— скривилась Текля Свиридівна й гнівно посунула з хати.

Коли б вона обернулася, певно, розсердилася б ще більше: Тишко, вийшовши услід за нею, так майстерно скопіював її ходу й ображене обличчя, що мати, зачиняючи двері, ледве стримала сміх.

Тишкові було весело, бо Текля Свиридівна була одна з найуїдливіших пліткарок на подвір'ї. Усіх вона судила, і тільки в кого грошей було багато, отой для неї був людиною.

Тишко побіг вулицею, повторюючи про себе адресу, яку сказав йому білявий хлопчик. Ось і та вулиця. Червоний цегляний будинок, а на одному вході вивіска: «Клуб юних піонерів».

Простора кімната, мов поле квітами, цвіла дитячими голівками. В кутку хтось невпевнено награвав на піаніно «Інтернаціонал». Діти групами працювали біля столів. Веселий гомін стояв у кімнаті.

— Будь ласка,— хвилюючись, запитав Тишко якусь дівчинку,— де тут знайти Сашка Заболотного?

Білява голова підвелася від газет, і окуляри зсунулися з носа.

— Мене? Хто?

Він зразу ж впізнав Тишка, і весела валка піонерів оточила хлопчика.

— Ти звідки? Сашко нам казав! Хочеш до нас? Піонером? До Сашка підійшла дівчина в червоній хусточці.

— Це ватажок нашого загону товаришка Зоя,— сказав Сашко. І тихенько з пошаною додав:— Вона комсомолка. Сама вчиться — ого, на інженера!

Зоя привітно всміхнулася Тишкові:

— Що ж, будеш нам добрий товариш!

— Ти в якому гуртку працюватимеш?— запитав Тишка «старий».

— Іди до нас у столярний!— запропонував смуглявий Миколка і потяг у куток.— Столяр — це людина ого!

Тут був куточок столяра. Стояв справжній верстат. Свіжі стружки кучерявились на підлозі.

— Ти будеш робити з нами газету!— і білява Надійка потягла Тишка до стінгазети.— Це дуже хороше діло.

— Ми будемо малювати з тобою!— сказав товстий Вітька, з гордістю показуючи Тишкові тільки-но змальований гриб.

Тишкові розбіглися очі — він хотів би робити всюди і вагався, з чого починати.

— Не знаєш!— усміхнувся Сашко.— Ну, а що тебе найбільше цікавить? Ким би ти хотів бути?

— О, це я добре знаю!— відповів Тишко.— Я хочу бути пілотом!

Пілотом! Дітей дуже зацікавила Тишкова відповідь. Може, дехто з них теж захоплено стежив за літаками і мріяв бути на місці льотчика, але ж ніхто не зважувався висловлювати своє бажання так сміливо, ніби стати пілотом — це була така проста річ, як, приміром, навчитися читати.

А Тишко вже весело запитував дітей:

— Ви літаки вмієте робити?

— Літаки?..— зніяковіли піонери.— Такого ми ще не робили.

Сашко поважно скинув окуляри й довго задумано їх протирив.

— Літак,— мрійно сказав Тишко,— він такий чудовий. Він летить, і на крилах у нього — сонце. Я бачив на Радяпському майдані, там написано: «Записуйся до Авіахіму», і намальовано літак.

Зоя почула Тишкову промову.

— Хлопець діло каже,— вирішила вона. — Нам давно треба заснувати свій авіагурток, а потім стати членами Авіахіму.

— А я й не знаю, що це таке! — сказала білява Надія.

— І я!

— І я!

«Старик» протер окуляри і ухвалив:

— Завтра товаришка Зоя розкаже нам про Авіахім і взагалі про літаки. Хто за?

Ліс дитячих рук підвівся вгору. А Тишко відразу завоював серця піонерів.

— Бідовий!— вирішили вони.

...Повертався Тишко з клубу, мов з якогось свята. Обличчя йому пашіло. Очі мрійно дивилися кудись у далечінь. Тишко відчував себе часточкою великого колективу. Тепер він був не один.

Повз Тишка бадьорим маршем пройшли спортсмени-комсомольці. Тишкові мрії линули услід. І були вони, незважаючи на лютий місяць, веселі й весняні. Про весну співали труби комсомольського оркестру. Тишко, заслухавшись їх, згадав, що зима кінчається, що незабаром прийде весна і не буде мерзнути матуся. Буде тепло, і він з сурмою піде з піонерським загоном у похід.

І раптом Тишко згадав про Марійку. Заплакані очі, дивна ніяковість... Що з нею? І твердо вирішив піти з піонерами до ідальні тітки Клавдії.

Марійка маячить

Гур-гур! — гуркотіла друкарня щоденною працею. Весело стукотіли машини.

Швидкі енергійні руки складали рядками літери, закладали у машини, і ті викидали на шпальти газети живі людські слова:

СМІЛИВА ДІВЧИНКА

Вчора близько третьої години ночі до приміщення професора С. вдерлися злодії. Напад був невдалий. Тікаючи, злодії поранили на вулиці невідому дівчинку, яку в тяжкому стані відвезено до лікарні. Саме ця дівчинка попередила злочин, повідомивши вартового міліціонера про напад. З гарячкових слів дівчинки можна лише дізнатись, що її звать Марійкою.

Так ім'я маленької Марійки потрапило до газети. Газета впала, як шматок розпеченого заліза, на голови Клавдіїної компанії.

— Убити гадюку мало! Тут ясно пишеться, що мільтонові на нас показала,— заявив Васько.

— Нейсно тут сказано,— висловив свою думку Філька, що був зовсім пригломшений всіма подіями.— Може, вона говорила так, як їй наказали.

— А чого мільціонер побіг до будинку? Тут усякому видно!— накинувся на нього Васько.

— Викаже всіх!— затужила Клавдія, і очі їй від жаху вилзли на лоба.

— Завила!— стукнув кулаком по столі Васько.— Рятуйтеся треба. Ти, Клавдіє, кажи, що надумала?

Клавдія поглянула на свою обручку з діамантом і солоденько, немов розмовляючи про пукерки, проказала:

— Гадючку можна чимось напоїти, щоб вона не кусалася. А спочатку...

— Правильно!— підтвердив Васько.

— А спочатку,— говорила Клавдія,— треба дізнатися, де саме вона лежить!

З планом погодилися, і за хвилину спальня Клавдії перетворилася на костюмерну кімнату.

Змито всю пудру й рум'яна з обличчя, взуто валянки. Здорова хустка, кошик під пахвою — і тітка Клавдія перетворилася на селянку.

Переодягнувшись, Клавдія хоробро вирушила в розвідку. Вона з Васьком дійшла до лікарні і, лишивши його на вулиці, постукала в двері.

Чергова санітарка, що працювала надвечір у лікарні, була дуже схвильована появою селянки, яка, заливаючись слізьми, просила її впустити.

— Пустіть! Я хочу бачити дівчинку... Це, певно, моя онука! Я загубила її під час голоду...

— Заспокойтесь,— сказала санітарка,— скажіть мені докладно, в чім річ.

— Марійко, Марійко!— ридала Клавдія, і головний лікар, що в цей час зайшов до кімнати, був зворушений проявом такого щирого горя.

— Її звуть Марійкою, писали в газеті,— бурмотіла крізь слльози Клавдія.

— Це про неї,— сказав лікар і похитав головою,— то ви гадаєте, що це ваша онука!

— Я хочу глянути на неї!— благала Клавдія.

— Вона дуже хвора,— відповів лікар,— та коли така справа — погляньте, тільки дуже тихо й здалека.

Клавдія витерла слльози й пошкандибала за лікарем. Вона тріумфувала. Комедія вдалася. Клавдія йшла коридором і фіксувала в своїй пам'яті розташування кімнат, все, що потрібно.

Четверта кімната. Пильне око запам'ятало високі вікна і

зовсім близько біля них на білому ліжкові Марійчине обличчя... Заплющені очі... Зав'язана рука.

Вдаючи хвилювання, Клавдія навшпиньках підійшла до ліжка й заглянула в обличчя дівчинці...

Завмер на місці лікар. Зацікавлено дивилася сестра, а Клавдія у ту ж мить безсило розвела руками і сперлася в розпачі на підвіконня.

— Ні, ні — не вона, не вона!

Вона запнула хусткою обличчя, і чергова сестра поспішила до неї. Ніхто не помітив, як з-за кінчика хустки зиркнули у вікно хитрі очиці, майнула у вікні біла хустинка, і Васько, що стояв на порожньому перехресті, відповів на це порухом руки.

Марійка блукала в колі жахливих привидів-снів... Незрозумілі слова злітали з вуст. У неї почалася гарячка, і маленький мозок був на межі божевілля.

Сестра слухала: в уривчастих фразях її маячіння вчувалася ціла повість дитячого горя.

— Катре! — кликала Марійка. — Розбуди маму! Чого вона і досі спить!

Марійка починала тоненько й жалібно плакати.

— Мамцю! Прокинься, мамцю!

Часом Марійці ввижалося, що біля неї лежала мертва мати, і жахливі спогади минулого краями їй серце.

— Мовчи, маленька, мовчи, — казала сестра, — нічого страшного немає, заспокойся!

Але Марійка дивилася на сестру напівбожевільними, неначе скляними очима і, здавалось, бачила не її, а якісь далекі привиди.

— Боюсь, що розум ніколи не повернеться до цієї голівки! — сумно сказав головний лікар, підходячи до ліжка. — Коли б її перенести в те саме знайоме оточення, де вона була, може, щось і вийшло б, але...

Марійка нічого не чула. Їй здавалось, що тисячі вогняних кіл оточили її. І з кожного вогняного кола на Марійку дивилися страшні Клавдіїні очі. Їх погляд, тяжкий і неприємний, наче важкий камінь, давив Марійку. Здавалось, то не очі, а жахливі павуки. Вони стискали її голову волохатими коліщатками, і Марійка кричала:

— А-а!.. Тьотю Клавдіє, не давіть мене! Я все зроблю, все, тільки не давіть!

Лікар поклав їй на голову руку, але вона не заспокоювала-

ся: Надходив вечір, хворим треба було спати, а зойки дівчинки турбували всю палату.

— Дати дівчинці снотворне!— наказав лікар.

Марійка була центром уваги всієї лікарні. Пригода з нею, надрукована в газеті, зацікавила увесь медперсонал. Всім було шкода невідомої дівчинки, всіх цікавила її доля.

Ліки зробили своє діло: Марійка заснула.

А зовсім пізно ввечері ще один відвідувач подзвонив у під'їзді лікарні. Відомий професор ніяково протиграв свої окуляри і запитував про здоров'я малої дівчинки, яку звуть Марійкою.

Марійці було байдуже. Вперше за дві доби вона спала міцним сном.

Що сталося в лікарні

Темної зимової ночі порожньою вулицею їдуть сани. Дрімає візник, дрімає на санях якась пара: чоловік і жінка.

Цокають по бруку копита. І вартовий міліціонер сонно проводжає очима поважну пару, що, видно, повертається з якоїсь вечірки. Сани їдуть майже на край міста і повільно зупиняються на розі. Пара щось говорить з візником і... тихо зникає за рогом.

Темні постаті підкрадаються до одноповерхового великого будинку, круг якого темніє садок,— до білої лікарні.

Спить білий будинок лікарні. Сніговими кучугурами здаються білі подушки. Темніють руді ковдри, мов шматки брудної землі... Забулися тривожним сном хворі: ніч приспала хоч частку страждань. Спить Марійка після ліків, задрімала в лікарській кімнаті й стомлена чергова сестра.

Сон панує у тьмяних коридорах і темних палатах хворих, де коли-не-коли зриваються приглушені і сонні стогони.

Знадвору щось зашаруділо. Чорна постать, в якій з-під башлика було видно самі очі, вийняла шибку і влізла у вікно. Чоловік, скрадаючись, наблизився до Марійчиного ліжка... Яскраве око електричного ліхтарика блиснуло на обличчя непритомної Марійки і, сковзнувши униз, погасло.

Чорна постать витягла з кишені пляшечку й помацки почала біля неї поратись. На підлозі біля ліжка стояли п'ятофлі. Ненароком чоловік спіткнувся об них. Пляшечка випала з рук і з брязкотом розбилася на підлозі.

Захвилювалася чорна постать. Застогнав хтось із хворих. Хвилина вагання — і невідомий чоловік, схопивши Марійку на руки, кинувся з нею до вікна.

Тепер було байдуже, що хтось із хворих зляканим зойком збудив тишу лікарні, що десь у вікні спалахнуло світло — коні несли у темінь вулиці чоловіка й жінку з сонною дівчинкою на руках.

— Що робитимемо з нею?— сердито підила крізь зуби Клавдія.

— Дарма, довго не буде в нас вилежуватись. Білі постелі їй не слатимемо!— сказав Васько.— І сама подохне!

Злодії не встигли отруїти Марійку, і сестра з жахом нюхала неприємну рідину, що вилілася з розбитої пляшки.

...Цокають копита. Їдуть злодії вулицею повз старий одноповерховий будинок. В ньому ще блимає світло: тут робітниця Катря, притулившись біля каганця, жадібно ковтає сторінки книжок, забуваючи про пізню годину, про ніч.

Катря чує тупіт копит.

— Ще рано,— думає вона,— ще їздять! — і перегортає сторінку книжки, що відкриває їй життя підпільників-революціонерів.

— Ти б спала, Катре, вже й на роботу незабаром!— сонно мурмотить її товаришка Шура. Катрі байдуже — вдень ніколи, вдень праця, а вночі вона не може відірватися від книги. Повертається Шура на бік, щоб не заважало світло, і мимоволі виштовхує газету з-під подушки.

— От забудько,— лається нишком Катря, побачивши газету,— і не показала мені, що купила сьогоднішню.— Вона кидає книгу й розгортає «Вісті»...

Раптом Катрині очі широко розкриваються від подиву. Їй в очі впадає слово «Марійка». Катря жадібно ковтає маленьку замітку про злочин. Червоніють щоки... Кров приливає до голови, і дівчина хапає хустку, пальто, щоб відразу ж кинутись на розшуки.

— Це вона! Сестричка! Марійка!

Але ж Катря бачить темні вікна і згадує, що тепер ніч і треба чекати ранку.

Катря сідає на підвіконня. Спогади про сестричку крають їй серце. Вона пригадує село Веселе, батьків, і все здається знову таким близьким і недавнім. Невже це вона, Катря з села Веселого, живе тепер у цьому великому місті, працює на фабриці і вчиться у вечірній школі?

Катрі до болю хочеться знайти маленьку сестричку, з якою вона колись бігала по луках. Знайти б її й повести разом з собою до нового життя. Але від сухої газетної замітки їй сумно і страшно: Марійка поранена, Марійка в лікарні.

Що ж, хай і в лікарні, тільки щоб це була вона — жива, маленька дівчинка з синіми очима!

Ніч минає. Перший гудок прорізує повітря. Катря підводить розпалену від безсоння голову і будить подругу.

— Шуро! Марійка!.. Сестричка! Прийду на роботу пізніше. Збігаю... Не можу!..

І, ледве розтлумачивши Шурі, в чім річ, Катря біжить ще сонними вулицями до лікарні.

Трамвая ще нема, і Катря добрих кілометрів п'ять йде пішки. Лікарня ще зачинена, але Катря дзвонить. Їй одчиняє санітарка.

— Мені треба лікаря!.. Або сестру негайно!— каже вона.

— Зараз прийому немає,— відповідає санітарка, — але як хочете — зайдіть, лікар десь тут, бо в нас, бачите...

Вона впускає Катрю й охоче розповідає:

— Сьогодні до нас уночі злодії вдерлися і дівчинку викрали, струїти, мабуть, спочатку хотіли, та склянку розбили... Хороше таке дівча — Марійкою звали...

— Марійка? — блідне Катря.

— Еге ж — її до нас позавчора привезли, казали, ніби злодії до когось лізли, а вона їх виказати хотіла.

Катря, тремтячи, хапає за руку санітарку.

— Яка вона, розкажіть, я боюся, що це... моя сестричка.

— Ну,— зітхає санітарка,— таке собі дівча... з такими синіми очима... років дев'ять їй... Ага, згадала: на спині цяточка родима,— бачила, як купали вчора...— І раптом бачить, як Катря закриває обличчя руками.

Сходить сонце. Починається день. Невеселий для Катрі день, бо вона знайшла і знову втратила свою сестричку.

Тишко виголошує першу промову

Тишко жив зовсім по-новому. Його захопило життя дитячого колективу. Крім старих справ, Тишко мав тепер тисячі нових і таких цікавих, що йому, здавалося, не вистачало дня.

Ой, як швидко тепер минали дні!.. Крізь сніг і тумани сонце гріло вже веселіше. У праці бігли дні, один за одним — до

весни, бо вона вже не за горами. А Тишкові весна мала принести нові радощі: він, певно, поїде з піонерами до табору!

Тишка прийняли в піонери — товариші одягли йому червоний галстук, ввели до своєї сім'ї.

Він дуже сподобався всім і за кілька днів придбав безліч друзів. Хіба можна було не любити Тишка, коли він приносив до клубу стільки веселощів, що, здавалося, оживав увесь клуб!

Найбільш полюбив Тишка «старик» Сашко. Він з першого ж дня розповів новому другові про безліч дрібних, але важливих завдань, які мусив виконувати кожний порядний піонер. Тишко читав і перечитував пам'ятку піонера, і все в ній хлопчикові було до вподоби.

По-перше, піонер мусив учитися, щоб, ставши дорослим, допомагати будувати новий світ, і Тишко тепер не розлучався з книжкою — восени він знову мав вступити до школи.

Сподобалося Тишкові і те місце в пам'ятці, де було сказано, що піонерові треба рости метким і міцним, щоб завжди бути готовим стати в лави проти ворогів молоді Радянської країни. І Тишко став завзятим членом фізкультурного гуртка. Хлопці відразу побачили, що йому фізкультура не першина!..

«...Піонер мусить бути дисциплінованим... Треба так розподілити день, щоб кожна година не пропадала марно...» — і Тишко поважно написав розклад дня й повісив його над своїм ліжком. Розкладу, звичайно, поки що не додержувався, але одне те, що він висів на стіні, говорило про серйозні Тишкові наміри.

А що вже до того, що піонер має бути охайним, це було Тишкові найлегше, бо він і так любив, коли в хаті чисто. Оповістав матері, що про чистоту тепер дбатиме він.

— Ой ти, мій вигаднику, — казала Тишкові мати, слухаючи його захоплені розповіді про піонерів. — Був з твого тата добрий робітник, ну, а ти ким бути збираєшся?

— Добрим піонером, мамо, — відповів Тишко, — а виросту — льотчиком. Або, знаєш, іще краще: я літаки будуватиму на заводі.

Глянула на нього Ганна Василівна і... всміхнулась молодю усмішкою:

— Добре, синку! Іди до сонечка... до науки. А Радянській владі добре прислужись!

Ще веселіше стало Тишкові. Вибіг він на вулицю (до клубу саме збирався) і відчув себе справжнім воякою. Глянув на

небо — сонце йому недалекою весною всміхнулося, піонерським табором, що про нього вчора Сашко розповідав:

— Ми ще й у похід підемо, і в дорозі багато чого зробимо!

І раптом почув Тишко те, що він любив найбільше з гамору міської вулиці: зовсім низько над ним пролітав літак. Музикою загудів пропелер. Розкинулися широкі крила, потонули у потоках сонця.

І Тишкове маленьке серце затремтіло від радості життя, від того, що далекою весною дихав день, що так цікаво стати піонером, іти будувати свого першого літака.

Так, сьогодні Тишко йшов на авіаційний гурток слухати першу лекцію.

У клубі було тепло, — дістали дров, — і чисто: чергові прибрали якнайкраще й завітчали прапорцями та малюнками літаків новий куток. І юнак з палкими очима й руським волоссям, що прийшов із товариства авіації, показав дітям модель літака.

Цього дня юні ленінці клубу «Червоний Жовтень» оголосили себе друзями Авіахіму й почали робити свої перші моделі.

Весело забігав олівець на папері, креслячи лінії майбутнього аероплана. Столярний цех оновив свої інструменти, готуючись будувати літаки.

На піонерських зборах Зоя — вожата загону — говорила:

— Є багато дітей, що ростуть у темряві, у нещастті. І навіть, хто такий Ленін, не знають. Ми не хочемо, щоб вони вирости безпритульними, чи злодіями, чи ворогами Леніна...

Тоді щось пригадав Тишко, і закортіло йому й собі слово сказати. Так закортіло, що аж вуха запалали і в роті пересохло, а було дуже страшно, бо ніколи він на зборах не виступав.

— Сашко! — зашепотів Тишко «старому». — Я щось хочу сказати.

— Ну, то кажи, — відповів той і одразу крикнув голові: — Тишкові слово дайте!

Отак Тишко вийшов з першою промовою. Обличчя йому почервоніло, бо очі всіх на нього звернулися. Язик прилип до піднебіння, немов його клеєм змастили.

— Чого ж ти? — штовхнув його Сашко.

Тоді Тишко набрався духу.

— Я щодо нових членів, — сказав він. — Так от, дівчинка є — Марійкою звать. Сирітка вона, і одна тітка з ідальби її у приймій взяла... Каже: живи за дитину, а сама її робити, як наймичку, примушує... Їсти не дає і на холоді цукерками після

роботи торгувати посилає... А як не принесе Марійка грошей— б'є її тітка — синяки з яйце завбільшки... Так треба нам цю дівчинку до піонерів прийняти!

Зацікавилися діти. Загомоніли, як бджоли у вулику.

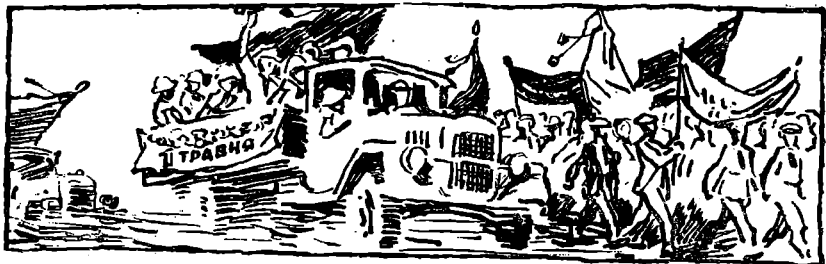
— Де вона?.. Не дозволимо бити! До нас її! Ми будемо боронити.

Зоя докладно розпитала Тишка і заявила:

— Не тільки в піонери її треба записати; до комісії охорони дітей звернутись — хай про все дізнаються. Не мають права дітей експлуатувати!

І одностайно ухвалив піонерський загін: другого ж дня піти до страшної тітки Клавдії і Марійку привести в клуб.

...Весело біг Тишко додому. Уявляв собі, як розлютується жаба Клавдія! Та тепер не було чого боятись.

Ч А С Т И Н А П' Я Т А

НАПРОВЕСНІ

У підвалі

Марійку привезли до злочинського «штабу» — до якогось підвалу у руїнах старого будинку. Кинули в куток, на брудну рогожу, і, здається, забули про дівчинку.

В «штабі» було невесело. Злочинці зазнавали невдачу за невдачею. Піклуватися про дівча, яке, на думку Клавдії, «забуло вмерти», ніхто не хотів. Газетне ж повідомлення натякало на те, що це «щеня», певно, виказало їх мільціонерові. Щоправда, діло загинуло б і без цього, бо в будинку не спали і професор мав міцного помічника із зброєю... Та ще цей проклятий ворон! Коли Кру в темряві сполохано каркнув Васькові над вухом, це злякало його більше, ніж сто чортів із зброєю! Васько відсахнувся і з гуркотом упав на столик, з того й почалося. Але ж він ладен був звинуватити у невдачі саму тільки Марійку.

П'яного Фільку тієї ночі не взяли «на роботу». Він знав, що з нападом не пощастило, що Марійку поранено, але ж не

знав про останні події й про те, що дівча засуджено на повільне вмирання.

— Марічко! — радісно скрикнув Філька, прийшовши одного вечора до «штабу». — Ти вже видужуєш?

Але Марійка мовчала. Васько, тепло одягнений, сидів, як сич, наготові. Він їхав сьогодні до передмістя, бо вишукав собі там якесь «діло». Марійка не озивалася, і Філька вирішив, що вона спить.

Обережно він схилювся до дитини і, побачивши, що вона лежить майже на голій долівці, заметушився, підтикаючи під неї рогожі. В півтемряві він почув важке хрипке дихання і, засвітивши сірника, побачив бліде як смерть обличчя з широко розплющеними очима. Величезні зіниці дивилися поглядом божевільної.

— Марійко! — злякано прошепотів Філька. — Ти дуже хвора? Тобі болить?

Марійка не відповідала. Вона тільки застогнала й повернулася на бік. Філька й досі нічого не розумів, він розгублено засопів і сказав:

— Ти сердишся, дитинко, їй-бо, я не винен!

І раптом Марійка відповіла. Але її слова були для Фільки чудні й незрозумілі:

— Не займай її, Докійко, вона хороша!

— Філька ворожить з малою! — сказав презирливо Васько. — Обоє ви вмерти забули, нікчеми! — І він зі злістю одкусив кінчик своєї цигарки. — Я сьогодні тут ночувати не буду, а ти дивись, тільки кому ляпнеш, що дівча у нас, відразу тебе кінчимо.

Філька розгублено кинувся до Васька.

— Так як же... Хворе воно!.. Холодно йому! — заметушився він.

Та Васько мовчки показав йому кулак і вийшов з підвалу. Похитнувся услід од вітру зляканий язик каганця. Залізна пічка давно не топилася.

Філька згадав про це, поглянувши на воскові скорчені ручки хворої.

— Палива! — гарячково кинувся він. Тільки тепер він відчув, як у підвалі холодно.

Палива — дров — не було... Але в кутку він побачив ящика, що в ньому ховали різне старе манаття.

Хвилина — і Фільчині руки гарячково викинули звідти весь мотлох. Зацюкала сокира, й за мить піч запалала.

Філька обережно взяв Марійку на руки — вона була легенька, як пір'ячко, — й пересів з нею до вогню.

— Я ось нагрію чаю, мале, — ніжно сказав він, ставлячи в піч казанка, — буде тепло, й тобі полегшає.

На хвилину щось подібне до іскри свідомості промайнуло в байдужих Марійчиних очах. Холодні дитячі рученята заховаляся під Фільчине обшарпане пальто, і голівка притулилася йому до грудей.

І від цього дотику у Фільки заболіло серце непереможним тужливим болем. Схотілося закричати на весь порожній підвал. За одну хвилину від дотику замученої напівмертвої дитини Філька гостро зрозумів потворність свого життя. І спогади про щось інше, близьке і ніжне, розбудили його приспану свідомість...

Ні, ні, Філька не завжди був таким, як зараз! Колись Фільчина чуприна не звисала, як тепер, сивою брудною вовною! Над задерикуватим кирпатим носом гордо закручувалися кучері, а карі очі переливались насмішкуватим веселим вогником.

І в нього була колись родина, і дружина, і діти... І праця, чесна праця...

Язики полум'я весело танцювали в печі. Здавалось, вони глумилися з роздуму цього брудного розхристаного чоловіка з смішним обличчям п'янички. Вони підтанцювували, закручували хвостики, лягали й знову підстрибували.

Як це сталося?.. Спізнався з поганими людьми, з п'яницями, злодіями. І сам став злодюжкою, втратив усе: честь, родину... А все через свою м'яку, безвольну вдачу... Філька безжально картав себе.

Це ж він, брудна ганчірка, привів оте нещасне дівчатко до злодіського кубла, до Клавдії. Це ж він за чарку горілки чийсь чужу дитину, сестру, доньку віддав у хижі пазури душоубів...

Філька скип'ятив воду, знайшов десь шматочок цукру і, накришивши в чашку хліба, нагодував байдуже хворе дівча. Вогонь у печі погасав, з усіх кутків повзли вогкість і холод. А далі були ніч та пуста.

— Що робити, дитинко, що робити? — безпорадно белькотів Філька, колихаючи на руках Марійку.

Йому впала в око перев'язана рука. Марійка була поранена, а в нього навіть не було чим змінити перев'язку.

— Що робити? — вдєсате запитував сам себе Філька.

«Рятувати! Лікаря! Людей!» — десь озвалось на дні затур-

каної свідомості, в уяві підводилася страшна постать Васька й лякала безвольного Фільку.

...Востаннє спалахнувши, погасли в печі язики полум'я. Ніч огорнула підвал. Філька плакав, але вперше за десять років плакав не п'яними, а справжніми сльозами.

Літак оживає

Крила. Тендітні й ніжні крила. Граційне тонке тіло. І живий пропелер — серце птаха.

... Машинне серце оживає, б'ється. Сонце золотить блискучу поверхню крил. Літак здіймається вгору... Летить... Хмари розступаються перед його гордим льотом, сполохані птахи утікають від нього геть.

Шлях літакові!.. Ой, як б'ється серце! Навіть дихати важко! Але ж це від захвату, від насолоди. Пропелер гуде найкращою в світі музикою. Він просто співає, та так співає, як ніхто в світі не може.

Це пісня про весну, далекі простори, вкриті квітами, про повітря, таке пахуче, як солодкий мед...

— Ха-ха-ха! У тебе зараз очі зовсім як у того великого баранця, що нам показували, коли ми ходили на екскурсію до ферми!

Так сміється гостроноса піонерка Оля, стаючи перед Тишком, що з крилами моделі полинув у мрії. Засміялась Оля, і зникли мрії. Засміялася — нема літака, весни, неба... Але ж у Тишка в руках ці чудові тендітні крила, і його серце підстрибує.

— Незабаром буде готова моя модель!

— Ха-ха-ха,— сміялася Оля,— та ти ж її тільки почав!

Але хіба могло бути слово «не можна» для Тишкового завзяття: за кілька днів Тишко перегнав у гуртку всіх.

Оля сміялася даремно. За тиждень хлопець міг кінчити модель. Тепер він уже не квапився — склав свої інструменти і звернувся до вожатої:

— Так підемо?

Вони збиралися сьогодні до авіаклубу. Там, у дворі, в ангарі стояв справжній зразковий літак, і вони йшли його оглянути.

Діти одяглися й вийшли на вулицю. День був похмурий, дув вогкий вітер, провісник тепла. На великому майдані Тиш-

ка охопив протяг, і хлопець підняв комір пальта аж під самий ніс.

Тишко не бачив, що на нього з тротуару пильно подивилися підсліщуваті очі в окулярах, і той самий дядя-ласун, що купував у нього цигарки, а в Марійки цукерки, кинувся Тишкові навздогін.

— Хло-о-пчику!

Задзеленчав трамвай. Перетяв йому шлях.

Підстрибуючи, махаючи ціпком, професор пробіг під самим носом трамвая.

— Хлопчику, де живе дівчинка, що я тебе з нею...

«Бачив»,— проковтнув останнє слово професор. Йому рішуче не щастило. Перед самісіньким носом відокремив його від дітей автобус. «Дядя-ласун» спіткнувся і впав.

Бідний професор! Він дуже забив ногу і не міг іти. Зібралася юрба. Хтось промовив ім'я відомого професора. Йому обережно витерли пальто, наділи шапку, посумували над розбитими окулярами й на візникові повезли додому.

Так професор загубив Тишка, і не довелося йому розпитати про Марійку.

Вчора йому телефоном повідомили, що дівчинка зникла з лікарні. Упізнавши Тишка, зрадів професор, що, може, це хлоп'я розплутає клубок незрозумілих подій, які останнім часом вдерлися в його розмірене життя.

Але Тишко нічого не почув. Вітер одніс далеко недокінчену професорову фразу. За хвилину діти вже входили до приміщення авіаклубу.

Величезний зал. Гострозоре око Леніна над естрадою. А на стінах креслення, малюнки найрізноманітніших літаків. У шафі моделі.

Інструктор, що зустрів дитячу екскурсію, почав пояснювати. Минуло чверть, може, півгодини, і... захоплений Тишко опинився в дворі клубу перед велетенською справжньою машиною.

— О!— тільки й міг промовити він у захваті. Він вперше близько побачив літак.— Я б на ньому і день і ніч літав!

Цей захоплений вигук викликав посмішку молодого хлопця в шкіряній куртці, що стояв біля літака.

Він підійшов до Тишка і, усміхаючись жвагими очима, спитав:

— Так дуже політати хочеш?..

— О!— тільки й промовив Тишко.— Як ви навчилися?

— А так,— відповів льотчик.— На заводі монтером працюю.

А сюди ходив, учився і от... Приходить у неділю о десятій, покатаю.

Так пощастило Тишкові! Він, увесь червоний від захвату, заховав у кишеню талісман: адресу аеродрому, записану льотчиком на папірці.

Діти оглянули літак і вирушили додому. На розі всі спинилися, щоб розійтися додому, аж раптом Тишко пригадав:

— А Марійка?

— До Марійки! До Марійки!— загули всі.

Запитали Тишка, де вона живе, і виявилось, що це недалеко від Сашка; п'ятеро піонерів вирушили «в гості» до тьоті Клавдії.

Тишко йшов на чолі гурту й сам собі всміхався, пригадуючи війну Клавдії з щурами. Йому навіть соромно було про це згадати... Ну, навіщо він оте зробив? Просто наче маленький! Тепер Тишко йде з хоробрими друзями, і з Клавдією можна буде розмовляти інакше.

Ось і будинок. Увійшли. Ідальня мала зовсім злидений вигляд. У ній наче стало ще брудніше. Двоє якихось відвідувачів сумно шкрябали ножами по тарілках.

Тьотя Клавдія з перев'язаною щокою підвелася назустріч дітям. Вона змарніла і втратила свою поважність.

Раптом вона почервоніла від гніву, впізнавши Тишка, та не встигла й слова промовити, як Сашко виступив наперед:

— У вас працює дівчинка, на ім'я Марійка. Ми хочемо, щоб ви її відпустили до піонерів...

— Що, як?— звіяковіла Клавдія.

Тишко помітив її розгубленість, помітив, як злякано забігали її очі.

— Де Марійка?— скрикнув він.

Але Клавдія вже опанувала себе. Вона презирливо закопилила губу й заявила:

— Я її відрядила додому, до сестри на село.

— Неправда!— сказав Тишко.

— Можете покликати її, коли не вірите, — процідила Клавдія.

Тишко швидко озирнувся навкруги. Хвилину, й вони з Сашком опинилися в кухні. Там було тихо. Ніщо не нагадувало про дівча. На лежанці спав кіт. Але Сашко раптом підняв носа і, понюхавши повітря, швиденько оглянув усе на плиті.

— Ви що ж, обшукувати мене прийшли, чи що, — визвірилася Клавдія, — апу зараз же геть звідси!

— Ану, тихше, громадяночко,— гримнув на неї Сашко, виходячи з їдальні.

І, йдучи по вулиці, усміхнувся на Клавдіїну лайку:

— Поплаче вона від нас!

— А що?— зацікавився Тишко, що було вже зовсім сумно похнюпив носа, не знайшовши Марійки.

— А те, що я викличу комісію — є такі комісії, і їдальню обов'язково зачинять,— поважно заявив Сашко— Я придивився, чим вона людей годує і який там бруд!

Філька бунтує

Теплий вогкий вітер дихав далекою весною. На розі великого майдану прозоро дзвеніли трамваї, і голубі іскри на їх дротах спалахували фейерверками. Хрокали, пролітаючи, автомашины, газетчики дзвінко викрикували новини дня.

Місто пульсувало бадьорим темпом щовечірнього життя. В одному з кінотеатрів, тісно притулившись один до одного, сиділи двоє хлоп'ят — Сашко й Тишко — і дивилися кінокартину.

Картина була закордонна. В родині відомого інженера зникла дівчинка. Її вкрали злодії й заховали у підвалі.

— От брешуть,— скептично зауважив Сашко.— Тепер такого не буває.

— Так це вони навмисне чи справді?— наївно питав Тишко.

Дівча на екрані нагадало Тишкові Марійку. Не можна сказати, щоб він був задоволений з учорапніх відвідин Клавдії. Розгублений вигляд старої «жаби» йому дуже не сподобався. Щоб Клавдія була така добра й відрядила Марійку до сестри?!

— Треба дізнатись,— зашепотів він.

— Що?— запитав Сашко.

Але Тишко не відповів. Картина знову понесла його думки геть від дійсності, примусила забути про все, навіть про Марійку. Хоч він і розумів: все те, що діялося на екрані, було таки «навмисне»...

Хіба знав Тишко цього вечора, сидячи в півтемному залі кіно, що подібне до цієї картини відбувалося справді в одному з підвалів міста? І що його подруга, маленька Марійка, справді була героїнею, тільки не в кінофільмі, а в житті?

Того вечора в підвалі було дуже весело. Злодії повернулися

з передмістя з добрим «заробітком», і навіть шановна Клавдія Іванівна прийшла навідати своїх друзів.

— Ще лежить?— запитала вона, показуючи в куток на Марійку.

— Живуча, як кішка!— відповів Васько.— Мабуть, отой чорт із нею панькався...

І він сердито показав головою на Фільку.

Філька мовчав. Він сидів нерухомо. Сидів ніч, день і знову ніч. А може, йому тільки здавалося, що минуло багато днів з того часу, як він почав ходити біля хворої Марійки. Філька мовчав, бо за ці дні він знову пережив у спогадах все своє життя. Мовчав, бо в серці його зростала шалена ненависть і огида до всієї злодійської компанії, що кілька років мала його за прихвосня.

Але ж злодіям сьогодні було весело, й вони мали намір покепкувати з свого блазня...

— Мені здається, Філько, що ти, доживши до старості, не знав, ким тобі треба бути,— глумилася Клавдія,— у притулку б тобі мужичат глядіти...

— Більше нічого тобі не лишилося,— додав єхидно Васько.

— Це ти привів оце паскудне щеня!— визвірилась Клавдія.— А тепер тремти через тебе. Вчора якісь жевжики приходили розпитувати про неї. Насилу відбрехала, що вона поїхала на село.

— Як? Що?— захвилювався Васько.

Піонерська «ревізія» дуже його занепокоїла. Ні, ця дівчинка могла їх усіх занастити. Адже вона не вмирала, хоч і була не при собі, але хто міг гарантувати, що розум не повернеться до неї разом із здоров'ям?

— Гей ти, йолопе,— заявив Фільці Васько,— ти що, справді думаєш нам у колеса кілки стромляти? Чи покинеш ти з нею панькатись, кажи? Чи ти її виходити гадаєш?

Васько підступив до Фільки і вп'явся йому в плече залізною рукою.

— А-а-а,— застогнала Марійка.

Каштанові кучері збилися у повсть. Сині смуги під очима зробили очі чорними вуглинами. А крізь пов'язку проступила яскрава червона пляма.

В затурканому Фільці закипів шалений гнів. У згаслих, змутнілих від пияцтва очах раптом спалахнули іскри. Почервоніло обличчя і...

— Годі!— крикнув Філька, з силою відштовхнувши Васька. «Смирний» смішний Філька! Хіба це був він? Від здивування Васько навіть не відповів йому на удар. А Клавдія аж прикипіла на місці.

— Я не дозволю, щоб дівча вмерло в цій вогкій ямі! Його треба одвезти до лікарні або віддати кудись добрим людям. Довго вам, душогубам, мовчав, а тепер амба!

— Ти справді здурів?— насилу вимовив Васько.— Сам у тюрму хочеш, та й нас... разом...

— Плювати мені на вас!— заявив Філька.— Дитини згубити не дам. Умре — однаково вас викажу.

Васько отямився. Щелепи його заворушилися, як у дико-го звіра, що от-от стрибне на здобич. Він кинувся на Фільку й почав його бити.

— А-а-а!— завищала Клавдія.

Філька був фізично слабший за Васька, але обурення додало йому сил. Билися довго. Та от Васько ніби почав піддаватися.

Ще одне зусилля — і від влучного удару він полетів на землю. Заголосила Клавдія, а Філька з роздряпаним, закривавленим обличчям спокійно підійшов до Марійки, закутав її в лахміття і рушив до виходу.

Але йому не пощастило. Васько, напруживши сили, підвівся й, намацавши під стіною цеглину, з страшною силою жбурнув її в голову Фільці.

Філька звалився додолу, а Марійка, випроставшись з лахміття, звелася на ноги і, зробивши кілька кроків, промовила:

— Діду Антоне! Чого в нас гасне каганець?

І такий страшний був у тиші чорного підвалу дитячий голос і воскові тоненькі руки, що навіть Васько не промовив ані слова.

— Вона вмирає!— радісно прошепотіла Клавдія.

Марійка, хитаючись, зробила ще кілька кроків і важко впала на землю.

— Хай лежить,— сказала Васькові Клавдія,— ходім до мене. Я приготувала вечерю. Тільки замкни того гада!

Філька лежав нерухомо. Клавдія з Васьком вийшли з підвалу, і тяжкий засув на дверях замкнув Марійку та її невдалого рятівника у злодійському лігві.

К л а в д і ї н к л о п і т

Коли вранці Клавдія прокинулася після п'ятихвилин, вона відчула, що їй щось дуже непокоїть. Що саме — відразу вона не могла пригадати, але це «щось» шкребло, немов надокучлива миша.

Повна купа сміття, брудні тарілки на столі навели її на спогад: «Це ж прокляте дівча, яке прибирало тут, лежить тепер у підвалі й заважає спокійно жити...»

У зовсім поганому настрої Клавдія взулася й почала поратись по господарству. Наготувавши для своїх «студентів» свіданок, що був придатний, мабуть, на їжу тільки поросяттам, Клавдія відчинила їдальню, сіла за буфетом і почала ворожити.

Який жах! Їй виходив винувий туз, та ще й стрілою вниз. Клавдія почала гарячково викидати карти, щоб він якось одійшов, і раптом відчула, що на неї хтось пильно дивиться. Вранішня миша неспокою зашкребла дужче.

Клавдія озирнулася: на дверях їдальні стояв отой проклятутий хлопчисько, що напустив колись на неї щурів, а недавно знову приходив з піонерами.

— А скажіть мені, громадянко, — почав Тишко, — як Марійчине прізвище і як точно її село називається?

— А звідки я знаю! — розсердилася Клавдія.

— Оце-то так! — засміявся Тишко. — Небоги своєї та й не знаєте!

— Ніяка вона мені не небога, — заплуталася Клавдія, — пригодувала її, та й тільки!

— Ви мені страшенно не подобається, — східно заявив Тишко, — ви одним одне говорите, а другим — інше! Ми й до вас ще докопаємось...

Тут Клавдіїна злість перейшла всякі межі, бо Тишко говорив, ніби прокурор, а до того ще й на рукав йому виліз ненависний щур, повів у повітрі носиком і спокійно почав умиватись. Невідомо, чим би все скінчилось, але в цю хвилину до їдальні зайшло кілька відвідувачів, а серед них якийсь чоловік з портфелем і міліціонер.

Клавдія зблідла, а Тишко, як їй здалося, східно посміхнувся.

— Дозвольте, громадянко, оглянути вашу кухню, — сказав чоловік з портфелем. — Я від санітарної комісії...

Їдальня попливла Клавдії в очах. Їй зробилося холодно, а потім гаряче.

Комісія попростувала до кухні. А Тишко вийшов з їдальні: він знав, що комісію викликали його друзі. Тепер Клавдія матиме добрий клопіт!

— Так їй і треба!— радів Тишко. Сьогодні в Тишка був знаменний день: льотчик призначив йому побачення на аеродромі, і Тишко поспішав.

День дихав близькою весною. Коли Тишко проходив поза Клавдіїн будинок, йому на ніс упала крапля з льодової бурульки, а потім і сама вона, не витримавши сонячних променів, упала на панель. Упала й розсипалась блискітками-самоцвітами.

У дворі школи розтала снігова баба. Випали очі-вуглинка, зник ніс... Поглянув Тишко і всміхнувся. Зупинився трамвай, і Тишко, поважно взявши квитка, поїхав до аеродрому.

Розшарілий від хвилювання, Тишко опинився на аеродромі. Мов крізь сон, почув привітні слова льотчика:

— Так не боїшся?

Ні, Тишко не боявся. Сонячна далечінь кликала його в свої обійми. Його мрії, дитячі мрії, мали сьогодні здійснитись.

Та спочатку Тишко був розчарований з того, що його посадили в кабінку, а не біля льотчика, як мріялось. Це трошки скидалося на звичайнісінький поїзд.

Але ж загудів пропелер. Тишко побачив у віконечко, як почала відпливати, тікати з очей земля. Далі, далі... Попливли будівлі, дороги, і будинки почали здаватись маленькими, наче картонними.

Літак набрав висоту, і люди перетворились на мурашок, автобуси — на жучків, вулиці — на вузькі стежечки. Смішною комашкою поплазував трамвай. Літак здіймався над містом, і воно все більше скидалося на географічну карту.

Ось минули хвилини, а Тишкові перед очима відкрилися ромби та квадрати, а далі місто почало скидатись на величезну заводну іграшку...

Потім пролетіло й місто. Його заступили рівні квадрати поля. Тишко побачив: уже йшла весна, бо свіги тільки подекуди білили на чорній ріллі.

Літак гордо мчав уперед. Тишко знав: згадка про це лишиться на все життя, і він будуватиме ці чарівні птахи-літаки!

«Вступайте до Авіахіму! Країні потрібні літаки!»— так закликали авіахімівські листівки, падаючи з літака. Листівки летіли в повітрі, мов білі голубки, й падали на панелі.

Один з таких голубів зачепив по носі Клавдію, яка розгублено стояла на порозі їдальні, випровадивши комісію.

— Літають,— злісно сказала Клавдія,— щоб їм поперевертатись.

Клавдія була зла на цілий світ. Вона відчула, що її їдальня загинула. Замість масла, виявили старе сало. Смердюче м'ясо... Брудну воду для посуду... Протокол — і ясно, що їдальню закриють.

Клавдія ввійшла до порожньої кімнати й залилась гіркими сльозами. Як вона ненавиділа весь новий радянський лад і все теперішнє життя! Клавдія згадувала чоловіка, своїх покоївок, яких вона колола шпильками за те, що на хвилину пізніше подавали їй каву, згадувала блискучі чоловікові погони і свої діаманти.

Клавдія плакала злими, безпадійними сльозами, як не плакала вже кілька років, і раптом побачила щось страшне: на столі сидів огидний білий щур і спокійно доїдав рештки сніданку.

Він зліз тоді з Тишкового рукава, а схвильований Тишко так і забув про нього.

— А-а!— закричала Клавдія. Вона підбігла до дверей і почала кликати свого kota:— Кицю! Кицю, киценьки!..

І бідний, переляканий Гаррі побачив перед собою страховище — величезного чорного kota. Кіт люто кинувся на Гаррі.

Ще ніколи підлога Клавдіїної кухні не бачила такого завзятого герцю. Кіт кидався на щура і запускав у нього свої пазури, але зуби Гаррі, наче пилки, впивалися котові в хребет, кривавили морду.

Затаївши подих, Клавдія дивилася на цю боротьбу. Їй здавалося, що в маленькому Тишковому щурі до неї прийшли всі нещастя.

Бідний Гаррі змагався героїчно, але мусив відступати. Він помітив закуток, у ньому шпаринку. З відчаєм звиринка кинулася туди. За шпаринкою була нора, там колись жили щури, доки їх не отруїла Клавдія. Гаррі врятувався.

Даремно розлютований невдачею Чорний шкріб лапами. Даремно Клавдія стромляла туди дрючка — Гаррі сидів у темній норі й зализував свої рани.

...А тим часом Тишко, повертаючись з аеродрому, згадав про свого улюбленця й стурбовано кинувся назад до Клавдіїного будинку. Але даремно він стукав у двері. Йому ніхто не відчиняв. Тишко повернувся додому без Гаррі, і це зіпсувало йому настрій.

Весна позначилася в підвалі тим, що туди звідкись потекла вода, і все змокрило, стало ще бруднішим. Цілу добу просидів Філька з Марійкою в мокрій норі, а наступного ранку в розпачі кинувся до дверей і почав люто гатити цеглиною. Шалений порив гніву додав Фільці сили: він висадив двері.

...Філька примружив очі. Сонце блиснуло йому в обличчя.

За спиною в нього, в підвалі, застогнала Марійка. Треба було діяти.

Філька кинувся і взяв Марійку на руки.

Куди йти? Фільці не було чого вибирати. Клавдія відповідала за життя цієї дитини. Клавдія мала не підвал, а цілий будинок з гарячою піччю і мусила їх прийняти.

Філька пішов до їдальні. Люди звертали на нього увагу і розступалися перед страшним змученим обличчям.

— Он батько несе хвору дитину!— казали жінки.

Він так рішуче постукав, що Клавдія аж очам своїм не повірила, побачивши Фільку. Він ніс на руках Марійку і, не промовивши ні слова, почвалав до кухні.

Тут тільки Клавдія отямилась і накинулася на Фільку:

— Ти що, здурів?

— Коли ти до мене чіплятимешся, то навряд чи тобі буде добре,— спокійно сказав Філька.— В підвалі вогко й холодно — дівчинка там умре, і я гадаю, що краще вона перебуде в тебе, ніж де-небудь в іншому місці.

І такий був у нього незвичний вигляд, що сердита Клавдія не знала, як з ним розмовляти. Вона бачила — Філька готовий на все.

Тоді Клавдія сіла біля печі і... знов заплакала. Вона була зовсім нещасна. Комісія зачинала їдальню. Потім прийшли з житлового відділу й сказали, що, поскільки будинок невідремонтований, в неї можуть його відібрати. З усіх боків її оточували самі неприємності.

І раптом у віконце вона помітила неважного Тишка, що з Сашком і дівчинкою Олею переходив вулицю, простуючи до їдальні. Похололими руками Клавдія спустила фіранку.

— Забери дівча подалі — туди за завіску!— зашепотіла вона Фільці. І такий у неї був переляканий вигляд, що Філька презирливо посміхнувся. Він знав, що Клавдія була у нього в руках.

Але ж за завіскою було справжнє ліжко, і Філька одніс дів-

ча туди. Ніколи їй не снилося Марійці, що вона буде спати на ліжку самої тьоті Клавдії.

Діти, підійшовши до їдальні, почали стукати. Тишко аж побив кулаки: ніхто не відчиняв.

— Тіточка, мабуть, кудись виїхала!— вирішив Сашко.

-- Ховається просто, стара жаба! Певне, мого Гаррі забила,— сказав розлючений Тишко,— ну, стривай же, я завтра цілий день отут біля їдальні просиджу, а тебе спіймаю!

— Знаєш що,— порадила Оля,— підемо все ж таки закінчувати з моделями. А потім добре обміркуємо, як за Клавдією простежити!..

З Ольжиною пропозицією згодились. Діти пішли до Сашка, щоб з його балкона випробувати перед змаганням Тишкову модель.

Тишко ніколи не був у Сашка і дуже здивувався, що будинок, де він жив, стояв зовсім недалеко від знаменитої їдальні. Сашко жив із своєю матір'ю-вчителькою на четвертому поверсі.

— Мамочко, у насвиліт! Ми відчиняємо балкон!

Сашко протер окуляри й знову оглянув Тишкового літака, немов бачив його вперше. Він пишався витвором свого друга, хоч сам моделей літаків не робив.

— Я більше люблю те, що по землі ходить,— казав він,— я і так сліпий, а що з літака побачу — бліх якихось? А почну придивлятися, про кермо забуду і зверну собі шию!

— Он і їдальня!— вказав Тишко Сашкові, вийшовши на балкон і оглядаючи місцевість.— Треба прикинути, куди впаде модель.

Хлопці ще раз обдивилися літака, а Олю послали на вулицю на те місце, де він мусив упасти.

Для такого урочистого випадку Сашко десь дістав бінокля й озброївся ним.

Закрутився, замиготів пропелер. Модель, наче справжній літак, красивим льотом полинула над будинками.

— Ур-ра!— закричав Тишко.

— Ти переможеш у змаганні,— застрибав «старик», втрапивши свою поважність.

Та раптом Сашко, не одриваючи від очей бінокля, закричав:

— Пролетів мимо Олі. Пролетів. Упав. Ні, зачепився, повис на дереві. На дереві!

Тишко захвилювався: його літак побив рекорд — він про-

летів ще далі, ніж передбачалося, але ж упав на дерево біля Клавдійного будинку!

За хвилину Тишко був біля їдальні. Але він, турбуючись за свого «птаха», наказав дітям не йти за ним, щоб не привернути уваги клятої тітки.

Це була ще одна нагода, щоб постежити за Клавдією. Тишко підійшов до їдальні — віконниці були щільно зачинені, і ніщо не говорило за те, що там хтось є. Тишко постояв хвилину й подерся на дерево по свого «птаха».

Ось він! Обережно визволивши модель з гілля, Тишко подивився згори на будинок Клавдії. Просто під ним був дах будинку, вірніше, частина даху з круглим віконечком. Шибки у віконечку були розбиті.

— От звідки можна простежити! — сказав собі Тишко.

Він пригадав, що Марійка якось казала, ніби у них є горище. А звідти хід у сні. На горищі тому, за словами Марійки, Клавдія щось ховає, а інколи там і люди якісь ночують... Може, вона замкнула туди Марійку?

Коли він зліз з дерева, у нього вже був готовий план.

— Відразу розвідку призначайте. З дерева на дах можна вилізти, а звідти все видно: і хто йде, і хто виходить. А потім і горище обстежимо... Клавдія — в наших руках!

— А не страшно?.. — тоненько запитала Оля.

— Кому страшно, той не піде, — сказав жорстко Тишко. — Я щось про дівчат-розвідниць не чув...

— А що?.. Я просто подумала: там щури є, — похопилась Оля.

— Щури! — презирливо усміхнувся Тишко. — Там кіт є, боюся, що він Гаррі з'їв. Та й коли я... Я з щурами приятелюю. Розподілили розвідку по годинах — кожному вартувати три години.

Вночі мав вартувати Тишко і ще один хлопець, Яшко. Яшко хотів стати військовим і тому зрадив нагоді показати свою хоробрість.

Надійшов вечір, і Тишко зібрався на варту. Оля, яка стояла три години, доповіла, що нічого підозрілого не помітила. «Ворог» не виходив з хати. Приходив якийсь дядько, стукав, питав, чи не знає вона, чому зачинено їдальню. Оля сказала, що не знає. На тому розвідка й скінчилася.

Річ у тому, що о восьмій годині вечора, коли настала Тишкова черга заступити варту, прийшов Яшко і заявив, що,

по-перше, він теж буде нести разом нічну варту, по-друге, що тут обов'язково потрібен військовий телефон.

Тут він вийняв з кишені дві коробочки, з'єднані довжелезним, намотаним на котушку шпагатом.

Тишко був розчарований — теж телефон! Але Яшко заспокоїв його — з будинку до льоху по ньому перемовлялися, то добре чути, голос так і гуде, як у телефонному дроті...

Хлоп'ята дуже хвилювалися, коли почали встановлювати польовий телефон. Одну коробочку прив'язали внизу до дерева, другу з мотузкою протягли аж на дерево, потім на дах до віконечка з горища.

Хоч як тихо тупцями, а, певно, чути було, бо раптом унизу грюкнули двері і грубий голос закричав: «Хто там ходить?» Хлопці так і прикипіли на місці.

— Вона... Клавдія!.. — прошепотів Тишко.

Хтось постояв у дворі й подався знов до хати. Все затихло. Хлопці помінялися місцями: Яшко поліз униз, а Тишко лишився на даху.

Вулиця була тиха, сумирна. Ліхтар, що стояв на розі, блищав здалеку, ніби маяк. Тишкові на хвилину стало моторошно на цій чужій порожній вулиці...

Але ось зашаруділа пятагнена мотузка, яку вони прив'язали до якогось гачка...

— Вартуй!.. — почув він сигнал друга. Телефон діяв, Тишко був не один, з ним були його друзі — піонери. Він глибоко зітхнув і, роззувшись, поліз у віконечко...

Вліз і засвітив сірника: горище було обладнане як кімната. Стояли якісь скрині, статуетки, посуд... Ого, тут, певно, Клавдія влаштувала сховище краденого! Тишко зробив крок уперед і натрапив на сходи, що вели вниз, унизу видно було двері. Тихо, ледве посуваючись, Тишко зійшов із сходів і, прицаївшись, задумався: що робити? Аж тут його увагу привернув гамір: за дверима десь близько гомоніли, здається, сперечалися.

Тишко виразно почув бас Клавдії і чоловічий голос. Говорили схвильовано, лаялись, і Тишко приклав вухо до дверей. Павутиння залізло йому в носа, зверху посипався порошок. Коли б тільки хлопець міг бачити, що діялось за дверима!

...Марійка прокинулась і широко розкрила очі: вона озиралася на всі боки і, наморщивши брови, намагалася пригадати... Знайомі речі, як і передбачали лікарі, викликали в ній пробудження пам'яті...

— Що це? — спитала вона.

Чорний кіт з веселим воркотінням опинився у Марійки на грудях: він пізнав дівчинку і поспішив висловити свої почуття.

Марійчина рука ніжно погладила його спинку. Потім здивовано помацала пов'язку. До маленької хворої голови поверталась пам'ять. Марійка побачила брудну піч, завіску, ката і... Клавдію.

І раптом дівчинка пригадала все: жахливу піч, підвал, люте обличчя Васька, постріл...

— А-а! — заридала вона на всю хату.

Це було над Клавдіїні сили! Адже хтось міг почути! Вона кинулася до дівчинки, вдарила її й затулила пухкою, як подушка, долонею рота:

— Мовчи, щеня, заб'ю!

Та Марійка заголосила ще дужче. І Філька вмить опинився біля Клавдії.

— Ти знов б'єш її?

Він відтяг Клавдію, але та вчепилася йому в волосся, й обоє покотилися по підлозі.

— Та це ж Марійка плаче! Вона! — зрозумів Тишко.

Тут Тишко не міг далі слухати... Він метнувся по сходах угору, вліз на горіще, набив на лобі дві гулі, проскочив, як метеор, крізь віконце, забувши про телефон, про свої черевики, злетів на дерево і мало не звалився на голову Яшкові.

— Стій отут на варті... Марійка там... Її б'ють... Біжу... Міліція...

Лишенько!.. Він тільки раз був у міліції, коли його сердитий міліціонер зняв з підніжки трамвая і добре йому вичитав. Але то було в іншому районі...

— Де міліція?..— запитав він прохожого дідуса. Той не знав. Близька вулиця Свердлова зустріла Тишка гомоном і світлом.

— Де міліція?..— налетів він на якусь бабусю, мало не збивши її з ніг.

— Лови злодія! — закричала, не зрозумівши, бабуся. Хтось погнався за Тишком. Він летів, як вітер.

— Тьху!.. — аж плюнув спересердя прохожий, що гнався за ним, побачивши, як «злодій» сам помчав до постового міліціонера.

А Тишко вже стояв перед червоною шапкою.

— Дядечки, товариші! Там одну жінку дуже потрібно

заарештувати! — І благав поспішити: — Швидше, швидше, бо не впіймаємо!

Коли міліціонер з Тишком відчинили двері їдальні, Клавдія та Філька ще билися.

А з лави щось, більше схоже на тіль, ніж на людину, простягло до Тишка ручки. І сині заплакані очі всміхнулися:

— Тишко! Ти за мною?

Тишко остовпів... Він сподівався всього, але не такої страшної Марійки. Сміх завмер йому на губах. Але раптом щось учепилося за його штани і полізло вгору.

Це був Гаррі, що вивоз із нори. На спині свого господаря він був недосяжний котові.

— Дай мені Гаррі! — усміхнулась Марійка.

— Дозвольте, громадяни! — сказав міліціонер.

Марі́йка одужує

Старий професор, ганяючись за Тишком, забив собі ногу, і лікарі наказали йому нікуди не виходити. Сердитий, він сидів у своєму фотелі, слухаючи шепотіння весняного дощу.

— Мені не треба було так бігти, — запевняв він сам себе, — а тихесенько шкандибати за цим хлопчиною...

Раптом він схопив телефонну трубку й почав дзвонити до асистента.

— Алло!.. Дзвонить професор Сіманський. Я вас дуже, дуже прошу розшукати хлопчика з цигарками — торгує вечорами на Університетській гірці... Який?.. Кирпатий!.. Вигляд такий задержуватий! І взагалі, бідовий! Звуть? Здається, Тишко!

Мокрі телефонні дроти перенесли професорові слова. І асистент пішов виконувати зовсім не асистентське завдання.

Він вишпорив по вулицях, перестрибуючи через весняні струмки, й купував у кожного зустрічного хлопчика цигарки, пильно вдивляючись в обличчя. Кожен ніс здавався йому кирпою, кожен хлопчик мав задержуватий вигляд. Але то були Миколки, Стьопки, навіть Никанори, тільки не Тишки.

— Ха-ха-ха! Кумедний дядько! — сміялися хлоп'ята, яких він розпитував про Тишка. — Нащо йому треба?

...На вулиці тріумфальним походом ішла весна. Після дощу засвітило сонце, заблищали калюжі мільйонами блисків. По ву-

лиці мчав потік, і візники влаштували переправу, перевозячи на другий бік полохливих жінок...

Асистент, обережно підбравши поли пальта, збирався перестрибнути через один з таких ручаїв, як щось налетіло на нього, ледве не збивши з ніг, і, пробурмотівши «вибачте», помчало далі. Це «щось» теж було хлопчиком з цигарками.

«...Стрімкі рухи!.. Кирпатий піс!» — пригадав асистент і погнався за метким хлопчиком...

— Ха-ха-ха! — сміялися дівчатка, ідучи з школи.— Дивись, який довгий дядя! Женеться за кимсь, як хорт!

Нарешті асистент таки наздогнав хлопчика і, одразу вирішивши, що це і є Тишко, звернувся до нього:

— Ви Тишко? О, нарешті я вас знайшов! Ви нам потрібні, малий громадянине, бачите...

— Дівчинка? Марійка? — Тишко весело й задоволено сміявся, О, він був у міліції! Вони сьогодні піймали всю цю компанію. Дівчинка — в лікарні, і професор може її відвідати!

...У старому фотелі на сонечку дрімав старий професор... Вода обмила його засніжений балкон, і професор мріяв, як у садку виростуть надзвичайні рослини. Раптом він злякано закліпав віями...

Дрр! — дзвенів телефон.

— Дівчинку знайшли, і вона в лікарні, — повідомляв асистент.

— Ах! — сказала професорова родичка.— Які звірюки! Дитину ледве не замучили... Треба її відвідати.

А професор зняв окуляри і полегшено протер їх. Справу з дівчам було майже закінчено.

Коли б Марійка знала, що про неї цього передвесняного дня так захоплено дзвонили телефони, вона, певно, дуже пишалася б цим. Та вона цього не знала: вона кожною часточкою свого хворого тіла відпочивала у білій лікарні.

Білі ковдри і білі ліжка, біле підвіконня й білі стіни. Білі, спокійні люди — лікарі й сестри. Спокій і тиша.

Її оточили найніжнішими турботами — як і всіх маленьких хворих, що потрапляли до лікарні.

— Ти не бійся нашого лікаря, він тільки навмисне сердитий,— умовляла Марійку її сусідка, дівчинка з переламаною ногою.

Ні, Марійка не боялася. Вона сміливо дивилася на світ своїми синіми оченятами. Її покинули страшні кошмари.

У минуле відійшли Клавдія, підвал. Жахи страшної ночі. Бійка, бруд їдальні. Для Марійки починалося зовсім нове життя.

На третій день Тишко прийшов відвідати Марійку. Його пустили, і він, одягнувши білий халат, обережно пройшов білими коридорами і сів біля Марійки на табуреті.

— Знаєш, — розповів він новину, — їх усіх вчора половили...

— А Філька? — питалася Марійка, їй було все-таки шкода Фільки:

— Ти знаєш, він, мабуть, задоволений з того, що сидить, — він же їх усіх виказав. І за те, що він про тебе піклувався і що усіх їх ненавидів, — за це, певно, його покарають менше. Що ж, кине тепер пиячити і щось робитиме...

— Тишку, — сказала Марійка, — я тебе щось дуже, дуже прошу...

— Проби! — зрадів Тишко.

— Десь сестра моя й тітка Килина. Листа до них хочу! Яюсь треба у село моє написати.

Тишко лягнув себе по лобі долонею:

— О, які ж ми дурні! І чому ми не зробили цього раніше?

Сестра Еля, що доглядала Марійку, почувла цю дитячу на раду й допомогла дітям.

Вона довідалась, в якому районі село Веселе, і за кілька хвилин у Тишківій кишені лежав лист до сільради, в якому просили розшукати Катрю Ващенко і сповістити, що знали про її рідних.

Надворі все тепліше сяяло сонце, у квартирки линуло запашне повітря степів. У вікно стукали віти, і бруньки їх зростали на Марійчиних очах.

Яюсь того дня, коли прийшов навідати Марійку старий професор і приніс їй величезні пахучі груші, сестра прочитала Марійці щойно одержаного листа...

Наче уві сні, почувла Марійка, що розбито її мрії. Катря подалась невідомо куди. Вмер дід Антін, а Килина поїхала до небоги на Поділля.

Лікар недаремно вилаяв потім сестру. Марійка, що тільки-но видужала від нервового зворушення, гірко заплакала. Вона ридала так безнадійно і довго, що старий професор, не вмючи її втішити, зовсім розгубився.

Але Марійку заспокоїли. Як не було погано, але Катря десь, певно, жила. А може, навіть тут, у їхньому місті. Є такі

адресні столи, де записані всі, хто живе у місті. Катрю неодмінно розшукають. Прийде час, і Марійка її побачить.

Давній знайомий — сонячний зайчик — заглянув у Марійчині очі, і вони знову всміхнулися.

Травнева зустріч

Йшла весна. Буйно проростали трави й цвіли квіти. Медом дихало повітря степів.

За великим містом, там, де шепочуть у величезному парку тонкі берези і в сонних ставках зацвітають ніжні водяні лілеї, стояв білий будинок, названий ім'ям Карла Лібкнехта.

У будинку — залиті сонцем тераси, в саду — квіти. У цьому будинку тепер жила Марійка разом з іншими дітьми.

Тепер ніхто б і не впізнав затурканої блідої Марійки в цій чистенькій, рум'яній, мов яблучко, дівчинці, що на терасі заплітала віночки.

Сьогодні дитбудинок справляє Травневе свято. Дитячі руки старанно прикрашали дім гірляндами з квітів та червоними прапорцями.

Ледве діти встигли поснідати, як під вікнами будинку загудули мотори і два величезні авто спинилися перед вікнами.

З веселим гомоном посідали на машини.

Гу! — загудів мотор. Авто рушило з місця.

Машини помчали вулицями передмістя. Швидка їзда зовсім зачарувала Марійку. Гудіння мотора здалося їй найкращою в світі музикою!

Все місто співало гомоном машин, сотнями оркестрів і революційними піснями. По всіх кутках міста гриміли барабани. Сурмили сурми. Дзвінко співали труби, і звуки «Інтернаціонала» залили все місто.

Під музику, під звуки радісних пісень лавами йшли робітники. Червоними маками гордо майоріли прапори.

Авто поїхало тихше. Назустріч йшли комсомольські лави й піонерські загони. Залунали привітання.

— Хай живе Перше травня!.. Хай живе Перше травня! — співали сотні оркестрів.

У радісному гомоні Марійка незчулася, як доїхали до майдану. Тут діти вже не могли стримати крику захвату.

Весь майдан квітнув червоними прапорами. Струнками шеренгами йшли спортсмени. Мерехтіли білі майки на засмаг-

лих тілах. Молоді очі горіли сонцем і радістю. А з боків п'ятикутною зіркою випикувались полки.

І раптом Марійка помітила на такій самій машині зовсім недалечко від неї Сашка й Тишка. Хлоп'ята, очевидно, про щось сперечалися. Їхньої розмови Марійка не чула, але вони так смішно махали руками, що дівчинка зареготала:

— Ха-ха-ха!.. Тишко! Сашко!!!

Тишко почув. Він обернувся до Марійки, і хлоп'ята закивали їй головами. А потім Тишко дістав з кишені якийсь журнал і, зробивши з нього рупор, гукнув:

— Будинкові імені Лібкнехта наше привітання!

— Уррра! — закричали діти з дитбудинку й замахали руками разом з Марійкою. Марійка не бачила, як молода дівчина в червоній хустинці, що стояла в лавах поруч автомашини, широко розкрила очі й раптом швиденько почала протискуватися поміж людьми до автомашини дитбудинківців.

За хвилину дівчина опинилася на машині й кинулася до Марійки з радісним криком:

— Марійко! Сестричко!

...Це скидалося на якийсь сон. Марійку обіймала справжня, жива Катря й говорила, говорила смішні, ніжні слова.

Тишко і Сашко, радісно посміхаючись, мовчки споглядали цю зустріч. Марійка повірила нарешті своєму щастю і схвилювано закидала Катрю запитаннями.

Катря дивилася на Марійку, пізнавала й не пізнавала. Розлучалася, лишала дитину-крихітку, миле й дурненьке маля, а знайшла свідому велику дівчинку.

— Знаєш, Катре, я гадала, що ніколи тебе не знайду! — казала Марійка. — Яка ж я щаслива!

З М І С Т

Частина перша	М а р і й к а-л я л ь к а
Совячні зайчики	3
Лялька	6
Гроза	9
Свігова фортеця	11
Ляльчина смерть	14
Золоті мечі	17
Тиф	20
Горе	23
«Візьміть, воно — сирота!»	25
Частина друга	У м і с т і
Одна	30
Втеча	34
На брукові міста	36
Філька	40
«Мила» тьотя і страшний кіт	44
Катря	47
Цукерки	51
Хлопчик з білим щуром	54
Приятелі	58
Частина третя	Т и ш к о
Оборонець	62
Щури	65
Дядя-ласун	68
Друзі потрапляють на виставу	71
Тишкові неприємності	73
Страшна ніч	76

Таємниче доручення	79
Гарасим Іванович	83
Катрин силует	86

Частина четверта **Злочини**

Хустка	89
Тишка боронить	93
Нічний напад	96
Тишкови весело	100
Марійка маячить	103
Що сталося в лікарні	106
Тишко виголошує першу промову	108

Частина п'ята **Напровесні**

У підвалі	112
Літак оживає	116
Філька бунтує	119
Клавдійн клопіт	122
Тишко «ловить» тьотю Клавдію	125
Марійка одужує	130
Травнева зустріч	133

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Романовская Мария Михайловна

МАРИЙКА. Повесть

(На українском языке)

Редактор К. І. Юречко. Художній редактор М. С. Пшінка. Технічний редактор Т. І. Розум. Коректори Є. П. Карлаш, Л. Н. Фесечко. Здано на виробництво 13. VIII. 1973 р. Підписано до друку 5. XI. 1973 р. Формат 60×84^{1/16}. Папір друк. № 1. Фіз. друк. арк. 8,5. Обл.-вид. арк. 7,62. Умовн. друк. арк. 7,9. Тираж 100000. Зам. 1052. Ціна 35 коп. Видавництво «Веселка», Київ, Басейна, 1/2. Книжкова фабрика «Атлас» Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Львів, Зелена, 20.

35 коп.

